

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ)

ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 : กรกฎาคม - ธันวาคม 2567
Vol.2 No.2 : July - December 2024
ISSN : 3088-3148 (Online)

วารสาร บาลีเถรวาทปริทรรศน์

PALI-THERAVADA REVIEW JOURNAL (PTRJ)

ISSN : 3088-3148 (Online)

ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม 2567

Vol.2 No.2 July - December 2024

วัตถุประสงค์และขอบเขต

วารสารบาลีเถรวาทปริทรรศน์ เป็นวารสารวิชาการที่มุ่งส่งเสริมการศึกษา การวิจัย และการสร้างองค์ความรู้ด้านบาลีศึกษาและพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะงานศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์สำคัญในสายเถรวาท ภาษาศาสตร์บาลี ปรัชญาพุทธ จริยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญาพุทธศาสนาสำหรับพระสงฆ์ นักวิชาการ นักวิจัย และนิสิตนักศึกษา เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ที่มีคุณภาพ มีความถูกต้องตามหลักวิชาการ และยึดหลักจริยธรรมการวิจัยสากล พร้อมทั้งสร้างเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการทั้งในประเทศและต่างประเทศหลากหลายรูปแบบ เช่น บทความวิจัย บทความวิชาการ บทวิจารณ์คัมภีร์ บทแปลพร้อมอรรถาธิบาย และบทความด้านคัมภีร์โบราณที่ผ่านการตรวจสอบและประเมินอย่างเข้มงวด รวมทั้งการประยุกต์หลักธรรมในพระไตรปิฎกเถรวาทในบริบทร่วมสมัย พร้อมทั้งเปิดกว้างต่อการศึกษาบูรณาการที่เชื่อมโยงกับสาขาอื่น ๆ เช่น ภาษาศาสตร์ คติชน วัฒนธรรมศึกษา จิตวิทยา การศึกษา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

กำหนดการเผยแพร่ ปีละ 2 ฉบับ ๆ ละ 5-6 บทความ

ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน

ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม

ประเภทของผลงานที่ตีพิมพ์ในวารสาร

1) บทความวิจัย (Research Article)

2) บทความวิชาการ (Academic Article)

3) บทความวิจารณ์หนังสือ (Book Review)

4) บทแปลบาลีพร้อมอรรถาธิบาย

5) บทความอื่น ๆ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวารสาร

การพิจารณาและคัดเลือกบทความ

บทความแต่ละบทความจะได้รับพิจารณาจากคณะกรรมการกลั่นกรองบทความวารสาร (Peer Review) จำนวนไม่น้อยกว่า 3 ท่าน ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง และได้รับความเห็นชอบจากกองบรรณาธิการก่อนตีพิมพ์ โดยการพิจารณาบทความจะมีรูปแบบที่ผู้พิจารณาบทความไม่ทราบชื่อหรือข้อมูลของผู้เขียนบทความ และผู้เขียนบทความไม่ทราบชื่อผู้พิจารณาบทความ (Double - Blind Peer Review)

บทความที่ส่งมาตีพิมพ์ในวารสารพุทธศาสน์สังคมร่วมสมัย จะต้องไม่เคยตีพิมพ์ หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาของวารสารอื่น ๆ ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่วารสารกำหนด

ทัศนะและความคิดเห็นที่ปรากฏในบทความวารสาร บาลีเถรวาทปริทรรศน์ ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนบทความนั้น และไม่ถือเป็นทัศนะและความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสาร

ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์

พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.	อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระพรหมวัชรธีราจารย์, ศ.ดร.	อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระพรหมวัชรวิมลมุนี, รศ.ดร.	ผู้อำนวยการสถาบันวิปัสสนาธุระ
พลเรือตรี ทองย้อย แสงสินชัย	ราชบัณฑิต
ศาสตราจารย์ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ	ราชบัณฑิต
ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศาสตาจารย์ ดร.สมภาร พรมทา	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กองบรรณาธิการ

บรรณาธิการ:

พระธรรมวชิราจารย์ รศ.ดร.	ประธานมูลนิธิมหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย

หัวหน้ากองบรรณาธิการ:

พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑฺโฒ. ดร.	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย

กองบรรณาธิการ:

พระราชวินัยวชิรเมธี, ดร.	มหาวิทยาลัยมหามุฎราชวิทยาลัย
พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ, ป.ธ.9, ดร.	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
พระมหาทรงชัย วิชยเภรี, ป.ธ. 9, ดร.	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
พระมหาวีรวิชญ์ ตนฺติปาโล, ป.ธ. 9, ดร.	วัดพรหมวงศาราม กรุงเทพมหานคร

พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาวิโรจน์ คุตฺตวีโร, ผศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหามุฏราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.เวทย์ บรรณกรกุล มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน มหาวิทยาลัยมหิดล
รองศาสตราจารย์ ดร.มานพ นักการเรียน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชณรงค์ มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
ดร.ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
ดร.สมบูรณ์ จารุณะ มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
ดร.ถนัด ไชยพันธ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะผู้ทรงคุณวุฒิประเมินบทความ

พระราชวินัยวชิรเมธี, ดร. มหาวิทยาลัยมหามุฏราชวิทยาลัย
พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ, ป.ธ. 9, ดร. มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
พระมหาทรงชัย วิชยเภรี, ป.ธ. 9, ดร. มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
พระมหาวีรวิชญ์ ตนฺติปาโล, ป.ธ. 9, ดร. วัดพรหมวงศาราม กรุงเทพมหานคร
พระมหาโกมล กมโล, รศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาวิโรจน์ คุตฺตวีโร, ผศ.ดร. มหาวิทยาลัยมหามุฏราชวิทยาลัย
พระมหาณรงค์ศักดิ์ สุทนฺโต, ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระสมุห์นพดล อตฺถยุตฺโต, ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศาสตราจารย์ ดร.จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส มหาวิทยาลัยศิลปากร
รองศาสตราจารย์ ดร. ประเวศ อินทองปาน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
รองศาสตราจารย์ ดร.วุฒินัน กันทะเตียน มหาวิทยาลัยมหิดล
รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักสัตย์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.เวทย์ บรรณกรกุล มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.มานพ นักการเรียน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร. อำพล บุดดาสาร มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
รองศาสตราจารย์ ดร. ประพันธ์ ศุภษร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร. ธวัช หอมทวนลม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชาญณรงค์ บุญหนุน มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนตรี สิระโรจนานันท์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชาติเมธี หงษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบูรณ์ วัฒนะ มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธเนศ เกษศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชณรงค์ มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กฤติยา ถ้ำทอง มหาวิทยาลัยราชมงคลกรุงเทพ
ดร.ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
ดร.สมบูรณ์ จารุณะ มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
ดร.ถนัด ไชยพันธ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การประเมินคุณภาพบทความ

1) บทความทุกบทความ ต้องผ่านการตรวจและประเมินจากกองบรรณาธิการ

2) บทความทุกบทความ ได้รับการตรวจและประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิอย่างน้อย 3 ท่าน แบบปกปิดรายชื่อ (Double Blinded)

3) บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ได้รับการตรวจจากผู้ทรงคุณวุฒิชาวต่างประเทศ (Native Speaker) 1 ท่าน

4) บทความทุกบทความ ได้รับการตรวจและประเมินคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิภายในและภายนอก

5) บทความจากผู้เขียนภายใน ได้รับการตรวจและประเมินคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

6) บทความต้องไม่เคยลงตีพิมพ์ในวารสารอื่นหรือกำลังอยู่ในระหว่างการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารอื่น ยกเว้นบทความแปลที่ผู้เขียนและสำนักพิมพ์ยินยอมให้แปลเป็นภาษาไทย

7) บทความต้องไม่มีการคัดลอกมาจากผลงานของบุคคลอื่น

ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่

มูลนิธิมหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย

ฝ่ายพิสูจน์อักษร

พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ, ป.ธ.9, ดร.
พระมหาวีรวิชญ์ ตนฺติปาโล, ป.ธ. 9, ดร.
พระมหาทรงชัย วิชยเภรี, ป.ธ. 9, ดร.
ดร.ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ
ดร.สมบูรณ์ จารุณะ

ฝ่ายศิลปกรรมและระบบออนไลน์

พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑฺโฒ, ดร.	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
ดร.ถนัด ไชยพันธ์	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ฝ่ายออกแบบปกและจัดรูปเล่ม:

พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑฺโฒ, ดร.	มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
นายวิษณุ โยรัมย์	โรงเรียนวัดพลับพลาชัย สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากรุงเทพมหานคร

สำนักงาน

มูลนิธิมหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย

เลขที่ 121 หมู่ที่ 4 ตำบลรางพิกุล อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม โทร. 0619945451

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ข้อมูลเกี่ยวกับวารสาร	ก
สารบัญ	ฉ
ภาษาบาลีเบื้องต้นและนิรุกติศาสตร์พุทธ: โครงสร้างพื้นฐานและความสำคัญในการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท INTRODUCTION TO PALI AND BUDDHIST PHILOLOGY: BASIC STRUCTURE AND IMPORTANCE IN STUDYING THERAVADA BUDDHIST SCRIPTURES พระมหาปริทัศน์ วรกิจฺโจ[1] Phramaha Paritat Varakicco[1]	1-14
ปัญหาทางสังคมและแนวทางแก้ไข: วิเคราะห์จากคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท SOCIAL PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS: AN ANALYSIS BASED ON THE DOCTRINE OF DEPENDENT ORIGINATION พระครูพิศาลจารุวรรณ Phrakhruphisancharuwan	15-29
มโนทัศน์ยูโทเปีย: รัชสมัยพระเจ้าจักรพรรดิสังขะและพระเมตไตรยพุทธเจ้า UTOPIAN CONCEPTS: THE REIGN OF EMPEROR SANKHA AND MAITREYA BUDDHA พระครูสมุห์นพดล สุทนต์[1], มานพ นักการเรียน[2] Phrakhrusamuh Noppadon Suthon[1], Manop Nakkanrian[2]	30-42
REIKI MEDITATION THERAPY IN THE AGE OF AI Thaweerat Rungsittiwat[1], Suwatsan Ragkhanto[2], Phra Thawin Yaipangkaew[3]	43-58
สมณสารูป: อาภรณ์แห่งความสงบของพุทธบุตร SAMANASARUPA: THE SERENE DEMEANOR OF BUDDHABUTTRA พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ (ปาสวน)[1] Phramaha Setthawut Vajirañāṇo (Pasuan)[1]	59-74
มโนทัศน์ราชาแห่งมหาชน: กษัตริย์ผู้เป็นสมมติแห่งรัฐพุทธ จากหลักจักรวรรดิวัตรสู่หลักชยวาทสาสน์ CONCEPT OF THE KING OF THE PEOPLE: THE MONARCH AS A CONVENTIONAL S OVEREIGN IN A BUDDHIST STATE FROM THE PRINCIPLES OF CAKKAVATTI DUTIES TO THE JAYA-VADA DOCTRINE บานชื่อ นักการเรียน[1] Banchuen Nakkanrian[1]	75-89

ภาษาบาลีเบื้องต้นและนิรุกติศาสตร์พุทธ: โครงสร้างพื้นฐานและความสำคัญในการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

Introduction to Pali and Buddhist Philology: Basic Structure and Importance in Studying Theravada Buddhist Scriptures

พระมหาปริทัศน์ วรกิจฺโจ[1]

Phramaha Paritat Varakicco[1]

[1]วัดศรีเอี่ยม, ประเทศไทย

[1] Sri Iam Temple, Thailand

Corresponding Author E-mail: Paritat.Pom@gmail.com

Received 20 July 2024; Revised 20 September 2024; Accepted 13 December 2024

****

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

ภาษาบาลีเบื้องต้นและนิรุกติศาสตร์พุทธ: โครงสร้างพื้นฐานและความสำคัญในการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาปริทัศน์ วรกิจฺโจ

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์โครงสร้างพื้นฐานของภาษาบาลี และบทบาทของนิรุกติศาสตร์พุทธในการตีความคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างถูกต้องและแม่นยำ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงเอกสารจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย คัมภีร์ไวยากรณ์บาลี อรรถกถา และผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่า ภาษาบาลีมีระบบโครงสร้างทางไวยากรณ์ที่เป็นระเบียบและมีความแม่นยำสูง อันเป็นกลไกสำคัญในการรักษาความถูกต้องของเนื้อหาธรรม ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 4 ประการ ได้แก่ (1) อักขรวิธี ซึ่งเป็นระบบเสียงตามหลักสัทศาสตร์ (2) วจีวิภาค ว่าด้วยการสร้างและแปรรูปคำด้วยวิภัตติ ปัจจัย สมาส และตัทธิต (3) วากยสัมพันธ์ ซึ่งกำหนดโครงสร้างและความสัมพันธ์ของประโยค และ (4) ฉันทลักษณ์ ซึ่งใช้ควบคุมจังหวะคำประพันธ์และสนับสนุนการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ นอกจากนี้ การศึกษาภาษาบาลีในเชิงนิรุกติศาสตร์ช่วยให้เข้าถึงความหมายเชิงลึกของพุทธพจน์ และลดความคลาดเคลื่อนจากการตีความโดยเฉพาะในหลักธรรมระดับโลกุตตรธรรมที่ยากต่อการอธิบายด้วยภาษาทั่วไป ในมิติทางประวัติศาสตร์ ภาษาบาลีทำหน้าที่เป็นแหล่งเก็บรักษาหลักธรรมที่คงความหมายดั้งเดิม ไม่แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา

การศึกษาภาษาบาลีจึงมิใช่เพียงการเรียนรู้ไวยากรณ์ แต่เป็นกระบวนการพัฒนาการคิดเชิงวิเคราะห์ตามแนววิภัชชวาท และเป็นการสืบสานมรดกทางปัญญาของพระพุทธศาสนา อีกทั้งในบริบทปัจจุบัน ภาษาบาลียังมีบทบาทสำคัญในศาสตร์มนุษยศาสตร์ดิจิทัล เช่น การประมวลผลภาษาธรรมชาติและการพัฒนาปัญญาประดิษฐ์ ซึ่งช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์โบราณในระดับสากล

คำสำคัญ: ภาษาบาลี; นิรุกติศาสตร์พุทธ; พระพุทธศาสนาเถรวาท; พระไตรปิฎก; การตีความคัมภีร์,

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

Introduction to Pali and Buddhist Philology: Basic Structure and Importance in Studying Theravada Buddhist Scriptures

Phramaha Paritthas Varakicco

Abstract

This academic article aims to examine the fundamental structure of the Pali language and the role of Buddhist etymology in accurately interpreting Theravada Buddhist scriptures. The study employs a documentary research methodology, drawing on both primary and secondary sources, including the Thai Tipiṭaka, Pali grammatical treatises, commentaries, and related academic works.

The findings reveal that the Pali language possesses a highly systematic and precise grammatical structure, serving as a crucial mechanism for preserving the integrity of doctrinal content. This structure comprises four main components: (1) orthography, which reflects a phonetic system grounded in phonetics; (2) morphology, which concerns word formation and inflection through vibhatti, affixes, compounds, and derivative formations; (3) syntax, which governs sentence structure and relationships; and (4) prosody, which regulates metrical patterns and supports the oral transmission tradition. Furthermore, the study demonstrates that an understanding of Pali from an etymological perspective enables deeper access to the meanings of the Buddha's teachings and reduces interpretative discrepancies, particularly in relation to supramundane concepts that are difficult to convey through ordinary language. From a historical perspective, Pali functions as a linguistic repository that preserves the original meanings of the Dhamma without distortion over time.

Thus, the study of Pali is not merely the learning of grammar but also a process that cultivates analytical thinking in line with the principle of analytical discernment (vibhajjavāda) and contributes to the preservation of the intellectual heritage of Buddhism. In the contemporary context, Pali also plays an important role in digital humanities, particularly in natural language processing and artificial intelligence, enhancing the efficiency and accuracy of research on ancient texts at an international level.

Keywords: Pali language; Buddhist etymology; Theravada Buddhism; Tipiṭaka; scriptural interpretation

บทนำ

พระพุทธศาสนาเถรวาท (Theravada Buddhism) หรือที่รู้จักกันในนามคณะสงฆ์ผู้ใหญ่เป็นนิกายที่ตั้งอยู่บนรากฐานของการธำรงรักษาพระธรรมวินัยและคำสอนดั้งเดิมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัดที่สุด อุดมการณ์หลักของเถรวาทคือการยึดมั่นในสัตถุสาสน์ หรือคำสั่งสอนของพระศาสดาโดยปราศจากการตัดทอนเนื้อหาที่สมบูรณ์อยู่แล้ว หรือการเพิ่มเติมความคิดเห็นส่วนตัวที่อยู่นอกเหนือหลักการดั้งเดิม เพื่อป้องกันมิให้เกิดปรากฏการณ์สัทธรรมปฏิรูป หรือการปลอมปนของคำสอนที่บิดเบือนไปจากความจริงแท้ ซึ่งจะนำไปสู่ความสับสนในข้อวัตรปฏิบัติและความเสื่อมถอยของพระสัทธรรมในระยะยาว การรักษาสืบทอดนี้มิใช่เพียงการคงไว้ซึ่งตัวอักษรหรือคัมภีร์ในมิติเชิงสัญลักษณ์เท่านั้น แต่คือพันธกิจในการรักษาสภาวธรรม ให้คงความบริสุทธิ์เหมือนเมื่อครั้งพุทธกาล เพื่อให้ผลของการศึกษา (ปริยัติ) นำไปสู่การปฏิบัติ (ปฏิบัติ) และการเข้าถึงผลจริง (ปฏิเวธ) ได้อย่างแม่นยำตามพระพุทธประสงค์ดั้งเดิมโดยไม่ผิดเพี้ยนไปตามกระแสโลก

ในการธำรงรักษานี้ เถรวาทใช้กลไกที่เรียกว่า วิภัชชวาท (Vibhajjavada) หรือการแสดงธรรมแบบแยกแยะ ซึ่งต้องอาศัยความระมัดระวังอย่างยิ่งในการรักษาถ้อยคำพยัญชนะ (Byanjana) และความหมาย (Attha) ให้สอดคล้องกัน หากพยัญชนะวิปริต ความหมายย่อมวิปริตตามไป ด้วยเหตุนี้ ความเข้มแข็งของนิกายเถรวาทจึงผูกติดอยู่กับ ความสามารถในการสืบทอดภาษาที่บรรจุคำสอนนั้นไว้อย่างไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งนำไปสู่บทบาทสำคัญของภาษาบาลีในฐานะรั้ว ที่กั้นมิให้แนวคิดแปลกปลอมจากลัทธิภายนอกหรือความเห็นส่วนตัวของผู้สอนแทรกซึมเข้ามาทำลายแก่นแท้ของพุทธพจน์ ความเป็นเอกภาพทางภาษานี้ทำหน้าที่เสมือนระเบียบวิธีวิจัยทางจิตวิญญาณ ที่บังคับให้ผู้ศึกษาต้องกลับไปตรวจสอบความเข้าใจของตนเองกับตัวบทต้นฉบับอยู่เสมอ เพื่อป้องกันอัตตโนมัติ หรือการใช้ความคิดเห็นส่วนตัวที่อาจถูกครอบงำด้วยอคติหรือบริบททางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป

สื่อกลางที่มีความสำคัญยิ่งยวดและทำหน้าที่เป็นพาหะ (Vehicle) หลักในการบันทึกและสืบทอดมวลสารแห่งปัญญาเหล่านั้นมาอย่างยาวนานกว่า 2,500 ปี คือภาษาบาลี (Pali Language) ภาษาบาลีมิใช่เป็นเพียงเครื่องมือสื่อสารทั่วไปที่ใช้ในชีวิตประจำวันของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่มีสถานะเป็นภาษาแบบแผน (Tantibhasa) ซึ่งถูกออกแบบและขัดเกลาทางนิรุกติศาสตร์มาเพื่อใช้รักษาและรองรับพระพุทธพจน์โดยเฉพาะ ความเป็นแบบแผนนี้ช่วยสร้างมาตรฐานเดียวกัน (Standardization) ในการตีความและอธิบายข้อธรรม ไม่ว่าพุทธบริษัทจะอาศัยอยู่ในภูมิภาคใดหรือใช้ภาษาถิ่นที่แตกต่างกันเพียงใดก็ตาม ภาษาบาลีเปรียบเสมือนโครงสร้างเหล็กกล้าทางปัญญาที่ยึดโยงอาคารแห่งพระสัทธรรมให้มั่นคงท่ามกลางพายุแห่งการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม การผสมผสานทางความเชื่อ และพลวัตของภาษาถิ่นที่มักจะทำให้ความหมายดั้งเดิมพร่าเลือนไปตามกาลเวลา

อัจฉริยภาพของภาษาบาลีในฐานะภาษาแบบแผนอยู่ที่ระบบไวยากรณ์ที่คงที่ ซึ่งต่างจากภาษาใช้งานที่มักมีการกลายพันธุ์ทางความหมาย ตัวอย่างเช่น คำว่า “ธรรม” ในภาษาทั่วไปอาจถูกตีความไปได้หลายทางตามค่านิยมสังคม แต่ในโครงสร้างบาลีแบบแผน “ธมฺม” จะถูกยึดโยงกับธาตุ ปัจจัยและคำอธิบายในคัมภีร์

ที่ระบุสภาวะไว้อย่างตายตัว การรักษาแบบแผน นี้เองที่ทำให้พระไตรปิฎกฉบับที่พิมพ์ในประเทศไทย พม่า หรือศรีลังกา แม้จะใช้อักษรต่างกัน แต่เมื่ออ่านออกเสียงและวิเคราะห์ตามหลักไวยากรณ์แล้ว จะได้เนื้อหาและสภาวธรรมที่เป็นหนึ่งเดียวกันอย่างน่าอัศจรรย์ นอกจากนี้ ภาษาบาลียังมีคุณลักษณะของการเป็นภาษาสรุปธรรมที่สั้น กระชับ ทรงพลัง เหมาะสำหรับการท่องจำมุขปาฐะและการสื่อความหมายในระดับที่ลึกซึ้งเกินกว่าภาษาพูดปกติจะทำได้

ในมิติทางประวัติศาสตร์และภาษาศาสตร์เชิงเปรียบเทียบ ภาษาบาลีจัดอยู่ในตระกูลภาษาอินโด-ยุโรเปียน สาขาอินโด-อารยัน (Indo-Aryan) ซึ่งเคยถูกใช้เป็นสื่อกลางในการสื่อสารของชนชาวอินเดียโบราณในแถบตอนกลางและตอนเหนือ โดยเฉพาะในอาณาบริเวณแคว้นมคธ (ระพิน ศรชัย, 2552) ประเด็นที่น่าสนใจยิ่งคือ แม้ในปัจจุบันนักนิรุกติศาสตร์เชิงประวัติจะจัดให้ภาษาบาลีเป็นภาษาตายแล้ว (Dead Language) เนื่องจากไม่มีพลวัตทางคำศัพท์ใหม่ที่เกิดขึ้นจากการใช้งานในชีวิตประจำวัน หรือไม่มีกลุ่มชนที่ใช้เป็นภาษาแม่ (Native Speaker) อีกต่อไป (ระพิน ศรชัย, 2552) แต่ในมิติของพุทธศาสตร์และการรักษาคัมภีร์ การเป็นภาษาตายกลับถือเป็นข้อได้เปรียบสูงสุด (Supreme Advantage) เนื่องจากภาษาที่ไม่มีพลวัตย่อมไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางความหมาย (Semantic Shift) หรือการเสื่อมถอยทางไวยากรณ์ตามกระแสสังคม ภาษาบาลีจึงทำหน้าที่เสมือนไทม์แคปซูลทางภาษาศาสตร์ (Linguistic Time Capsule) ที่แช่แข็งความบริสุทธิ์ของสภาวธรรมและคำศัพท์ทางปรัชญาชั้นสูงไว้อย่างแม่นยำที่สุด ปราศจากการบิดเบือนที่มักเกิดขึ้นในภาษาที่มีชีวิต (Living Language) ซึ่งคำศัพท์หนึ่งคำอาจเปลี่ยนความหมายไปได้ทุกศตวรรษตามบริบททางการเมือง วัฒนธรรม หรือค่านิยมของผู้ใช้ภาษา (ป.อ. ปยุตฺโต, 2560) นัยสำคัญของการเป็นภาษาตาย ยังหมายถึงความเสมอภาคในการเข้าถึง เพราะไม่มีชนชาติใดสามารถอ้างความเป็นเจ้าของภาษาบาลีได้เหมือนภาษาอังกฤษหรือภาษาจีน ทุกคนไม่ว่าจะเป็นชาวไทย พม่า ลังกา หรือตะวันตก ต่างต้องเริ่มต้นเรียนรู้จากระดับศูนย์เท่ากันหมด ทำให้ภาษาบาลีกลายเป็นพื้นที่กลางทางการศึกษา ที่ปราศจากอคติทางเชื้อชาติหรือสัญชาติ และมุ่งเน้นไปที่การแสวงหาความจริงแท้ผ่านตัวอักษรที่ทรงพลังและมั่นคงอย่างยิ่ง สถานะนี้ช่วยลดอำนาจการต่อรองทางการเมืองผ่านภาษา และเปลี่ยนให้หัวใจสำคัญอยู่ที่ความอุตสาหะในการศึกษาและการเข้าถึงพุทธธรรมโดยตรง

กระบวนการจัดการมรดกทางภาษานี้ถูกดำเนินการอย่างเป็นระบบผ่านสถาบันการทรงจำ ที่มีความซับซ้อนและรัดกุมอย่างหาที่เปรียบได้ยากในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ เริ่มต้นจากการใช้ระบบ มุขปาฐะ (Oral Tradition) ซึ่งมิใช่การจดจำแบบไร้ระเบียบหรือความจำส่วนบุคคลที่อาจตกหล่นได้ง่าย แต่เป็นการบริหารจัดการข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) ผ่านกลุ่มพระภิกษุที่เรียกว่า ภาณกะ (Reciters) หรือคณะผู้สวดจำคัมภีร์ที่แบ่งแยกความรับผิดชอบอย่างชัดเจน อาทิ ทีฆภาณกะ ผู้รับผิดชอบการทรงจำพระสูตรขนาดยาว มัชฌิมภาณกะ ผู้รับผิดชอบพระสูตรขนาดกลาง และอังคุตตรภาณกะ ผู้ทรงจำหมวดธรรมตามลำดับตัวเลข กระบวนการตรวจสอบความถูกต้องถูกทำให้เป็นมาตรฐานผ่านการทำสังคายนา (Council) หลายครั้ง โดยครั้งแรกเกิดขึ้นทันทีหลังพุทธปรินิพพาน ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา เพื่อสำรวจ ตรวจสอบ และสวดพร้อมกัน หรือประสานเสียง (Samyana) ทุกถ้อยคำอักขระให้ตรงกัน หากคำใดหรืออักขระใดที่คณะภาณกะสวดออกมาไม่ตรงกันแม้เพียงจุดเดียว จะต้องมีการถกเถียงและตรวจสอบจากพยานบุคคลที่เคยฟังพุทธพจน์นั้นโดยตรง จนกว่าจะได้ข้อยุติที่เป็นเอกฉันท์และบันทึกไว้เป็นแบบแผนเดียวกัน (เสถียร โพธินันทะ, 2548) สถาบันภาณ

กะนี้ทำงานเสมือนระบบสำรองข้อมูล (Redundancy System) ที่ยอดเยี่ยม โดยมีการสวดทบทวน (สาธยาย) อยู่เสมอในรูปแบบที่เรียกว่าคณสาธยาย คือการสวดพร้อมกันเป็นหมู่คณะ ซึ่งหากมีบุคคลใดสวดผิดหรือลืมเลือน เสียงของคนส่วนใหญ่ที่ถูกต้องจะช่วยประคองและแก้ไขความผิดพลาดนั้นในทันที ระบบมุขปาฐะของบาลีจึงมีความแม่นยำสูงกว่าการจดบันทึกในยุคต้นที่อาจเกิดความผิดพลาดจากการคัดลอกได้ง่าย ยิ่งไปกว่านั้น การจัดแบ่งสายการทรงจำยังช่วยให้เกิดความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (Specialization) ทำให้เนื้อหาที่มีปริมาณมหาศาลถูกรักษาไว้อย่างครบถ้วนโดยไม่มีส่วนใดถูกทอดทิ้ง

ความพยายามในการรักษาภาษาบาลีดำเนินมาอย่างเข้มแข็งและท้าทายผ่านเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่วิกฤต จนถึงจุดเปลี่ยนสำคัญในราวพุทธศตวรรษที่ 4-5 ณ ลังกาทวีป เมื่อพุทธจักรต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ ทุพภิกขภัยพราหมณติสสะ (Brahmana-Tissa Famine) ซึ่งเป็นทั้งภัยแล้งรุนแรงและภัยสงครามจลาจลที่ยาวนานกว่า 12 ปี ส่งผลให้พระเถระผู้ทรงจำคัมภีร์ (ภาณกะ) ต้องลี้ภัยกระจัดกระจายและล้มตายไปเป็นจำนวนมาก พระมหาเถระในยุคนั้นเล็งเห็นว่าหากอาศัยเพียงการทรงจำด้วยปากเปล่าท่ามกลางความไม่แน่นอนของชีวิตและสถานการณ์โลก พระสัทธรรมอันล้ำค่าอาจสูญสิ้นไปตามการแตกดับของบุคคล จึงมีมติครั้งประวัติศาสตร์ให้จารึกพระไตรปิฎกลงบนคัมภีร์ใบลานเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรก ณ อาโลกวิหาร (Aluvihara) ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย (พระราชปริยัติกวี, 2561) การเปลี่ยนผ่านจากเสียง (Sound) สู่สัญลักษณ์ (Sign) ในครั้งนั้น มิได้เป็นเพียงการบันทึกข้อมูล แต่คือการประทับตราความคงอยู่ของภาษาบาลีในฐานะฐานข้อมูลธรรมะที่ยั่งยืนถาวร และเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการแพร่กระจายพระศาสนาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รักษามรดกนี้มาจนถึงปัจจุบัน

การจารึกลงใบลานครั้งนั้นมิได้หมายความว่าระบบมุขปาฐะจะสิ้นสุดลง แต่เป็นการสร้างจุดอ้างอิง (Reference point) ที่จับต้องได้ เพื่อใช้ตรวจสอบความถูกต้องของการสวดจำอีกชั้นหนึ่ง พลวัตนี้ทำให้ภาษาบาลีถูกรักษาสืบทอดมาในสองมิติขนานกัน คือมิติของเสียงที่กังวานอยู่ในบทสวดและมิติของอักขระที่จารึกอยู่ในคัมภีร์ ซึ่งทั้งสองส่วนนี้ต่างทำหน้าที่ค้ำยันซึ่งกันและกันมาทุกยุคสมัย ผลที่ตามมาคือความเสถียรของเนื้อหาที่แทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงแม้จะผ่านไปหลายร้อยปี ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่หาได้ยากยิ่งในวรรณกรรมโบราณประเภทอื่นของโลก ยิ่งไปกว่านั้น ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก จุลวรรค ยังปรากฏหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับพุทธานุญาตที่ทรงวางรากฐานทางภาษาศาสตร์ไว้ว่า “อนุชานามิ ภิกฺขเว สกาย นิรุตฺติยา พุทฺธวจนำ ปริยาปุณิตุ” แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เรียนพุทธพจน์ด้วยภาษาของตน (วิ.จู. (ไทย) 7/285/71)

คำว่า ภาษาของตน (Sakaya Niruttiya) นี้ พระอรรถกถาจารย์ในยุคต่อมาได้ขยายความในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอย่างลึกซึ้งว่า หมายถึงภาษามคธ (Magadhi) อันเป็นภาษาถิ่นที่เข้าถึงใจประชาชนทุกวรรณะอย่างกว้างขวางในสมัยนั้น มิใช่ภาษาทางพิธีกรรมที่ถูกปิดกั้นหรือสงวนไว้เฉพาะชนชั้นสูง การที่พระพุทธองค์ทรงเลือกใช้ภาษามคธหรือภาษาบาลีเป็นสื่อกลางแทนภาษาสันสกฤตที่ผูกขาดโดยวรรณะพราหมณ์ ซึ่งเต็มไปด้วยกฎเกณฑ์ทางชนชั้นและพิธีกรรมที่ซับซ้อน สะท้อนถึงอุดมการณ์ความเท่าเทียมทางปัญญา (Intellectual Equality) และทำให้วิถีแห่งการหลุดพ้นมิได้เป็นสมบัติสาธารณะที่มนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึง ศึกษา และพิสูจน์ได้ด้วยตนเองผ่านโครงสร้างภาษาที่เรียบง่ายทว่าทรงพลังด้วยเหตุและผล การเรียนรู้ภาษาบาลีใน

ปัจจุบันจึงเปรียบเสมือนการย้อนกลับไปสนทนากับพระพุทธองค์ผ่านรหัสทางภาษาที่ยังคงความสดใหม่และเที่ยงตรงไม่เสื่อมคลาย

นอกจากนี้ การเลือกใช้ภาษาบาลีหรือภาษามคธยังเป็นการแสดงจุดยืนเชิงปฏิวัติทางวัฒนธรรมในอินเดียสมัยนั้น พุทธพจน์ทรงอนุญาตให้ทุกคนเรียนธรรมะด้วยภาษาที่เป็นธรรมชาติ ไม่ต้องผ่านการปรุงแต่งด้วยกฎเกณฑ์ไวยากรณ์สันสกฤตที่ซับซ้อนและเคร่งครัดเรื่องศักดิ์ศรีของเสียงจนเกินไป นัยสำคัญนี้มีผลสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน คือการทำให้พุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาที่เข้าถึงได้ด้วยการศึกษาเรียนรู้ มากกว่าการทำพิธีกรรม ภาษาบาลีจึงมิใช่กำแพงที่กั้นระหว่างผู้รู้กับผู้ไม่รู้ แต่เป็นสะพานที่ทอดผ่านกาลเวลาให้เราได้สัมผัสถึงลมหายใจแห่งพุทธปัญญาอย่างแท้จริง การเข้าถึงพุทธพจน์ในภาษาต้นฉบับจึงเปรียบเสมือนการดื่มน้ำจากต้นน้ำที่ใสสะอาด ปราศจากการปรุงแต่งด้วยสีสันของกาลเวลาและค่านิยมที่เปลี่ยนไปตามสมัยนิยม

แนวคิด พัฒนาการและปรากฏการณ์ "ปริมณฑลแห่งภาษาบาลี"

คำว่า “บาลี” (ปาลิ) มีรากศัพท์ที่น่าสนใจอย่างยิ่งในทางนิรุกติศาสตร์พุทธ โดยวิเคราะห์มาจาก ปาล ธาตุ (ในความหมายว่า รักษา, คุ้มครอง, ดูแล หรือบริหารจัดการ) ประกอบกับ อิ ปัจจัย นำไปสู่ความหมายโดยพยัญชนะที่ลึกซึ้งว่า ภาษาที่ทำหน้าที่รักษาและปกป้องไว้ซึ่งพระพุทธพจน์ (อุทิส ศิริวรรณ, 2540) การขยายความหมายของ ปาล ธาตุ ในมิติพุทธปรัชญานั้น มิได้หมายถึงการรักษาในเชิงปกป้องสิ่งของทั่วไป แต่คือการรักษาสภาวธรรมมิให้ถูกกลืนกินด้วยอวิชชาหรือมิจฉาทิฏฐิ การใช้ชื่อ บาลี จึงมิใช่เพียงการตั้งชื่อภาษาเพื่อใช้สื่อสารในชีวิตประจำวันทั่วไป แต่เป็นการระบุหน้าที่และพันธกิจหลักของตัวภาษาเองที่ถูกวิศวกรรมทางอักขระและสัทศาสตร์มาเพื่อเป็นภาชนะรองรับโลกุตตรธรรมอันเป็นอมตะ การเรียกขานเช่นนี้ถือเป็นการสถาปนาอัตลักษณ์ของภาษาในฐานะกลไกการรักษาข้อมูลที่มีความศักดิ์สิทธิ์และเที่ยงตรงสูงที่สุดเพื่อให้แน่ใจว่าเสียงแห่งพุทธะจะยังคงดังกังวานด้วยรหัสเดิมไม่ว่าจะผ่านไปกี่ศตวรรษ

อัจฉริยภาพของภาษาบาลีนี้จะแจ่มชัดยิ่งขึ้นเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับภาษาสันสกฤตซึ่งโดยรูปศัพท์แปลว่า ภาษาที่ได้รับการปรุงแต่งหรือขัดเกลาจนสมบูรณ์ โดยสันสกฤตถูกออกแบบมาเพื่อความงามเชิงกวี การแสดงออกถึงอารยธรรมที่ซับซ้อน และการรักษาสถานะทางชนชั้นของผู้ออกเสียงที่ต้องผ่านการฝึกฝนอย่างหนักจนกลายเป็นภาษาแห่งพิธีกรรมและวรรณคดีชั้นสูง ในขณะที่ภาษาบาลีถูกพัฒนาขึ้นโดยมุ่งเน้นที่ความจริงแท้และความเรียบง่ายที่ทรงพลัง ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ความงามเชิงศิลปะหรือการปรุงแต่งทางไวยากรณ์ที่วิจิตรบรรจงจนเกินไป มาบดบังหรือบิดเบือนสภาวะ ที่พระพุทธองค์ทรงต้องการสื่อสาร การรักษาความดิบและความเที่ยงตรงนี้เองที่ทำให้บาลีมีคุณลักษณะใกล้เคียงกับภาษาทางวิทยาศาสตร์ที่มุ่งเน้นนิยามที่ชัดเจน มากกว่าภาษาเชิงวรรณกรรมทั่วไป ทำให้สภาวธรรมที่บันทึกไว้ยังคงความสดใหม่และเข้าถึงได้โดยตรงผ่านโครงสร้างที่ปราศจากการปรุงแต่งด้วยกิเลสหรืออัตตาของผู้ใช้ภาษา

ในมิติเชิงวิชาการที่เข้มข้นขึ้น ข้อมูลจากคัมภีร์ชั้นต้นและคัมภีร์อรรถกถา เช่น สมันตปาสาทิกา ชี้ให้เห็นว่า คำว่า บาลี (หรือปาลิ) เดิมทีไม่ได้ถูกใช้เรียกชื่อตระกูลภาษาในความหมายของภาษาศาสตร์เชิงประวัติ แต่เป็นคำเชิงเทคนิคที่หมายถึง พระพุทธพจน์อันเป็นรากฐานเพื่อสร้างเส้นแบ่งที่ชัดเจนจากชั้นคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งเป็นงานขยายความของปราชญ์รุ่นหลัง ดังนั้น การศึกษาบาลีในความหมายดั้งเดิมจึงมิใช่เพียงการ

เรียนภาษาเพื่อการสื่อสาร แต่คือการถอดรหัสเพื่อเจาะลึกเข้าสู่ตัวตนของพุทธพจน์โดยตรงปราศจากม่านบังตาของการตีความที่อาจถูกเจือปนด้วยบริบททางสังคมในแต่ละยุคสมัย การกลับไปสู่ “ปาลิ” คือการกลับไปสู่ต้นกำเนิดแห่งความรู้ที่บริสุทธิ์ที่สุด เปรียบเสมือนการได้ยินเสียงจากพระโอษฐ์โดยตรงผ่านรหัสทางภาษาที่ไม่เคยเปลี่ยนแปร

เมื่อกาลเวลาผ่านไป พลวัตของภาษาบาลีได้วิวัฒนาการจากการเป็นภาษาถิ่นมคธสู่สถานะภาษากลางทางศาสนาที่มีอำนาจนำทางปัญญาและจิตวิญญาณอย่างมหาศาล ภาษาบาลีมีความเข้มแข็งในการเชื่อมร้อยพุทธบริษัทและนักปราชญ์จากหลากชาติพันธุ์ทั่วเอเชีย ทั้งในศรีลังกา พม่า ไทย ลาว และกัมพูชา ให้กลายเป็นเครือข่ายทางปัญญาที่ไร้พรมแดน นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเอเชียใต้เรียกปรากฏการณ์อันยิ่งใหญ่นี้ว่า ปริมณฑลแห่งภาษาบาลี (The Pali Cosmopolis) (Pollock, 2006) ซึ่งหมายถึงจักรวาลทางวัฒนธรรมที่ถูกยึดเหนี่ยวด้วยอุดมการณ์และชุดความคิดเดียวกันที่บรรจุอยู่ในภาษาบาลี ปรากฏการณ์นี้ทำให้เกิดการลื่นไหลขององค์ความรู้ไปทั่วภูมิภาคอย่างไร้รอยต่อ จนเกิดเป็นมาตรฐานการศึกษาบาลีที่เป็นเอกภาพ แม้ในยุคที่การสื่อสารข้ามแดนยังทำได้ยากลำบาก ภาษาบาลีทำหน้าที่เป็นอินเทอร์เน็ตทางจิตวิญญาณ ที่เชื่อมโยงห้องสมุดและสำนักเรียนทั่วมหาสมุทรอินเดียเข้าด้วยกัน

ตัวอย่างที่ชัดเจนคือพระสิริมังคลาจารย์ ปราชญ์ชาวเชียงใหม่ในยุคล้านนา ท่านสามารถรจนาคัมภีร์มังคลัตถทีปนี ด้วยภาษาบาลีที่บริสุทธิ์และลุ่มลึก จนกลายเป็นมาตรฐานคัมภีร์ที่นักเรียนบาลีในลังกาและพม่าต้องใช้ศึกษามาจนถึงปัจจุบัน สะท้อนว่าภาษาบาลีทำหน้าที่เป็นมาตรฐานสากลที่ก้าวข้ามความจำกัดทางภูมิศาสตร์และการเมืองได้อย่างสมบูรณ์ นอกจากนี้ ปริมณฑลแห่งภาษาบาลี ยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่ปลอดภัยทางความคิด ที่ช่วยรักษาความเป็นเอกภาพของคณะสงฆ์เถรวาทท่ามกลางความแตกต่างทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ภาษาบาลีกลายเป็นเครื่องมือในการตรวจสอบความถูกต้องของแนวปฏิบัติข้ามพรมแดน เมื่อสงฆ์จากไทยไปเจรจาธรรมกับสงฆ์ในลังกา พวกเขาสามารถสื่อสารด้วยรหัสทางธรรมเดียวกัน แม้ภาษาพูดจะต่างกันอย่างสิ้นเชิง ระบบนิเวศทางวัฒนธรรมนี้สร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมพุทธระดับโลก ส่งผลให้เกิดการถ่ายทอดศิลปวิทยาการ กฎหมาย และจริยธรรมที่หลอมรวมจนกลายเป็นรากฐานของสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปัจจุบัน

สิ่งที่น่าทึ่งและเป็นเอกลักษณ์สูงสุดของภาษาบาลี คือความจริงที่ว่าคัมภีร์บาลีไม่มีระบบตัวอักษรเป็นของตนเองมาแต่เริ่มแรก ภาษาบาลีเป็นภาษาที่ดำรงอยู่ผ่านกระแสเสียงและใช้วิธีการปริวรรตอักษรเข้าสู่ระบบอักษรท้องถิ่นของแต่ละดินแดนที่พระศาสนาเผยแผ่ไปถึง ทว่าสิ่งมหัศจรรย์คือ เมื่อบุคคลต่างชาติพันธุ์เหล่านี้อ่านออกเสียงอักขระเหล่านั้นตามกฎไวยากรณ์บาลีที่ตายตัว เสียงที่เปล่งออกมาจะกลายเป็นเสียงบาลีที่มีมาตรฐานเดียวกันทั่วโลก ความอัศจรรย์นี้ช่วยลดอำนาจการครอบครองในมิติชาตินิยม เพราะไม่มีชนชาติใดสามารถอ้างได้ว่าอักษรของตนศักดิ์สิทธิ์กว่าผู้อื่น ความศักดิ์สิทธิ์และความจริงแท้จึงย้อนกลับไปอยู่ที่เนื้อหาธรรม และความแม่นยำของเสียง ที่บรรจุสภาวธรรมไว้จริง ทำให้ภาษาบาลีเป็นภาษากลางที่สร้างความเท่าเทียมและเอกภาพในหมู่พุทธบริษัทได้อย่างแท้จริง การเข้าถึงพุทธพจน์จึงเป็นเรื่องของความเพียรในการศึกษา มิใช่เรื่องของสิทธิพิเศษทางชนชาติ

อัจฉริยภาพของภาษาบาลียังอยู่ที่การปรับโครงสร้างเพื่อตอบสนองต่อ ความลื่นไหลทางสัทศาสตร์อย่างเป็นระเบียบวินัย กฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์บาลีถูกออกแบบมาอย่างประณีตเพื่อให้ง่ายต่อการสวดสาธยายและการสร้างระบบความจำ ตัวอย่างเช่น กฎการกลมกลืนเสียงที่ช่วยลดความฝืดเคืองของการออกเสียงพยัญชนะควบกล้ำที่ซับซ้อนในตระกูลภาษาสันสกฤต ให้กลายเป็นเสียงที่นุ่มนวล ลื่นไหล และสอดรับกับสรีระการออกเสียงตามธรรมชาติของมนุษย์มากขึ้น เช่น คำว่า ธรรม ในสันสกฤตถูกปรับเป็น ธัมมะ หรือคำว่า นิรวาณ ถูกปรับเป็นนิพพาน (วชิรญาณวโรรส, 2555) นอกจากนี้ บาลียังมีระบบสนธิที่ล้ำสมัย ซึ่งทำหน้าที่เชื่อมต่อคำเข้าด้วยกันจนเกิดเป็นกระแสเสียงที่ต่อเนื่องประดุจสายน้ำที่หลั่งไหล ช่วยให้ผู้สวดสามารถประคองสมาธิและจังหวะลมหายใจได้อย่างต่อเนื่องในการสวดสาธยายพระสูตรขนาดยาว ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการทำสมาธิในขณะสวด

โครงสร้างสัทศาสตร์ที่ถูกวิศวกรรม มาอย่างดีนี้ มิได้มีไว้เพื่อความไพเราะเพียงอย่างเดียว แต่ยังทำหน้าที่สำคัญยิ่งในฐานะระบบตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ทรงประสิทธิภาพสูงสุดในยุคที่ไม่มีระบบบันทึกเสียงดิจิทัล ท่วงทำนองที่ตายตัวตามมาตราจังหวะของบาลีจะทำหน้าที่เสมือนรหัสลับหรืออัลกอริทึม หากมีใครใส่คำศัพท์ผิด เปลี่ยนลำดับคำ หรือแม้แต่ตัดทอนถ้อยคำอักขระจนเสียรูป จังหวะและจังหวะเคาะของการสวดจะเกิดอาการสะดุด หรือเสียสมดุลทางเสียงในทันที สิ่งนี้ทำให้คณะสงฆ์ที่สวดร่วมกัน (คณสาธยาย) สามารถระบุจุดที่ผิดพลาดและตรวจสอบแก้ไขให้กลับมาถูกต้องตามมาตรฐานเดิมได้ในทันที ระบบนี้มีกลไกการทำงานใกล้เคียงกับระบบ Checksum ในวิทยาการคอมพิวเตอร์สมัยใหม่ที่ใช้ตรวจสอบความเสียหายของไฟล์ข้อมูลระหว่างการรับส่ง การที่ภาษาบาลีรักษารูปแบบนี้ไว้ได้นานนับพันปี จึงเป็นคำอธิบายที่สมเหตุสมผลว่าเหตุใดพุทธพจน์จึงยังคงความบริสุทธิ์และเที่ยงตรงได้อย่างน่าทึ่งแม้จะผ่านกาลเวลาและการเดินทางข้ามมหาสมุทรมาเนิ่นนาน

ในมิติสุดท้าย การที่ภาษาบาลีทำหน้าที่เป็นภาษากลาง ในปริมณฑลทางพุทธศาสนา ยังส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนทุนทางปัญญาข้ามวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องมานับศตวรรษ คัมภีร์ที่แต่งขึ้นโดยนักปราชญ์ชาวศรีลังกาถูกส่งมาวิพากษ์และแปลในพม่า ก่อนจะถูกนำมาใช้วางรากฐานทางกฎหมาย วรรณคดี และจริยธรรมสังคมในประเทศไทย ภาษาบาลีจึงมิได้มีสถานะเป็นเพียงภาษาของนักบวชที่เก็บตัวอยู่ในอารามเท่านั้น แต่คือ DNA แห่งอารยธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่หลอมรวมจิตวิญญาณและภูมิปัญญาของคนหลากชาติพันธุ์เข้าด้วยกันอย่างเหนียวแน่น การทำความเข้าใจปริมณฑลแห่งภาษาบาลี จึงเป็นการก้าวข้ามกรอบความรู้แบบรัฐชาติไปสู่การมองเห็นความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์และสายสัมพันธ์ทางปัญญาที่ลึกซึ้ง ซึ่งนำไปสู่ความสามัคคีและการเคารพในมรดกทางวัฒนธรรมร่วมกันอย่างยั่งยืน ท่ามกลางกระแสความขัดแย้งทางการเมืองและสังคมในโลกยุคใหม่ ภาษาบาลีจึงยังคงเป็นสะพานแห่งปัญญา ที่เชื่อมโยงอดีตอันรุ่งโรจน์เข้ากับอนาคตที่ยั่งยืน ช่วยให้พุทธบริษัทสามารถยืนหยัดอยู่บนฐานรากแห่งเหตุผลและปัญญาที่มั่นคง

โครงสร้างพื้นฐานของภาษาบาลีในเชิงสัทศาสตร์และไวยากรณ์

การศึกษาภาษาบาลีตามแนวทางของคัมภีร์ไวยากรณ์ดั้งเดิม เช่น กัจจายนไวยากรณ์ ซึ่งถือเป็นไวยากรณ์ที่เก่าแก่ที่สุดในโลกพุทธศาสนาเถรวาท และ สัททนีติปกรณ์ ซึ่งเป็นไวยากรณ์ระดับมหภาคที่แต่งโดยพระสัทธัมมโชติปาละ ปราชญ์ชาวพม่า (พระธรรมกิตติวงศ์, 2548) สะท้อนให้เห็นถึงระบบการบริหารจัดการภาษาที่มีความซับซ้อนและเที่ยงตรงอย่างหาที่เปรียบมิได้ โครงสร้างเหล่านี้มิได้ถูกออกแบบมาเพื่อความสวยงามทางภาษาเพียงอย่างเดียว แต่มีเป้าหมายหลักในการล็อคความหมายของสภาวธรรมมิให้คลาดเคลื่อน โดยแบ่งออกเป็น 4 ภาคหลักที่เกื้อกูลกันอย่างเป็นระบบ ดังนี้

1. อักขรวิธี อักขรวิธีในภาษาบาลีมิได้เป็นเพียงการกำหนดตัวอักษรเพื่อการอ่านออกเขียนได้ทั่วไป แต่คือการออกแบบระบบเสียงที่อิงหลักสรีรวิทยาของการเปล่งเสียงอย่างละเอียดละออ ภาษาบาลีประกอบด้วยอักขระทั้งหมด 41 ตัว แบ่งเป็นสระ 8 ตัว และพยัญชนะ 33 ตัว พยัญชนะเหล่านี้ถูกจัดกลุ่มเป็นระบบวรรคตาม ฐานที่เกิดของเสียงและกรณ์ หรือเครื่องมือที่ใช้ทำให้เกิดเสียง ซึ่งเป็นหลักการทางสัทศาสตร์ที่ก้าวหน้าอย่างยิ่งในยุคโบราณ โดยแบ่งเป็น 5 ฐานหลักที่สัมพันธ์กับอวัยวะในการออกเสียง

1) กัณฐชะ เสียงที่เกิดจากลำคอโดยตรง (ก, ข, ค, ฆ, ง) ให้ความรู้สึกมั่นคง ทรงพลัง มักใช้ในคำศัพท์ที่แสดงถึงสภาวะอันเป็นพื้นฐาน

2) ตาลุชะ เสียงที่เกิดจากการกระทบกันของลิ้นกับเพดานปาก (จ, ฉ, ช, ฌ, ญ) เป็นเสียงที่มีความละเอียดอ่อน ลื่นไหล

3) มุทธชะ เสียงที่เกิดจากการม้วนลิ้นขึ้นไปกระทบปุ่มเหงือกหรือส่วนบนของศีรษะ (ฏ, ฐ, ฑ, ฒ, ณ) เป็นเสียงที่ต้องอาศัยความพยายามในการเปล่งเสียง สะท้อนความหนักแน่น

4) ทันตชะ เสียงที่เกิดจากการกระทบของลิ้นกับฟัน (ต, ถ, ท, ธ, น) เป็นเสียงที่ใช้บ่อยที่สุดในการสื่อสารทั่วไป

5) โอฏฐชะ เสียงที่เกิดจากการประกบของริมฝีปาก (ป, ผ, พ, ภ, ม)

ความแม่นยำทางสัทศาสตร์นี้มีความสำคัญยิ่งยวดต่อการรักษาสภาวธรรม เพราะในภาษาบาลี การเปลี่ยนฐานเสียงหรือการเปลี่ยนระยะเวลาของเสียงเพียงเสี้ยววินาที (มาตรา) จากเสียงสั้น (รัสสะ) เป็นเสียงยาว (ทีฆะ) สามารถพลิกกลับความหมายของธรรมะไปโดยสิ้นเชิง ตัวอย่างที่ชัดเจนคือคำว่า สม (สระอะ - แปลว่า ความสงบ หรือความระงับ) กับ สมา (สระอา - แปลว่า ความเสมอภาค หรือกาลเวลา) หากผู้อ่านออกเสียงลากยาวผิดพลาดในคัมภีร์ที่กล่าวถึงสภาวะสงบย่อมกลายเป็นเรื่องเวลาไปทันที การรักษาอักขระให้ตรงตามฐานกรณ์จึงเป็นการทำประกันภัยทางข้อมูล เพื่อรับประกันว่ารหัสแห่งปัญญาจะถูกส่งผ่านด้วยความเที่ยงตรงสูงสุด

2. วจีวิภาค วจีวิภาคคือการจำแนกคำและการสร้างรูปคำ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของภาษาบาลีในฐานะภาษาที่มีการผันวิภัตติปัจจัยอย่างเข้มข้น โครงสร้างของคำบาลีแต่ละคำเปรียบเสมือนรหัสคอมพิวเตอร์ที่บรรจุข้อมูลหลายชั้น ประกอบด้วย

1) ธาตุ (Roots): หน่วยที่เล็กที่สุดซึ่งบรรจุแก่นสภาวะไว้อย่างเข้มข้น เช่น มรฺ (สภาวะการแตกสลาย/ตาย), ภวฺ (สภาวะการมี/เป็น) การศึกษาธาตุช่วยให้ผู้เรียนเข้าถึงอะตอมทางธรรม ก่อนที่จะถูกปรุงแต่งเป็นคำศัพท์ที่ซับซ้อนขึ้น ช่วยลดการยึดติดในสมมติพยัญชนะ

2) ปัจจัย ตัวปรุงแต่งที่ทำหน้าที่กำหนดหน้าที่ทางไวยากรณ์หรือเปลี่ยนชนิด ของสภาวะ เช่น เปลี่ยนจากธาตุที่เป็นกิริยาให้กลายเป็นนามธรรม หรือสร้างคำที่มีความหมายเชิงเปรียบเทียบ (ตัทธิต) และการย่อความ (สมาส) ซึ่งบาลีเชี่ยวชาญในการรวมคำหลายคำเข้าด้วยกันเพื่อสร้างนิยามธรรม ที่สั้นและคมชัด

3) วิภัตติ เครื่องมือที่สำคัญที่สุดที่ทำให้บาลีเป็นภาษาที่ไม่มีความคลุมเครือ โดยแบ่งเป็น

(1) นามวิภัตติ การแจกวิภัตติ 7 หมวด (ทุติยา ถึง สัตตมี) เพื่อระบุหน้าที่ ของคำในประโยคอย่างตายตัว ไม่ว่าคำนั้นจะอยู่ส่วนไหนของประโยค (เช่น เป็นประธาน, กรรม, เครื่องมือ, สถานที่, หรือแหล่งกำเนิด) ข้อมูลวิภัตติจะทำหน้าที่ระบุความสัมพันธ์ของสภาวะต่างๆ อย่างชัดเจน ช่วยป้องกันการตีความผิดในกรณีที่ประโยคมีความยาวและซับซ้อน

(2) กิริยาวิภัตติ/อาขยาต บรรจุข้อมูลมหาศาลไว้ในคำเดียวถึง 5 มิติ คือ กาล (ระบุลำดับเวลาของสภาวะ), บท (ระบุทิศทางของกรรม), วาจก (Voice - ระบุความสัมพันธ์ของผู้กระทำและสภาวะ), บุรุษ (ระบุตัวตน), และ วจนะ (ระบุจำนวน)

(3) ความสำคัญของวาจก: การแยกแยะวาจกมีความสำคัญเชิงปรัชญาธรรมอย่างยิ่ง โดยเฉพาะระหว่าง กัตตุวาจก (ประธานเป็นผู้ทำ) และ กัมมวาจก (ประธานเป็นผู้ถูกทำ) หรือ เหตุวาจก (ประธานสั่งให้ทำ) การใช้รูปวาจกที่ต่างกันในพระไตรปิฎกช่วยเน้นย้ำเรื่องกฎแห่งกรรม และ อนัตตา ว่าบางสภาวะเป็นเพียงการเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย (กรรมถูกทำ) มิใช่มีตัวตน เข้าไปควบคุมสั่งการได้เสมอไป

3. วากยสัมพันธ์ วากยสัมพันธ์ว่าด้วยการจัดเรียงและการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคำในประโยค แม้ภาษาบาลีจะเป็นภาษาที่เรียงลำดับคำได้อิสระเนื่องจากมีวิภัตติคอยคุมหน้าที่อยู่แล้ว แต่ในภาษาพระไตรปิฎกมีการวางระบบระเบียบที่รัดกุมเพื่อสร้างตรรกะทางธรรม ที่คมชัด โครงสร้างที่โดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ของบาลีคือประโยคแทรก ซึ่งทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขบังคับทางธรรม

1) ประโยคลักขณะ ใช้ระบุเหตุการณ์ที่เป็นเงื่อนไขซึ่งกันและกัน เมื่อสภาวะ ก เกิดขึ้น สภาวะ ข ย่อมตามมา โครงสร้างนี้เป็นเครื่องมือหลักในการอธิบายหลัก อิทัปปัจจยตา และปฏิจจสมุปบาท

2) ประโยคอนาทร ใช้ระบุเหตุการณ์ที่แทรกเข้ามาในเชิงขัดแย้ง ทั้งที่สภาวะ ก ยังมีอยู่ สภาวะ ข กลับเกิดขึ้น ซึ่งใช้ในการอธิบายสภาวะทางจิตที่ซับซ้อนหรือการละกิเลส การศึกษาอย่างละเอียดในส่วนนี้ช่วยให้นักนิรุกติศาสตร์พุทธสามารถระบุความสัมพันธ์ของ เหตุและผล ได้อย่างไม่สับสน การละเลยวากยสัมพันธ์บาลีมักเป็นต้นเหตุของการตีความพุทธธรรมที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงของสภาวธรรมที่พระพุทธองค์ทรงต้องการสื่อสาร

4. ฉันทลักษณ์ ฉันทลักษณ์คือวิชาที่ว่าด้วยการรจนาคาถา (Gatha) หรือร้อยกรองพุทธพจน์ ซึ่งเป็นรูปแบบหลักในการบันทึกคำสอนในส่วนพระสูตร ภาษาบาลีใช้ระบบมาตราจังหวะที่ซับซ้อนอิงกับ ครุ

(เสียงหนัก/ยาว) และ ลหุ (เสียงเบา/สั้น) ซึ่งถูกจัดวางเป็นคณะ (Metre) ที่ตายตัว เช่น ปัฐยาวัตถฉันท์ หรือ อุปชาติฉันท์ ระบบนี้มิได้มีไว้เพื่อความสุนทรีย์เชิงกวีเท่านั้น แต่ทำหน้าที่เป็นวิศวกรรมการจำ ที่ทรงประสิทธิภาพ

1) ระบบป้องกันการแก้ไข มาตราจังหวะครุลหุทำหน้าที่เสมือนรหัสลับ หากมีใครพยายามตัดทอนหรือเติมคำศัพท์เพื่อเปลี่ยนความหมายจังหวะเคาะ ของคาถาจะเสียสมดุลทางเสียงทันที ผู้นำสวดหรือคณะภาณกะจะรู้ได้ในเสี้ยววินาทีว่ามีการปนเปื้อนข้อมูล

2) การเสริมประสิทธิภาพมุขปาฐะ จังหวะที่สม่ำเสมอช่วยให้สมองมนุษย์จดจำข้อมูลมหาศาลได้ง่ายขึ้นและนานขึ้น ประดุจการฮัมเพลงที่ติดหู ทำให้พระธรรมคำสอนสามารถเดินทางข้ามศตวรรษผ่านปากต่อปากโดยไม่ขาดตกบกพร่อง

3) การประคองสมาธิ ท่วงทำนองที่เกิดจากฉันทลักษณ์ช่วยให้ผู้สาธยายสามารถดำรงสติและสมาธิให้แน่วแน่อยู่กับสภาวธรรมที่กำลังเปล่งออกมา ก่อให้เกิดความเอิบอิ่มในธรรม (ปีติ) และความสงบ (ปัสสัทธิ) ในขณะศึกษาเรียนรู้

สรุปได้ว่า โครงสร้างสัทศาสตร์และไวยากรณ์บาลีคือ ชุดคำสั่งทางปัญญา ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อคุ้มครองความจริงแท้แห่งพุทธพจน์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ที่สุด ทุกอักขระและทุกวิภัตติล้วนทำหน้าที่เป็นอิฐ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นปราสาทแห่งพระสัทธรรมที่มั่นคงถาวร ท้าทายกาลเวลาและการเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างสง่างาม

ภาษาบาลีกับการแปลคัมภีร์และมนุษยศาสตร์ดิจิทัล

ในกระบวนการแปลพระไตรปิฎก คณะผู้แปลมักเผชิญกับความท้าทายทางสภาวธรรม เนื่องจากภาษาบาลีมีคำศัพท์ที่มีความหมายเฉพาะเจาะจงสูง ซึ่งมักไม่มีคำแปลโดยตรงในภาษาอื่นที่สามารถสะท้อนความหมายได้อย่างครบถ้วน ปัญหานี้เรียกว่า ความสูญเสียในการแปล เช่น คำว่า เมตตา ในเชิงนิรุกติศาสตร์มาจากรากศัพท์ มิตฺต (เพื่อน) หมายถึงความปรารถนาดีอย่างจริงใจเหมือนเพื่อนสนิท แต่ในเชิงธรรมะนี่ยังรวมถึงภาวะที่จิตปราศจากความโกรธแค้น (อพยาบาท) การแปลว่า Loving-kindness ในภาษาอังกฤษ หรือความรัก ในภาษาไทยทั่วไป จึงเป็นเพียงการดึงมิติหนึ่งของคำออกมาเท่านั้น

ความซับซ้อนนี้ยังปรากฏชัดในคำว่า นิพฺพาน ซึ่งในทางบาลีแปลได้ทั้งการดับลงแห่งเปลวไฟ และสภาวะที่ปราศจากเครื่องร้อยรัด (วานะ) หากผู้แปลไม่เข้าใจโครงสร้างรากศัพท์บาลีอย่างลึกซึ้ง อาจแปลผิดพลาดเป็นการสูญสิ้นไป ซึ่งขัดกับหลักพุทธธรรมอย่างร้ายแรง (ป.อ. ปยุตฺโต, 2560) การเรียนรู้บาลีจึงเป็นกระบวนการถอดรหัสเชิงวัฒนธรรมและจิตวิญญาณที่ช่วยให้เราข้ามพ้นข้อจำกัดของคำแปลที่อาจพร่าเลือนไปตามบริบททางสังคมและกาลเวลา

ในยุคปัจจุบัน ภาษาบาลีได้ก้าวเข้าสู่มิติใหม่ผ่านศาสตร์ มนุษยศาสตร์ดิจิทัลซึ่งเป็นการผสานปัญญาโบราณเข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ นักวิทยาการคอมพิวเตอร์และนักนิรุกติศาสตร์พบว่าโครงสร้างไวยากรณ์บาลีที่มีความแม่นยำและตายตัวมีลักษณะใกล้เคียงกับภาษาคอมพิวเตอร์หรือคณิตศาสตร์ ทำให้บาลี

เป็นภาษาที่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อการป้อนให้ปัญญาประดิษฐ์ (AI) เรียนรู้ผ่านกระบวนการ Natural Language Processing (NLP) การพัฒนาระบบ Machine Translation สำหรับบาลีจึงไม่ได้เป็นเพียงการแปลคำต่อคำ แต่คือการสอนให้ AI เข้าใจความสัมพันธ์เชิงสภาวธรรมผ่านวิภัตติปัจจัยที่รัดกุม

ตัวอย่างนวัตกรรมที่สำคัญคือโครงการคลังข้อมูลดิจิทัลขนาดใหญ่ เช่น BUDSIR (Buddhist Scriptures Information Retrieval) ของประเทศไทย และโครงการ SuttaCentral ในระดับสากล ซึ่งทำหน้าที่เป็นห้องสมุดพุทธปัญญาระดับโลก เทคโนโลยีดิจิทัลช่วยให้นักวิจัยสามารถทำการสืบค้นความถี่ของคำ หรือ การวิเคราะห์โครงสร้างประโยคเชิงลึกในพระไตรปิฎกทั้งหมดได้ในเสี้ยววินาที ช่วยให้เห็นพัฒนาการของแนวคิดทางธรรมและการกระจายตัวของหลักธรรมในแต่ละคัมภีร์อย่างที่ไม่เคยทำได้มาก่อนในอดีต การใช้ AI ในการถอดรหัสคัมภีร์โบราณที่ชำรุด หรือการเชื่อมโยงความหมายข้ามคัมภีร์ จึงเป็นพันธกิจใหม่ที่ช่วยให้พระพุทธศาสนาเถรวาทสามารถยืนหยัดและสื่อสารความจริงแท้สู่โลกยุค AI ได้อย่างทรงพลังและแม่นยำ

บทสรุป

ภาษาบาลีแม้จะถูกจัดให้เป็นภาษาตาย ในทางนิรุกติศาสตร์สากล เนื่องจากไม่มีกลุ่มชนใช้เป็นภาษาแม่ในชีวิตประจำวันอีกต่อไป แต่ในมิติของพุทธวิทยาและจิตวิญญาณ ภาษาบาลีคือภาษาที่มีลมหายใจแห่งนิรันดร์ นัยสำคัญของวลีนี้มิได้หมายถึงพลวัตการเปลี่ยนแปลงเหมือนภาษาโลกย์ แต่หมายถึงความสามารถในการประคองและคุ้มครอง "ตัวจริง" ของพระสัทธรรมมิให้ถูกกลืนกินด้วยกระแสแห่งความไม่รู้ (อวิชชา) หรือความพร่าเลือนของกาลเวลา โครงสร้างอันวิจิตรของบาลีเปรียบเสมือนสถาปัตยกรรมทางปัญญาที่ถูกวิศวกรรมมาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ที่สุดในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ เพื่อทำหน้าที่เป็นฉนวนกันความร้อนทางข้อมูลที่ป้องกันสัญญาณรบกวนจากอคติส่วนตัว บริบททางการเมือง และการตีความที่คลาดเคลื่อนมิให้เข้ามาบิดเบือนรหัสต้นฉบับ ที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์จะส่งมอบให้แก่ชาวโลกอย่างบริสุทธิ์ใจ

อัจฉริยภาพสูงสุดของภาษาบาลีจึงอยู่ที่ความสามารถในการรักษาสมดุลที่ละเอียดอ่อนระหว่างความเคร่งครัดทางไวยากรณ์ ซึ่งเป็นฐานรากของความแม่นยำ และความลุ่มลึกทางสภาวธรรมซึ่งเป็นแก่นแท้ของพุทธปัญญา ความสมดุลนี้เองที่ทำหน้าที่เป็นเกราะป้องกันสัทธรรมปฏิรูปได้อย่างทรงประสิทธิภาพที่สุดในโลกที่ข้อมูลถูกบิดเบือนได้ง่ายเพียงปลายนิ้วสัมผัส การศึกษาภาษาบาลีในยุคดิจิทัลจึงมิใช่เพียงการอนุรักษ์โบราณวัตถุทางนิรุกติศาสตร์หรือการท่องจำคัมภีร์เพื่อรักษาพิธีกรรมที่สืบต่อกันมา แต่คือกระบวนการติดตั้งเครื่องมือตรวจสอบความถูกต้องให้แก่ระบบสติปัญญาของตนเอง เพื่อให้พุทธบริษัทสามารถแยกแยะได้ด้วยวิจารณญาณว่าสิ่งใดคือพุทธพจน์ดั้งเดิมที่ประกอบด้วยเหตุและผล และสิ่งใดคือความคิดเห็นที่ถูกปรุงแต่งขึ้นภายหลังเพื่อสนองตอบต่อค่านิยมชั่วคราว การเข้าใจบาลีจึงเป็นการเสริมสร้างอำนาจทางปัญญา ที่ช่วยให้เราก้าวพ้นจากการเป็นเพียงผู้รับข้อมูลมือสอง ไปสู่การเป็นผู้เห็นจริงด้วยตนเอง ผ่านรหัสภาษาที่เป็นกลางและสากลที่สุดในปริมณฑลแห่งธรรม

ในกาลข้างหน้า พันธกิจแห่งการสืบสานภาษาบาลีต้องดำเนินไปอย่างมียุทธศาสตร์ในสองทิศทางขนานกันอย่างมีเอกภาพ ด้านหนึ่งคือการรักษาความบริสุทธิ์ของแบบแผน เพื่อรักษามาตรฐานสูงสุดของตัวบทคัมภีร์ไว้อย่างไม่ลดละ ประดุจการรักษาเมล็ดพันธุ์แท้ของต้นโพธิ์ไว้อย่างดีที่สุด อีกด้านหนึ่งคือ การบูรณาการ

เข้ากับเทคโนโลยีล้ำสมัย เพื่อให้ขุมทรัพย์ทางปัญญาที่ถูกแช่แข็งไว้อย่างปลอดภัยนี้ สามารถถูกละลายและถอดรหัสออกมาเพื่อใช้แก้ปัญหาชีวิตของคนรุ่นใหม่ทั่วโลกได้อย่างทันท่วงที การเรียนการสอนภาษาบาลีในอนาคตจึงควรเปลี่ยนผ่านจากการเน้นการเรียนเพื่อสอบหรือแข่งขันทางสมณศักดิ์ ไปสู่การเป็นยุทธศาสตร์แห่งการค้นพบความจริง โดยมีปัญญาประดิษฐ์ (AI) และคลังข้อมูลดิจิทัลเป็นเครื่องทุ่นแรงที่ทรงพลัง

การปฏิรูปการศึกษาบาลีในลักษณะนี้จะช่วยให้ภาษาบาลีไม่ถูกกักขังไว้อย่างโดดเดี่ยวใน หอคอยงาช้าง หรือเป็นเพียงวิชาชีพของนักบวชกลุ่มเล็กๆ แต่จะกลายเป็นฐานรากของปริยัติศาสนา ที่แข็งแกร่งและเข้าถึงได้สำหรับทุกคน ส่งผลให้การปฏิบัติธรรมบนโลกความจริงมีความถูกต้องแม่นยำ และนำไปสู่การเข้าถึงผลลัพธ์ที่แท้จริง (ปฏิเวธ) ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและผันผวนของโลกยุคปัจจุบัน ภาษาบาลีจะยังคงทำหน้าที่เป็นประทีปแห่งเหตุผล ที่ส่องสว่างนำทางพุทธบริษัทให้ก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคงบนเส้นทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา เป็นเข็มทิศที่เที่ยงตรงไม่ว่าจะผ่านพ้นยุคสมัยไปนานเพียงใด และเป็นสะพานเชื่อมระหว่างปัญญาโบราณอันลึกซึ้งเข้ากับอนาคตที่ยั่งยืนของมนุษยชาติอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด คำวัด*. วัดราชโอรสาราม.

พระราชปริยัติกวี (สมจินต์ สมฺมาปญฺโญ). (2561). *ภาษาบาลี: กำเนิด พัฒนาการ และอิทธิพลในสังคมไทย*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). (2545). *ประวัติวรรณคดีบาลี*. คณะสงฆ์วัดปากน้ำ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 7 (พระวินัยปิฎก จุลวรรค)*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ระพิน ศรชัย. (2552). *ภาษาบาลี: ความเป็นมาและโครงสร้าง*. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2555). *บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธินันทะ. (2548). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ*. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2560). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก.

อุทิส ศิริวรรณ. (2540). *คู่มือเรียนภาษาบาลีด้วยตนเอง*. เลี่ยงเชียง.

Pollock, S. (2006). The Language of the Gods in the World of Men: Sanskrit, Culture, and Power in Premodern India. University of California Press.

ปัญหาทางสังคมและแนวทางแก้ไข: วิเคราะห์จากคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท

Social Problems and Their Solutions: An Analysis Based on the Doctrine of Dependent Origination

พระครูพิศาลจารุวรรณ

Phrakhruphisancharuwan

[1]วัดทุ่งกระบ่ำ, ประเทศไทย

[1] Thung Krabam Temple, Thailand

Corresponding Author E-mail: pitsancharuwan@gmail.com

Received 20 July 2024; Revised 2 October 2024; Accepted 15 December 2024

****

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

บูรณาปัญหาทางสังคมและแนวทางแก้ไข: วิเคราะห์จากคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท

พระครูพิศาลจารุวรรณ

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะพิจารณาปัญหาระดับสังคมและแนวทางแก้ไขตามแนวคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท จากการศึกษาพบว่า คำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทได้อธิบายให้เห็นปัญหาจากสถานการณ์ในชีวิตปัจจุบันที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงได้ในเชิงประจักษ์ ให้คุณค่าและความหมายของความสุขและความทุกข์ในชีวิตนี้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคม

ผลการศึกษาพบว่า แนวการอธิบายปัญหาเชิงสังคมตามแนวปฏิจจสมุปบาทได้เปิดพื้นที่ให้เราสามารถมองเห็นปัญหาระดับปัจเจกได้ชัดเจนขึ้น และยังได้ขยายกรอบการมองปัญหาให้กว้างขึ้นจนถึงระดับโครงสร้างทางสังคมเพื่อมุ่งเน้นประโยชน์สุขที่พึงมีพึงได้ร่วมกันจากชีวิตนี้ด้วย แนวการอธิบายนี้เป็นการนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาสนับสนุนให้เกิดการตระหนักในความทุกข์หรือปัญหาระดับบุคคลที่ถูกมองข้ามให้ได้รับการพิจารณาในฐานะเป็นส่วนสำคัญของแนวทางแก้ไข เมื่อปัญหาระดับสังคมในโลกนี้ได้รับการแก้ไขมนุษย์ในฐานะเป็นหน่วยรวมของสังคมก็จะได้รับประโยชน์สุขร่วมกันอย่างเสมอภาคซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของปัจเจกให้ก้าวหน้าขึ้นไปในระดับสูงได้ การนำคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทมาเป็นกรอบในการพิจารณาปัญหาระดับสังคมจึงสนับสนุนการมีความสุขในชีวิตปัจจุบันซึ่งสอดคล้องกับคำสอนเรื่องประโยชน์สุขของมนุษย์ตามเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: ปัญหาระดับสังคม; ปฏิจจสมุปบาท; ประโยชน์สุข; พระพุทธศาสนา

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

Social Problems and Their Solutions: An Analysis Based on the Doctrine of Dependent Origination

Phrakhruphisancharuwan

Abstract

This article aims to investigate social problems and their potential solutions through the doctrinal framework of paṭiccasamuppāda (dependent origination). The study indicates that the doctrine of dependent origination provides an empirically verifiable explanation of problems arising within present-life circumstances. It also elucidates the significance and value of happiness and suffering at both individual and societal levels.

The results further reveal that employing dependent origination as an interpretive lens enables a clearer understanding of individual-level issues, while simultaneously expanding the analytical scope to encompass broader social structures. Such an approach emphasizes the pursuit of collective well-being in this life. By integrating Buddhist doctrinal concepts, this explanatory framework fosters awareness of personal suffering or overlooked individual problems and recognizes them as integral elements in developing effective solutions. When social problems are addressed, human beings—as the fundamental units of society—stand to benefit from equitable well-being, which subsequently facilitates the progressive development of individuals to higher levels. Thus, applying the teaching of dependent origination as a conceptual framework for analyzing social issues supports the cultivation of well-being in the present life and aligns with the Buddhist intention concerning human welfare.

Keywords: Social Problems; Dependent Origination; Well-Being; Buddhism

บทนำ

ในสังคมโลกยุคปัจจุบัน ปัญหาความเหลื่อมล้ำ การละเมิดสิทธิมนุษยชน การกดขี่ การใช้ความรุนแรงและปัญหาความไม่ยุติธรรมได้เข้าสู่มาการรับรู้ของผู้คนผ่านสื่อในช่องทางต่างๆ อยู่แทบตลอดเวลา ปัญหาเหล่านี้เป็นตัวบ่อนทำลายความสันติสุขและเป็นปฏิปักษ์ต่อการดำรงอยู่ร่วมกันด้วยดีของมนุษยชาติทั่วโลก การส่งเสริมให้คนในสังคมเป็นคนดีมีศีลธรรมตามหลักคำสอนทางศาสนาถูกนำมาเป็นแนวทางที่จะนำสังคมไปสู่ความสุขและความดีงามโดยปราศจากปัญหา แต่ภาวะสันติสุขและการดำรงอยู่ด้วยดีของมวลมนุษย์ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักที่ทุกสังคมพยายามจะทำให้เกิดขึ้นก็ยังดูเหมือนจะห่างไกลความจริง แนวทางการส่งเสริมให้มนุษย์ในสังคมเป็นคนดีมีศีลธรรมนั้นดูจะไม่เพียงพอที่จะแก้ไขปัญหาบางประการและไม่เพียงพอที่จะอธิบายเพื่อทำความเข้าใจสภาพปัญหาที่จะเป็นฐานเบื้องต้นของการหาแนวทางแก้ไข ดังจะเห็นจากการที่โลกนี้เต็มไปด้วยลัทธิศาสนา แต่ปัญหาก็ยังคงอยู่

บทความนี้ต้องการแนวทางการอธิบายคำสอนในพระพุทธศาสนาเรื่องปฏิจจสมุปบาทเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการพิจารณาปัญหาระดับสังคมและเสนอแนวทางแก้ไข แนวการอธิบายนี้ตั้งอยู่บนฐานการตีความปัจจัยธรรมบางประการผ่านการวิเคราะห์กระบวนการเชิงเหตุปัจจัยที่เป็นมูลเหตุของปัญหา เป็นแนวอธิบายที่มีประโยชน์ต่อการกำหนดรู้ความทุกข์และการหาวิธีการเพื่อการแก้ปัญหา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549) การนำหลักปฏิจจสมุปบาทมาเป็นหลักในการอธิบายปัญหาและหาทางแก้ไขนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการทำความเข้าใจสภาพของชีวิตและสภาพแวดล้อมทางสังคม และต้องการชี้ให้เห็นว่าการแก้ปัญหาสามารถทำให้เกิดขึ้นจริงได้ตามกระบวนการเชิงเหตุปัจจัย สังคมมนุษย์สามารถเข้าถึงความสุขและมีความเป็นอยู่ที่ดีได้โดยจัดการกับสาเหตุของปัญหา และการสร้างเหตุปัจจัยเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีในเชิงกายภาพและในเชิงศีลธรรมภายในจิตใจของปัจเจกบุคคลและของสังคมทั้งหมดด้วย

กรอบแนวคิดเกี่ยวกับปัญหาของมนุษย์ตามหลักปฏิจจสมุปบาท

ในการพิจารณาปัญหาตามหลักปฏิจจสมุปบาท เราสามารถแบ่งปัญหาออกเป็น 2 ระดับคือ 1) ปัญหาระดับปัจเจก และ 2) ปัญหาระดับสังคม ปัญหาระดับปัจเจกเป็นเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ของชีวิต เป็นความทุกข์อันเป็นปกติธรรมดาของชีวิต กล่าวคือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย นอกจากนี้ยังมีความทุกข์ที่เนื่องมาจากการมีชีวิตและการใช้ชีวิตที่สัมพันธ์ระหว่างตนเองกับคนอื่นหรือสิ่งอื่น เช่น ความผิดหวัง ความพลัดพราก ความสูญเสีย รวมไปถึงอาการบีบคั้นทางด้านจิตใจอย่างความความโลภ ความโกรธ ความหลง เหล่านี้เป็นความทุกข์ระดับปัจเจก คำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นคำสอนที่แสดงให้เห็นการเกิดขึ้นของความทุกข์ในชีวิตของมนุษย์อันประกอบขึ้นจากขันธ์ 5 ในการทำความเข้าใจความทุกข์ระดับปัจเจกตามกรอบคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทมีเนื้อหาที่สำคัญ ดังนี้

ในการกำหนดปัญหาระดับปัจเจก การบวนการเกิดทุกข์ระดับปัจเจกสามารถทำความเข้าใจได้อย่างชัดเจนในพระสูตรทั่วไปที่มีเนื้อหาเกี่ยวปฏิจจสมุปบาท (ที.ม. (ไทย) 10/1-20/1-41) โดยแสดงให้เห็นกระบวนการของทุกข์ระดับปัจเจกได้ ดังนี้

ภาพที่ 1 แสดงปฏิจจสมุปบาท

การตีความกระบวนการเกิดความทุกข์ผ่านคำสอนปฏิจจสมุปบาททำให้เห็นกระบวนการเกิดขึ้นของความทุกข์ระดับปัจเจกได้อย่างชัดเจน หากกล่าวตามการเกิดของทุกข์เชิงกระบวนการนี้ ภาวะของความเป็นมนุษย์ชองแต่ละคนอยู่ภายในกระแสของความเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และความเสื่อมสลายไปตามกระบวนการเชิงเหตุปัจจัย ตามกระบวนการนี้ มนุษย์ต้องเผชิญกับความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นต้นแต่เพียงลำพังโดยแยกขาดจากความแก่ เจ็บตาย ตายของมนุษย์คนอื่นๆ ความจริงตามกระบวนการนี้แสดงให้เห็นว่า การอยู่ในภาวะชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่งภายในกระแสกระบวนการเชิงเหตุปัจจัยทำให้เราต้องเผชิญความทุกข์ หมายความว่า ตามการตีความปฏิจจสมุปบาทแบบชาติปัจจุบัน เมื่อเกิดเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง กระบวนปัจจัยของกิเลส คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ทำให้มนุษย์อยู่ในภาวะชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยความรู้สึกของอัตตาว่า “ตัวเรา ของเรา” หรือ “ตัวกู ของกู” เช่น เราชอบ เราไม่พอใจ เราเป็นผู้ถูกกระทำ การอยู่ในภาวะชีวิตดังกล่าวนี้ทำให้มนุษย์อยู่ในสภาพที่พร้อมที่จะเป็นทุกข์ได้อย่างเต็มที่ กล่าวในทางกายภาพ มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาจะต้องตาย ความเกิดและความตายนั้นเป็นลักษณะร่วมกันของมนุษย์ทุกคน ชีวิตที่อยู่ในกระแสของความทุกข์ตามการตีความนี้แสดงให้เห็นความเกิดและความตายนั้นเป็นเรื่องเฉพาะของมนุษย์แต่ละคน ไม่ใช่แสดงการเกิดและการตายของสังคม ส่วนในทางจิตใจ ความทุกข์ของชีวิตที่เกิดขึ้นภายในจิตใจในรูปแบบต่างๆ เช่น ความผิดหวัง ความคับแค้นใจนั้นก็มีลักษณะของความทุกข์ หรือ ปัญหาระดับปัจเจกเพราะแต่มนุษย์แต่ละคนรับรู้ความทุกข์นั้นด้วยตัวเอง ด้วยการพิจารณาความทุกข์ในแง่มุมเหล่านี้ พระพุทธศาสนาจึงเสนอว่า ความ

ทุกข์จึงมีอยู่ 2 ชนิด คือ 1) ความทุกข์ทางกาย เรียกว่า กายิกทุกข์ 2) ความทุกข์ทางจิตใจ เรียกว่า เจตสิกทุกข์ น่าสังเกตว่า แม้จะมีการแบ่งความทุกข์ออกเป็นความทุกข์ทางกายและความทุกข์ทางใจ แต่เราจะเห็นว่าความทุกข์ที่เกิดทางกายนั้นก็มีผลเกี่ยวเนื่องไปถึงจิตด้วย แต่เนื่องจากปัญหาหรือความทุกข์ระดับปัจเจกไม่ใช่ประเด็นศึกษาวิเคราะห์ของบทความนี้ สิ่งที่เป็นประเด็นที่บทความที่ต้องการศึกษาวิเคราะห์ คือ ปัญหาระดับสังคม

ทุกข์ทางสังคมเป็นความทุกข์หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตของมนุษย์แต่ละคนและส่งผลกระทบต่อสังคมในวงกว้าง การอธิบายปฏิจจสมุปบาทเชิงสังคมจึงไม่ได้แยกขาดจากปฏิจจสมุปบาทที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคล หากแต่เป็นกระบวนธรรมที่เชื่อมต่อระหว่างความสภาพภายในจิตใจของบุคคลกับสภาพความเป็นไปภายนอก ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นจุดเชื่อมของปัญหาระดับสังคม ความทุกข์และความชั่วร้ายต่างๆ ในทางสังคมจึงเกิดจากปัญหาระดับปัจเจก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549) หากมองในระดับลึก ปัญหาของสังคมไม่ว่าจะเป็นการทะเลาะ แก่งแย่ง และการวิวาทล้วนเกิดจากความต้องการของปัจเจก ก่อนที่จะเชื่อมโยงและขยายไปสู่การกลายสภาพเป็นปัญหาระดับสังคม เราจึงกล่าวได้ว่าคือ ปัญหาสังคมไม่ได้แยกขาดจากปัญหาระดับปัจเจก หากแต่ปัญหาทั้งสองระดับนี้มีความเกี่ยวข้องกัน คำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทชี้ให้เราได้เห็นรายละเอียดของการเชื่อมโยงระหว่างปัญหาระดับปัจเจกไปสู่ปัญหาระดับสังคมดังนี้

เพราะอาศัยเวทนาจึงมีตัณหา (ความอยาก) อาศัยตัณหาจึงมีปริเยสนา (การแสวงหา) อาศัยปริเยสนาจึงมีลาภะ (การได้มา) อาศัยลาภะจึงมีวินิจฉัย (การกะกำหนด) อาศัยวินิจฉัยจึงมีฉันทราคะ (ความชอบชิดติดพัน) อาศัยฉันทราคะจึงมีอัชโฌสานะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) อาศัยอัชโฌสานะจึงมีปริคคหะ (การยึดถือครองครอง) อาศัยปริคคหะจึงมีมัจฉริยะ (ความตระหนี่) อาศัยมัจฉริยะจึงมีอารักขะ (ความหวงกั้น) การอารักขะทำให้ต้องมีการถือไม้ ถือมีด ทะเลาะ แก่งแย่ง วิวาทะ การด่า การส่อเสียด มุสาวาท และเกิดบาปอกุศลธรรมเป็นอเนกประการ

จากข้อความนี้จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าได้แสดงปัญหาระดับสังคม คือ การทะเลาะ แก่งแย่ง วิวาทะ โดยเริ่มจากตัณหาระดับปัจเจก ซึ่งแสดงกระบวนการเกิดทุกข์ระดับสังคม ดังนี้

ภาพที่ 2 แสดงปฏิจจสมุปบาทเชิงสังคม

ตามกระบวนการเกิดทุกข์เชิงสังคมข้างบนนี้จะเห็นว่า ปัญหาระดับปัจเจกที่เนื่องมาจากเวทนานำไปสู่ปัญหาระดับสังคม การตรัสเน้นย้ำของพระพุทธองค์ที่ว่า เพราะอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า ‘มึง มึง’ การพูดส่อเสียด และการพูดเท็จ’แสดงให้เห็นความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงชัดเจนว่า อารักขะ ความหวงกั้นในระดับปัจเจกซึ่งเป็นหน่วยย่อยของสังคมก็สามารถนำไปสู่ปัญหาความชั่วร้ายในสังคมได้ เมื่อเราขยายกรอบแนวคิดนี้จากอารักขะ (ความหวงกั้น) ของปัจเจกบุคคลไปสู่อารักขะของสังคมเราจะเห็นปัญหาความวุ่นวายระดับสังคมได้ชัดเจนขึ้น พระพุทธองค์ทรงชี้ให้พิจารณาสืบสาวถึงสาเหตุให้เกิดอารักขะย้อนขึ้นไปตามลำดับ ซึ่งเราจะพบว่า ปัญหาทั้งหลายที่เกิดจากอารักขะนั้นมีสาเหตุมาจากเวทนาซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาและตัณหาก่อให้เกิด ปริเยสนา ลาภะ วินิจฉยะ ฉันทราคะ อัชโฌสานะ ปริคคหะ มัจฉริยะและอารักขะ โดยการอิงอาศัยกันตามลำดับจนนำไปสู่การเกิดปัญหาระดับสังคมขึ้นในที่สุด ปลายสุดของกระบวนการเกิดปัญหาทางสังคมตามแนวคิดนี้ก็คือ อารักขะ (ความหวงกั้น) อันเป็นเหตุให้ปกป้องสิ่งที่ตัวเองครอบครอง ซึ่งในที่นี้ก็คือ สิทธิ์ เสรีภาพและทรัพย์สินอื่นๆ จากนั้นการล่วงละเมิด (ซึ่งจัดเป็นบาปอกุศล) สิ่งที่อยู่ในการครอบครองของผู้อื่นก็เกิดขึ้น เมื่ออารักขะไม่มี บาปอกุศลเป็นอเนกหรือปัญหาทางสังคมเหล่านี้ก็เกิดขึ้นไม่ได้

แต่อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่า ในการอธิบายการเกิดปัญหาระดับสังคมนี้ ตัณหาซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดปริเยสนากลับไม่ใช่ตัณหาในอารมณ์ทางอายตนะ 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ หากแต่เป็นตัณหา 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา (ม.อุ. 14/383/426-468) ซึ่งมีความหมายกว้างและครอบคลุมกว่าตัณหาในอารมณ์ทางอายตนะ คัมภีร์อรรถกถานิยามความหมายของตัณหาทั้ง 3 นั้นว่า กามตัณหา ได้แก่ ตัณหาในรูป เป็นต้นที่เกิดด้วยอำนาจความกำหนัดในกามคุณ 5 ภวตัณหา ได้แก่ ราคะ

ที่สหคตด้วยสัสสตทิฏฐิ วิภวตัณหา ได้แก่ ตัณหาที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ ในทัศนะของผู้เขียน การที่พระพุทธองค์ทรงอธิบายปัญหาระดับสังคมโดยการใช้ตัณหา 3 แทนที่จะเป็นตัณหาในอารมณ์ทางอายตนะ 6 อาจมองได้ว่า ปัญหาซึ่งเป็นความทุกข์ระดับสังคมนี้ไม่ได้เกิดเฉพาะในสังคมมนุษย์ที่รับอารมณ์ผ่านทางอายตนะทั้ง 6 นี้เท่านั้น แต่ยังสามารถเกิดได้ภพอื่นๆ เช่น สัตว์เดรัจฉาน และเทวดา ได้ด้วยซึ่งสอดรับกับข้อความที่พระองค์ตรัสไว้ในอปัณณกสูตรว่า ในภพที่มีรูปนั้น มีการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า ‘มึง มึง’ การพูดส่อเสียด และการพูดเท็จซึ่งมีรูปเป็นเหตุ แต่เรื่องเหล่านี้ไม่มีในภพที่ไม่มีรูป หรือ อรูปภพ ซึ่งเป็นภพของอรูปพรหม

ในการพิจารณาปัญหาระดับสังคมนั้น เราจะเห็นว่า มนุษย์ทุกคนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงในเชิงโครงสร้างทางสังคมที่ซับซ้อนซึ่งส่งผลกระทบต่อชีวิตทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม เช่น การละเมิดสิทธิเสรีภาพ ความเหลื่อมล้ำ และความไม่ยุติธรรม ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาระดับโครงสร้างที่กระทบต่อปัจเจกและส่งผลให้เกิดความทุกข์ หรือปัญหาระดับสังคม การยอมรับโดยเชื่อว่าการถูกละเมิด ความยากจน และความไม่ยุติธรรมเป็นเพราะผลของกรรมในอดีตของปัจเจกทำให้ปัญหานี้ไม่ได้รับการแก้ไข หากเราพิจารณากฎแห่งกรรมตามหลักปฏิจจสมุปบาทจะพบว่า แต่ปัญหาเหล่านี้สามารถแก้ไขได้โดยการสร้างเหตุปัจจัยทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมซึ่งหมายถึงมนุษย์มีศักยภาพในการกำหนดทิศทางของชีวิตของตัวเองให้เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ตนเองสร้างขึ้น แม้เป้าหมายเชิงอุดมคติของพุทธศาสนาจะอยู่ที่ความหลุดพ้นจากภพทั้งหลาย ไม่ใช่อยู่ที่การมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีในภพภูมิสูง ๆ ขึ้นไป แต่ความตระหนักในความสำคัญของสภาพชีวิตปัจจุบันของตนเองเพื่อยกระดับตนเองสู่สภาพชีวิตที่ดีกว่าก็เป็นประโยชน์ในชีวิตปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) ซึ่งเป็นประโยชน์เบื้องต้นที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญเช่นกัน

นักคิดบางท่านมองว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงให้เห็นการเกิดขึ้นของความทุกข์เชิงโครงสร้างทางสังคมอยู่ในกระบวนการของปัจจัยตามหลักปฏิจจสมุปบาทและทรงทำการแก้ไขที่สาเหตุ กล่าวคือ พระพุทธเจ้ามีบทบาทในการสั่งสอนแนะนำเศรษฐีจำนวนมากให้ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนากระทั่งสามารถเปลี่ยนแปลงตัวเองจากความเป็นผู้ตระหนี่เหนียวแน่นไปสู่ความเป็นผู้ยินดีพอใจในการบริจาคทรัพย์ช่วยเหลือคนในสังคม พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นความฟุ้งเฟ้อของเศรษฐีมีความเกี่ยวเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับความทุกข์ยากของคนในสังคมอีกจำนวนมากจึงทรงสั่งสอนเศรษฐีให้ตระหนักถึงความสำคัญของการละกิเลสมากกว่าที่จะส่งเสริมกิเลสด้วยการแนะนำให้แสวงหาความหลุดพ้นจากความทุกข์แทนการสนับสนุนให้สร้างบุญเพื่อความสุขชั่วนิรันดร์ (สมัคร บุราวาศ, 2552) ในการแก้ปัญหาระดับสังคมนี้ คำสอนเรื่องอริยสัจซึ่งเป็นการอธิบายปฏิจจสมุปบาทอีกแบบหนึ่งถูกขยายความหมายเพื่อยับยั้งความฟุ้งเฟ้อของชนชั้นนำในสังคม เช่น เศรษฐี และกษัตริย์ เพราะหากความทุกข์ยากของคนจำนวนมากในสังคมเป็นผลที่เกิดจากตัณหาของชนชั้นนำเหล่านี้แล้ว การหลุดพ้นไปจากความทุกข์ หรือ ปัญหาความยากจนของคนในสังคมก็ย่อมเกิดจากการดับไปแห่งตัณหาของพวกชนชั้นนำนั่นเอง (สมัคร บุราวาศ, 2552) การมองความทุกข์หรือปัญหาระดับสังคมเกี่ยวข้องเชิงเหตุปัจจัยกับอวิชชา ตัณหา อุปาทานของคนบางกลุ่มในสังคมนี้นับว่าเป็นสิ่งที่ควรตระหนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเรามองความทุกข์ หรือปัญหาเชิงสังคมปัจจุบันจากกรอบการตีความนี้ เราจะเห็นว่า

ความทุกข์ หรือ ปัญหา ระดับสังคม เช่น ความเหลื่อมล้ำ ความยากจน ความไม่ยุติธรรม เป็นต้นเป็นปัญหาที่เกิดจากสาเหตุ กล่าวให้ชัดก็คือ เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงในเชิงเหตุปัจจัยกับอวิชชา ตัณหา อุปาทานของคนบางกลุ่มในสังคมเช่นกัน เพราะตามหลักปฏิจจสมุปบาท ปัญหาทุกอย่างแสดงนัยถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหา และการแก้ปัญหาที่ถูกต้องตามกระบวนการเชิงเหตุปัจจัยในปฏิจจสมุปบาทก็คือการจัดการกับสาเหตุแห่งปัญหา บทบาทของพระพุทธเจ้าตามการอธิบายของนักคิดท่านนี้แสดงให้เห็นว่า หากเรามองว่า ความเหลื่อมล้ำ และความยากจน เป็นต้นเป็นความทุกข์ หรือ ปัญหาระดับสังคม วางเฉยไม่สามารถแก้ปัญหาได้

การแก้ปัญหาตามวิธีการทางพระพุทธศาสนาก็คือ การชี้แนะแนวทางให้เกิดการตระหนักรู้ปัญหาและทางทางแก้ไขร่วมกัน เช่น หลักธรรมต่างๆ อย่างศีล 5 สังคหวัตถุ 4 ทิศ 6 ทศพิธราชธรรม 10 หรือจักรวรรดิวัตร 5 จัดเป็นมรรควิธีที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหา ดังนั้น แนวคิดที่ได้การตีความคำสอนที่เน้นประโยชน์สุขทุกด้านของชีวิตปัจจุบันจึงเสนอว่า ความทุกข์เกิดจากการเอารัดเอาเปรียบทางสังคม หรือเศรษฐกิจ และการกดขี่ทางการเมืองนั้นมีที่มาจากภายนอกมนุษย์แต่ละคน ความทุกข์เช่นนี้สามารถกำจัดได้ด้วยการที่สังคมปฏิบัติถูกต้องตามหลักศาสนา นั่นคือ การกำจัดทุกข์ต้องอาศัยไม่เพียงเฉพาะการเอาชนะความหลงและความอยากของมนุษย์แต่ละคนเท่านั้น หากจะต้องอาศัยการเอาชนะภาวะต่างๆ ในโลกภายนอกที่เป็นตัวกดขี่หรือก่อให้เกิดทุกข์นั้นด้วย โดยนัยนี้ จุดเน้นของการกระทำเพื่อให้พ้นทุกข์ตามหลักศาสนาจึงต้องแผ่ออกไปครอบคลุมไม่เฉพาะการรักษาศีลและการฝึกสมาธิของปัจเจกบุคคลที่ประสบทุกข์อยู่เท่านั้น แต่รวมถึงกิจกรรมที่มุ่งสร้างสวัสดิภาพในบริบททางสังคมของปัจเจกบุคคลด้วย และกิจกรรมในโลกทางวัตถุได้กลายเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งที่จะขาดเสียมิได้ในเป้าหมายของพระพุทธศาสนา (ปีเตอร์ เอ. แจ็คสัน, 2557)

การขยายกรอบการมองปัญหาระดับปัจเจกสู่การพิจารณาปัญหาระดับสังคม

การพิจารณาปัญหาความทุกข์ระดับปัจเจกและระดับสังคมนี้ไม่ได้มองไปที่ความทุกข์ของชีวิตในรูปแบบของความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายอันเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นตามกระบวนการเชิงเหตุปัจจัยเท่านั้น แต่เป็นการขยายกรอบการมองแง่ด้านทางต่างๆ ของชีวิตจากความทุกข์เหล่านี้ไปสู่ปัญหาความทุกข์ของชีวิตในรูปแบบอื่นๆ เนื้อหาของคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทผ่านการตีความแบบชาติปัจจุบันได้ชี้ให้เห็นว่าความทุกข์ของชีวิตเกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการเชิงเหตุปัจจัย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ความทุกข์เป็นสภาพที่เกิดขึ้นอย่างมีสาเหตุ โดยนัยนี้ ความทุกข์ของชีวิตมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่สามารถทำความเข้าใจได้และแก้ไขได้โดยการสืบค้นสาวหาสาเหตุ การปรับปรุงเหตุปัจจัยที่ดีจะทำให้ความทุกข์ของภาวะชีวิตคลี่คลายได้ การที่ความทุกข์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างมีสาเหตุทำให้เราสามารถอธิบายความทุกข์และแนวทางแก้ไขได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล เพราะทุกข์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างมีสาเหตุ หมายความว่า ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ความทุกข์และปัญหาทั้งหลายเกิดขึ้นจากสาเหตุ แนวทางในการแก้ปัญหาจึงเริ่มจากการพิจารณาหาสาเหตุเพื่อแก้ไข เมื่อพิจารณาการเกิดขึ้นของความทุกข์ตามกระบวนการเชิงเหตุปัจจัยในรายละเอียดจะเห็นว่า ความทุกข์ทั้งหลายในชีวิตเป็นผลสืบเนื่องจากการมีภพ ดังนั้น ภพ หรือ ภาวะชีวิตจึงเป็นสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจน ความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยตามในปฏิจจสมุปบาทแสดงให้เห็นว่า ภาวะชีวิตนั้นเป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย สภาพชีวิตที่มี

ความสุขและความทุกข์อยู่ในกระแสของความเปลี่ยนตามเหตุปัจจัย ภาวะชีวิตจึงเป็นสิ่งที่สามารถทำให้ปราศจากทุกข์ได้ตามหลักการที่ว่าความเป็นสภาพที่เกิดจากปัจจัยทำให้ภพสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามปัจจัย ก่อนที่จะพิจารณาเรื่องภพและเชื่อมโยงไปสู่การพิจารณาปัญหาระดับปัจเจกและระดับสังคม เราจะวิเคราะห์รายละเอียดของการตีความนี้เพื่อชี้ให้เห็นความเกี่ยวข้องระหว่างภพกับปัญหาระดับปัจเจกและระดับสังคม ดังนี้

ภพปัจจุบันที่เป็นศูนย์กลางของการพิจารณานี้หมายถึง ภาวะของความเป็นทางจิตใจ หรือสภาพชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมไปตัวมนุษย์ในระดับปัจเจกบุคคลและสภาพแวดล้อม ภพที่ตัวสัตว์จัดเป็นศูนย์กลางของการพิจารณาปัญหาความทุกข์ระดับปัจเจก ส่วนภพที่เป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อองคาพยพต่างๆ ของสังคมจัดเป็นศูนย์กลางของการพิจารณาปัญหาความทุกข์ระดับสังคม ตามนัยการตีความแนวคิดเรื่องภพสำหรับปรับใช้ในการแก้ปัญหาความทุกข์ทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมดังข้างต้น เราสามารถแบ่งภพ หรือ ภาวะชีวิต ออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ชีวิตในฐานะเป็นกระบวนการเชิงเหตุปัจจัย จากคำอธิบายภพที่กล่าวมาแล้ว ภพไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง แต่การเกิดขึ้นของภพเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขที่ทำให้เกิด เราจึงกล่าวได้ว่าตามหลักปฏิจจสมุปบาท ความทุกข์ของระดับปัจเจกและระดับสังคมดำเนินไปอย่างมีเหตุและผล ในการมองภพหรือสภาพชีวิตตามกระบวนการเชิงเหตุปัจจัยนี้ เราจะเห็นตัวอย่างดังนี้

นาย ก. มีสภาพชีวิตที่ยากจน ความจนของนาย ก. ซึ่งสร้างความทุกข์ให้แก่นาย ก.นี้ ไม่ใช่เกิดขึ้นอย่างไม่มีเหตุผล และไม่อาจโยนให้เป็นเรื่องความยุติธรรมของกรรมในอดีตชาติแต่เพียงอย่างเดียว เพราะตามหลักปฏิจจสมุปบาท เราสามารถมองได้ว่า ความจนเกิดขึ้นอย่างมีสาเหตุ ในกรณีสภาพชีวิตยากจนที่เกิดกับนาย ก. อาจเกิดจากการที่นาย ก. เป็นคนเกียจคร้าน ใช้ชีวิตด้วยความประมาทพัวพันอยู่ในอบายมุขก็ได้ ซึ่งทำให้เรามองได้ว่า ความเป็นคนเกียจคร้าน การใช้ชีวิตในความประมาท และความพัวพันอยู่ในอบายมุขนั่นเองเป็นเหตุปัจจัยทำให้นาย ก. ตกอยู่ในสภาพชีวิตที่ยากจน

2. ชีวิตในฐานะสิ่งที่ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อม สภาพแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่นั้นมีหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นสภาพแวดล้อมทางสังคม สภาพแวดล้อมทางการเมือง สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เราจะเห็นว่า มนุษย์อาศัยอยู่ในสภาพแวดเหล่านี้และได้รับผลกระทบจากสภาพแวดล้อมเหล่านี้อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ โดยนัยนี้ สภาพแวดล้อมจึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ ยกตัวอย่างปัญหาความจนของนาย ก. เมื่อนาย ก. เป็นคนดีมีศีลธรรม ขยันทำการงาน ใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท ไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข เราจะไม่สามารถมองได้ว่า ความเป็นคนดีมีศีลธรรม ความขยันทำงาน การชีวิตด้วยความไม่ประมาท และการไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขทำให้นาย ก. เป็นเหตุปัจจัยที่นำนาย ก. ไปสู่การมีสภาพชีวิตที่ยากจน ความจนของนาย ก. จึงไม่ได้เกิดจากเหตุปัจจัยที่นาย ก. สร้างขึ้น ในกรณีนี้ เราจึงต้องขยายกรอบการมองปัญหาออกไปจากเหตุปัจจัยที่เป็นเรื่องปัจเจกของนาย ก.ไปเหตุปัจจัยภายนอก นั่นคือ สภาพแวดล้อมทางสังคมที่นายก. อาศัยอยู่ ซึ่งเราจะพบว่า สภาพแวดล้อมทางสังคม เป็นต้นสามารถส่งให้นาย ก. เกิดความยากจนได้ เช่น สังคมที่นาย ก. อาศัยอยู่ประกอบด้วยรัฐบาลที่มีการทุจริต ประชาชนถูกข่ม

เหง ความทุกข์ความลำบากฝืดเคืองทำให้ผู้คนต้องทำการมิจฉาชีพเพื่อเอาตัวรอด ปัญหาจากสภาพแวดทางสังคมเช่นนี้ได้ส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพสุจริตของนาย ก. เพราะทรัพย์ที่นาย ก. หามาได้จากการทำงานถูกปล้นไปจนหมดสิ้น ในกรณีนี้ การพิจารณาเหตุปัจจัยที่ นาย ก. สร้างขึ้นเพียงอย่างเดียวโดยมองข้ามเหตุปัจจัยทางสภาพแวดล้อมทางสังคมไม่เพียงพอที่จะอธิบายสภาพชีวิตที่ยากจนของนาย ก.ให้กระจ่างชัดเจนได้

3. ชีวิตในฐานะเป็นสิ่งที่มีความรู้สึกสุขและทุกข์ มนุษย์เกิดมาในโลกพร้อมกับส่วนประกอบ ๒ ส่วน คือ ร่างกาย กับ จิตใจ ในทางกายภาพ มีสาเหตุมากมายที่ทำให้ร่างกายประสบความลำบาก เช่น โรคภัยไข้เจ็บ ความหิวกระหาย หรือ โรคภัยไข้เจ็บต่างๆ รวมไปถึงความผิด ความคับแค้นใจ เมื่อร่างกายเจ็บป่วย ภาวะชีวิตของนาย ก. ก็ตกอยู่ในห้วงความทุกข์ ซึ่งไม่เพียงแต่กระทบต่อร่างกายเท่านั้น หากแต่ยังกระทบถึงจิตใจด้วย หรือเมื่อนาย ก. ผิดหวัง ภาวะชีวิตของนาย ก. ก็มีความทุกข์ ซึ่งไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อจิตใจของนาย ก. เท่านั้น หากแต่ยังทำให้นาย ก. ดื่มเหล้าและทำร้ายตัวเองซึ่งเป็นปัญหาต่อร่างกายอันเป็นผลจากความทุกข์ทางจิตใจคือความผิดหวังด้วย หรือเมื่อนาย ข. ทำความผิด เช่น ขโมยทรัพย์สินของนาย ค. แม้คนอื่นจะไม่ล่วงรู้การกระทำของนาย ข. นาย ค. ก็ดำเนินการเอาผิดกับนาย ข. ตามกฎหมายไม่ได้ แต่นาย ข. เมื่อนึกถึงความผิดนั้นแล้วก็เกิดวามทุกข์ใจ ไม่สบายใจ ความทุกข์ของภพในฐานะภาวะชีวิตที่มีความรู้สึกสุขและทุกข์อาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า “ภพแบบสวรรค์ในอก นรกในใจ” หมายความว่า ความสุขจากการกระทำที่ดีหรือความทุกข์จากการกระทำที่ไม่ดีสามารถสัมผัสและรับรู้ได้ในทันทีโดยผู้กระทำนั้นเอง

แนวทางแก้ไขปัญหาระดับปัจเจกปัจเจกและระดับสังคม

แนวทางแก้ไขปัญหาระดับสังคมที่ผู้เขียนจะเสนอในบทความนี้เป็นข้อเสนอในเชิงแนวคิดเพื่อการแก้ไขปัญหาในภาพกว้างเท่านั้น ไม่ได้มุ่งเน้นที่จะเสนอแนวทางแนวทางแก้ไขเชิงปฏิบัติการ หมวดธรรมคำสอนต่างๆ เช่น ศีล 5 สังคหวัตถุ 4 ทิศ 6 ซึ่งเป็นแนวคำสอนเชิงปฏิบัติการในพระพุทธศาสนาจึงจะไม่นำมาอธิบายไว้ในที่นี้ เพราะเห็นว่า การชี้ให้เห็นคุณค่าและความหมายของสภาพชีวิตที่ดีซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถทำให้เกิดขึ้นได้จริงในชีวิตปัจจุบันจะส่งเสริมให้เกิดกระบวนการพัฒนาเหตุปัจจัยเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปชีวิตที่ดีในเชิงปฏิบัติการได้ แนวทางแก้ไขระดับสังคมที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอในที่นี้ มีดังนี้

1. แนวทางการพิจารณาปัญหาเชิงโครงสร้างทางสังคม ดังได้กล่าวมาแล้วว่า สังคมเป็นที่อยู่รวมกันของมนุษย์ระดับปัจเจก เป็นรวมของมนุษย์ทั้งหมด เป็นโครงข่ายขนาดใหญ่ของมนุษย์ และเป็นภพเชิงในเชิงสภาพแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อมนุษย์ในระดับปัจเจก แนวคิดในการเสนอแนวทางเพื่อการแก้ปัญหาระดับสังคมจึงเป็นการขยายกรอบการมองที่สภาพชีวิตระดับปัจเจกไปสู่การมองสภาพแวดล้อมทางสังคมเพื่อสืบสาวสาเหตุของปัญหาความทุกข์ในระดับสังคมที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของมนุษย์ในระดับปัจเจก ความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาความทุกข์ระดับสังคมกับปัญหาความทุกข์ระดับปัจเจกเราจะเห็นได้ชัดเจนจากระบบวรรณะในสังคมอินเดียสมัยโบราณที่แบ่งมนุษย์ออกเป็น 4 ชนชั้นตามคำสอนของศาสนาพราหมณ์ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ และศูทร ผู้คนในสังคมมีสิทธิเกียรติฐานะทางสังคมและอาชีพหน้าที่การงาน

แตกต่างกันออกตามวรรณะ วรรณะกษัตริย์ได้รับการยกย่องเป็นชนชั้นสูงอยู่ในฐานะนักปกครอง พราหมณ์ได้รับการยกย่องในฐานะผู้เป็นเจ้าในทางพิธีกรรมที่ได้รับประโยชน์จากชนชั้นล่างเคียงข้างกับวรรณะกษัตริย์ แพทย์เป็นนักธุรกิจผู้แสวงหาผลกำไรจากการค้าขาย ซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์ในทางเกียรติยศและอิทธิพลจากกษัตริย์ ส่วนศูทรเป็นชนชั้นต่ำที่เลี้ยงชีพด้วยการขายแรงงาน เป็นกลุ่มคนที่มีสภาพชีวิตยากลำบากไม่ได้รับแม้กระทั่งโอกาสทางการศึกษา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549) โดยไม่ต้องกล่าวถึงกลุ่มจนจัณฑาลซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ไม่ถูกจัดอยู่ในวรรณะทั้ง 4 ชีวิตของคนกลุ่มนี้จึงลำบากขาดแคลนโดยไม่ได้รับการเหลียวแลแต่อย่างใด ในสภาพสังคมเช่นนี้ โอกาสในการพัฒนาเพื่อความก้าวในชีวิตสำหรับชนชั้นต่ำถูกปิดลงแทบจะสิ้นเชิง การเกิดในท่ามกลางสังคมที่มีปัญหาในเชิงโครงสร้างแบบนี้นำไปสู่สภาพชีวิตที่ยากลำบากโดยไม่อาจแก้ไขได้ ซึ่งเราสามารถมองเห็นได้ชัดเจนว่า สภาพชีวิตที่ลำบากของชนชั้นต่ำเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากความเกียจคร้าน หรือจากการใช้ชีวิตในความประมาท เป็นต้น หากแต่เพราะโครงสร้างทางสังคมที่มีลักษณะเอื้อประโยชน์ให้แก่ชนชั้นสูงและกดขี่ชนชั้นต่ำ เราจึงมองเห็นสภาพชีวิตที่สุขสบายดุจดั่งสรวงสวรรค์ของคนวรรณะสูงต่างจากสภาพชีวิตของที่ยากลำบากดุจดั่งนรกของชนชั้นต่ำที่เป็นภาพสะท้อนของปัญหาเชิงโครงสร้างทางสังคมที่เต็มไปด้วยการเอาเปรียบได้อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาปัญหาเชิงโครงสร้างทางสังคมในปัจจุบัน เราจะพบว่า ความเจริญแห่งยุคใหม่ที่มาพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองที่เกิดขึ้นในทุกพื้นที่ทั่วโลกทำให้เกิดปัญหาเชิงโครงสร้างทางสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ความสภาพชีวิตของมนุษย์ในสังคมจึงมีความหลากหลายไปตามเงื่อนไขปัจจัยนำไปสู่ปัญหาความยากจน การกดขี่ การละเมิดสิทธิและเสรีภาพ การใช้ความรุนแรง เป็นต้นเกิดขึ้นทุกพื้นที่ทั่วโลก การพิจารณาปัญหาเชิงโครงสร้างทางสังคมเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยทำให้มองปัญหาของสังคมที่ส่งผลกระทบต่อสภาพชีวิตของมนุษย์ในระดับปัจเจกได้ชัดเจนขึ้น

2. การวางแนวนโยบายเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาสังคมดำเนินไปตามกรอบนโยบายของรัฐ เมื่อรัฐวางแผนนโยบาย หน่วยงานที่รับผิดชอบหน้าที่ตามแผนงานก็จะขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศไปตามกรอบนโยบายนั้นแต่เราจะพบว่า ในหลายยุคสมัย แนวโยบายการพัฒนาประเทศก็ไม่ได้ก่อให้เกิดการกระจายผลประโยชน์ไปสู่ทุกภาพส่วนอย่างทั่ว ปัญหาความจน การกดขี่ และอาชญากรยังคงกลายเป็นปัญหาสังคมไม่รู้จุดสิ้นสุด แนวทางแก้ปัญหาระดับสังคมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การพิจารณาที่แผนนโยบาย อย่างไรก็ดี ปัญหาการวางแผนนโยบายอาจไม่ได้เกิดจากการจากนโยบายนั้นไม่สามารถนำไปใช้ในเชิงปฏิบัติการได้ หากแต่อาจเป็นผลของการปฏิบัติการตามแนวนโยบายนั้น เช่น นโยบายที่ไม่เอื้อต่อการขายพืชผลการเกษตรของเกษตรกร นโยบายที่ไม่ส่งเสริมสิทธิเสรีของมนุษย์ หรือนโยบายที่เอื้อประโยชน์แก่พ่อค้าและนักลงทุนแต่กดขี่ชนชั้นกรรมาชีพ

จะเห็นว่า แนวนโยบายของรัฐมีผลต่อสภาพชีวิตของมนุษย์ผู้อาศัยอยู่ในสังคมนั้นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เมื่อพิจารณาปัญหาหรือทุกข์เชิงสังคมที่เกิดจากการวางแผนนโยบายดังกล่าวนี้ร่วมกับสาเหตุของความทุกข์ตามกระบวนการเชิงเหตุปัจจัยในปฏิจจสมุปบาท เราอาจเรียกแนวนโยบายเพื่อการปฏิบัติการนี้ได้อีกอย่างหนึ่งว่า มิจฉาปฏิปทา คือ หลักการปฏิบัติที่ผิดซึ่งก่อให้เกิดผลที่เป็นความทุกข์ แนวทางหรือแก้ปัญหา

นั้นก็คือ การปฏิบัติในสัมมาปฏิปทา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์แปดประการ ทั้งในส่วนของการกำหนดแนวนโยบายระดับสังคมและการดำเนินชีวิตระดับปัจเจก ซึ่งการปฏิบัติตามอริยมรรคเป็นการปฏิบัติที่ย้อนหรือสวนทางกับมิจฉาปฏิปทาไปสู่สัมมาปฏิปทา การดำเนินตามมิจฉาปฏิปทาทั้งแปดอย่างเริ่มด้วยมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด/กรอบโครงสร้าง/นโยบายที่เปิดช่องให้มีการทุจริต) มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด/ครุ่นคิดที่มุ่งผลประโยชน์/ความเห็นแก่ตัว) มิจฉากัมมันตะ (รูปแบบหรือลักษณะงานไม่ดี/งานดีแต่ขาดความขยันหมั่นเพียรไม่มีวินัยในการทำงาน/ทุจริตในหน้าที่) มิจฉาวาจา (การเบียนทางวาจาด้วยวจีทุจริต) มิจฉาอาชีวะ (การหาเลี้ยงชีพในทางทุจริต) มิจฉาวายามะ (การใช้ความเพียรในทางที่ผิด) มิจฉาสติ (การไม่รู้สึกผิดชอบชั่วดี) มิจฉาสมาธิ (มุ่งมั่นตั้งใจในทางที่ผิด) ทั้งหมดนี้สามารถแทรกซึมอยู่ในโครงสร้าง กฎหมาย นโยบายและในกระบวนความคิดของปัจเจกซึ่งที่ก่อให้เกิดผลเป็นทุกข์ทั้งในระยะสั้นและในระยะยาวได้ทั้งในระดับปัจเจกและในระดับสังคม สิ่งที่ต้องตระหนักก็คือ ไม่ว่าการดำเนินชีวิตในทางที่ผิดพลาดจะเริ่มต้นจากจุดใดก็ตามจะส่งผลให้เกิดผลเป็นความทุกข์ขึ้นตามมาเสมอ เพราะเมื่อแนวนโยบายที่ผิดพลาด การปฏิบัติการตามแนวนโยบายที่ผิดพลาดไปด้วยซึ่งมีผลเป็นความทุกข์

ส่วนการปฏิบัติในสัมมาปฏิปทาโดยเริ่มจากความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฏฐิ) ไปจนกระทั่งถึงการตั้งใจที่ถูกต้อง (สัมมาสมาธิ) ชีวิตที่ดำเนินตามข้อปฏิบัติที่ถูกต้องทั้งแปดอย่างนี้อาจเป็นการฝืนความรู้สึกตามอำนาจกิเลส แต่เนื่องจากองค์ประกอบของสัมมาปฏิปทาเป็นเหตุปัจจัยที่ถูกต้อง ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามหลักการที่ถูกต้องจึงเป็นความสุข สังคมที่ดำเนินตามสัมมาปฏิปทาเป็นสังคมที่ปราศจากปัญหาความทุกข์ แนวทางแก้ปัญหาหรือความทุกข์ระดับสังคมตามหลักสัมมาปฏิปทานี้จึงเป็นการแก้ปัญหาหรือทุกข์ที่ถูกต้องตรงจุด แต่การแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจต้องใช้เวลาในการกำหนดรู้หรือทำความเข้าใจปัญหาเพื่อหาช่องทางในการขับเคลื่อนสัมมาปฏิปทาเข้าไปแก้ไข ในสังคมที่ซับซ้อนและมีปัญหาซับซ้อน เราอาจมองไม่เห็นทางออกของปัญหาได้ชัดเจนได้โดยง่าย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะรากเหง้าหรือสาเหตุของปัญหาถูกสั่งสมมานาน การรื้อสร้างสังคมในทางสัมมาปฏิปทาก็อาจต้องใช้เวลานาน และในระหว่างการแก้ปัญหาต้องอาศัยสติปัญญาอย่างมากของผู้คนในสังคม จึงจะสามารถคลี่คลายเงื่อนปมของปัญหาที่สะสมมานานได้ลึกถึงแก่นหรือรากเหง้าของปัญหาที่แท้จริงได้

3. การเสริมสร้างทัศนคติและค่านิยม ปัญหาเชิงสังคมที่พบได้ทั่วไปอีกอย่างหนึ่งก็คือ การที่มนุษย์ระดับปัจเจกมีทัศนคติและค่านิยมที่ผิดพลาด ในแนวทางในการแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขระดับสังคม แนวนโยบาย ทัศนคติ แบบแผน ประเพณี ค่านิยมทางสังคมหรือการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวกำหนดทิศทางของสังคมที่ซับซ้อนสามารถนำไปสู่การเกิดปัญหา หรือความทุกข์ของสังคมได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549) ปัญหาหรือความทุกข์ระดับปัจเจกและระดับสังคมจึงวางอยู่บนฐานของทัศนคติ เป็นต้น ที่ผิดพลาด ปัญหาหรือความทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่สังคมทั้งหมดนี้สามารถมองได้ว่าเป็นความทุกข์ในความหมายที่ไม่ต่างจากทุคติ หรือนรก ซึ่งจะเห็นได้จากแนวการการตีความภพภูมิแบบชาติปัจจุบันที่อธิบายนรกและสวรรค์ให้เป็นเรื่องของการมีสภาพชีวิตที่เป็นความสุขหรือความทุกข์ซึ่งเป็นสภาพที่เกิดขึ้นภายในจิตใจที่เป็นความจริงที่พิสูจน์ได้ด้วยตนเอง จะเห็นว่า ความทุกข์ที่เกิดจากทัศนคติและค่านิยมที่

ผิดพลาดในระดับสังคมนั้นเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นในลักษณะของความวุ่นวายปั่นป่วนในของมนุษย์ในระดับปัจเจกได้ ความทุกข์จึงเป็นสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจด้วยการศึกษาและการฝึกฝนพัฒนาในทางสติปัญญา แนวทางการแก้ปัญหาตามการอธิบายภพภูมิในพระพุทธศาสนาให้เป็นเรื่องของสภาพความสุขและความทุกข์ของมนุษย์ระดับปัจเจกและระดับสังคมที่มุ่งประโยชน์แก่การมีสภาพชีวิตที่ดีปัจจุบันจึงสามารถนำไปเป็นแนวทางในการกำหนดรู้ปัญหาและหาทางแก้ไขในเชิงปฏิบัติการได้

บทสรุป

จากที่ได้เสนอการปรับใช้แนวพิจารณาปัญหาเชิงสังคมตามแนวปฏิจจสมุปบาทมาตามลำดับสามารถสรุปความได้ว่า ในการพิจารณาปัญหาระดับสังคมและแนวทางแก้ไข การตีความคำสอนปฏิจจสมุปบาทได้อธิบายให้เห็นปัญหาจากสถานการณ์ในชีวิตปัจจุบันที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงได้ในเชิงประจักษ์ ให้คุณค่าและความหมายของความสุขและความทุกข์ในชีวิตนี้ แนวการอธิบายปัญหาเชิงสังคมตามแนวปฏิจจสมุปบาทนอกจากจะแสดงพื้นที่ให้เราสามารถมองเห็นปัญหาระดับปัจเจกได้ชัดเจนขึ้นแล้วยังได้ขยายกรอบการมองปัญหาให้กว้างขึ้นจนถึงระดับโครงสร้างทางสังคมเพื่อมุ่งเน้นประโยชน์สุขที่พึงมีพึงได้ร่วมกันจากชีวิตนี้ แนวการอธิบายแบบนี้ยังเป็นการนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาสนับสนุนให้เกิดการตระหนักในความทุกข์หรือปัญหาระดับบุคคลที่ถูกมองข้ามให้ได้รับการพิจารณาแนวทางแก้ไข ความพยายามในการตีความคำสอนในพระพุทธศาสนาเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาของชีวิตระดับสังคมในปัจจุบันนี้เป็นการชี้ให้เห็นประโยชน์สุขจากชีวิตในโลกนี้ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อปัญหาระดับสังคมในโลกนี้ได้รับการแก้ไขกระทั่งสามารถทำให้มนุษย์ในฐานะเป็นหน่วยรวมของสังคมได้รับประโยชน์สุขที่ถูกต้องดีงาม สันติสุขและสันติภาพก็จะเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทุกคนอย่างเสมอภาคกันซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตของปัจเจกให้ก้าวหน้าขึ้นไปในระดับสูงได้ การนำคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทมาเป็นกรอบในการพิจารณาปัญหาระดับสังคมเพื่อสนับสนุนการมีความสุขบนฐานของความถูกต้องดีงามในชีวิตปัจจุบันดังกล่าวนี้จึงสอดรับกับคำสอนที่เรื่องประโยชน์สุขของในมนุษย์ในวงกว้างตามเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2549). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่11). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543). ไตรภูมิพระร่วง: อิทธิพลต่อสังคมไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ประเวศ วะสี. (2550). *วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ 21*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.

ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน. (2557). *พุทธทาสภิกขุ : พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวสมัยนิยมในประเทศไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

สมัคร บุราวาศ. (2552). *พุทธปรัชญา มองพุทธศาสนาด้วยทรรศนะทางวิทยาศาสตร์*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม.

มโนทัศน์ยูโทเปีย: รัชสมัยพระเจ้าจักรพรรดิสังขะและพระเมตไตรยพุทธเจ้า

Utopian Concepts: The Reign of Emperor Sankha and Maitreya Buddha

พระครูสมุห์นพดล สุทนต์[1], มานพ นักการเรียน[2]

Phrakhrusamuh Noppadon Suthon[1], Manop Nakkanrian[2]

วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี, ประเทศไทย[1]

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[2]

Buddhapanya Sridvaravati Buddhist College, Thailand[1]

Mahamakut Buddhist University, Sirindhorn Rajavidyalaya Campus, Thailand[2]

Corresponding Author, e-mail: noppadol.suthon@gmail.com

Received 27 September 2024; Revised 15 November 2024; Accepted 11 December 2024

****

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

มโนทัศน์ยูโทเปีย: รัชสมัยพระเจ้าจักรพรรดิสังขะ และพระเมตไตรยพุทธเจ้า

พระครูสมุห์นพดล สุทนต์, มานพ นักการเรียน

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษามโนทัศน์เรื่อง “ยูโทเปีย” หรือสังคมอุดมคติที่ปรากฏในรัชสมัยของพระเจ้าจักรพรรดิสังขะและยุคสมัยของพระเมตไตรยพุทธเจ้า ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาจากจักกวัตติสูตร ในพระไตรปิฎก อนาคตวงศ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์พิเศษนอกพระไตรปิฎก อมตรสธารา อรรถกถาอนาคตวงศ์ ฎีกาอนาคตวงศ์ และฎีกามาลัยสูตรเป็นหลัก เพื่อฉายภาพความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมกับการอุบัติขึ้นของสังคมแห่งสันติภาพที่สมบูรณ์แบบ

การศึกษาพบว่า แนวคิด “ยูโทเปีย” ในพระพุทธศาสนา ปรากฏเด่นในคติเรื่องยุคของพระเมตไตรยพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิสังขะ ซึ่งจะอุบัติเมื่อมนุษย์มีอายุยืนถึง 80,000 ปี เป็นยุคที่โลกอุดมสมบูรณ์ สงบสุข ปราศจากสงคราม ความเหลื่อมล้ำ และอาชญากรรม ผู้คนตั้งมั่นในศีลธรรม บ้านเมืองปกครองโดยธรรม ไม่ใช้อาวุธ และพระเมตไตรยทรงประกาศอริยสัจ 4 โปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ ก่อเกิดความสมบูรณ์ทั้งทางวัตถุและจิตวิญญาณ อย่างไรก็ตาม ยูโทเปียนี้มิได้เกิดขึ้นเอง หากเป็นผลจากการสั่งสมกุศลกรรมและการฟื้นฟูศีลธรรมของมนุษย์ สะท้อนหลักคิดว่า การพัฒนาสังคมอุดมคติเริ่มต้นจากการพัฒนาคุณธรรมภายในของแต่ละบุคคล

คำสำคัญ: ยูโทเปีย; พระเมตไตรยพุทธเจ้า; พระเจ้าจักรพรรดิสังขะ; การสั่งสมกุศลกรรม; การฟื้นฟูศีลธรรมของมนุษย์

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

Utopian Concepts: The Reign of Emperor Sankha and Maitreya Buddha

Phrakhrusamuh Noppadon Suthon, Manop Nakkanrian

Abstract

This article aims to study the concept of "utopia", or an ideal society, as it appeared during the reign of Emperor Sankha and the era of Maitreya Buddha. The analysis primarily utilizes the Cakkavatti Sutta in the Tripitaka, the Anāgatavaṃsa (a special text outside the Tripitaka), the Ammatarasadhāra, the Anāgatavaṃsa commentary, the Anāgatavaṃsa sub-commentary and the Malaya Sutta sub-commentary, to illustrate the relationship between Buddhist principles and the emergence of a perfect, peaceful society.

The study found that the concept of "utopia" in Buddhism is prominent in the belief in the era of Maitreya Buddha and Emperor Sankha, which is projected when humans live for 80,000 years. This era is described as a time of global abundance, peace, and freedom from war, inequality and crime. People are morally upright, cities are governed justly, and weapons are not used. Maitreya Buddha proclaims the Four Noble Truths, liberating sentient beings from suffering, leading to completeness both materially and spiritually. However, this utopia does not arise spontaneously but is the result of accumulated merit and the restoration of human morality, reflecting the principle that the development of an ideal society begins with the cultivation of the inner virtues of each individual.

Keywords: Utopia; Maitreya Buddha; Emperor Sankha; Accumulation of merit; Restoration of human morality

บทนำ

แนวคิดเรื่อง “ยูโทเปีย” หรือ “สังคมในอุดมคติ” เป็นความใฝ่ฝันร่วมของมนุษยชาติที่ต้องเผชิญปัญหาความทุกข์ ความเหลื่อมล้ำ และความรุนแรง จึงพยายามจินตนาการถึงสังคมที่สงบสุข ยุติธรรม และสมบูรณ์พร้อม แนวคิดลักษณะนี้ปรากฏในหลายอารยธรรม เช่น “อุตมรัฐ” ของ เพลโต (Plato) “ยูโทเปีย” ของโธมัส มอร์ (Thomas More) แนวคิดสังคมคอมมิวนิสต์ของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) แนวคิดอาณาจักรพระเจ้าในศาสนาคริสต์ และรัฐอิสลามในศาสนาอิสลาม ซึ่งล้วนสะท้อนความมุ่งหวังต่อระเบียบสังคมที่สมบูรณ์แบบ

ในพระพุทธศาสนา แนวคิดสังคมในอุดมคติ ในยุคนั้น โลกจะอุดมสมบูรณ์ ปราศจากความอดอยาก โรคภัยมีน้อย บ้านเมืองมั่งคั่ง ผู้คนมีจิตใจเมตตา ไม่เบียดเบียนกัน ปรากฏชัดในคติเรื่องยุคของพระเมตไตรยพุทธเจ้า หรือพระศรีอริยเมตไตรย หรือพระศรีอาริย์ จะตรัสรู้และประกาศอริยสัจ 4 ยังสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากกิเลส และพระเจ้าจักรพรรดิสังขะ จะทรงปกครองโดยธรรม เป็นธรรมราชา ไม่ใช้อาวุธหรือความรุนแรง ซึ่งจะอุบัติขึ้นในอนาคตภายหลังยุคเสื่อมถอยสูงสุดของมนุษยชาติ โดยที่มนุษย์จะเสื่อมศีลธรรมลงเรื่อย ๆ จนอายุขัยสั้นเหลือเพียง 10 ปี เกิดความรุนแรงและความทุกข์อย่างยิ่ง ต่อมาเมื่อผู้คนเริ่มสำนึกผิด หันกลับมารักษาศีล ประพฤติดี ศีลธรรมจะค่อย ๆ ฟื้นฟู ส่งผลให้อายุขัยยืนยาวขึ้นตามลำดับจนถึง 80,000 ปี (ประภาส สุระเสน, 2553) จึงเป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองสูงสุด ทั้งด้านศีลธรรม เศรษฐกิจ และสังคม

ดังนั้น “ยูโทเปีย” ในพระพุทธศาสนา มิใช่เพียงสังคมที่สมบูรณ์ทางวัตถุ หากเป็นสังคมที่สมบูรณ์ทางศีลธรรมและจิตวิญญาณ เป็นผลจากการสั่งสมกรรมดีของมนุษย์เอง มิได้เกิดจากโครงสร้างการเมืองหรือเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการฟื้นฟูคุณธรรมภายในใจมนุษย์ เมื่อมนุษย์ดี สังคมก็ดี และเมื่อสังคมตั้งอยู่บนธรรม จึงเป็นยุคแห่งสันติภาพอย่างแท้จริง

พระเจ้าจักรพรรดิสังขะ

ในคติพระพุทธศาสนา พระเจ้าสังขะในฐานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ คือ อัจฉริยบุคคล ผู้อุบัติขึ้นได้ยากและอุบัติเพื่อเกื้อกูลและอำนวยความสุขสวัสดิ์ให้แก่พหูชน ทั้งในภพมนุษย์และเทวโลก เป็นพระราชาธิราช ผู้เป็นใหญ่กว่าพระราชาอื่น ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ศัพท์บาลีที่ใช้เรียกพระเจ้าจักรพรรดิโดยเฉพาะคือ “สัพพภุมมะ” หมายถึง จอมกษัตริย์ผู้ทรงครอบครองแผ่นดินทั้งหมด หรือเจ้าแห่งปฐพีโดยถ้วนทั่ว ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีบุญญาธิการแผ่ไปในทุกทิศทาง (พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) และจำรูญ ธรรมดา, 2559) โดยมีภารกิจหลักคือ การรักษาความสงบภายในบ้านเมืองและการสั่งสอนให้กษัตริย์ต่าง ๆ ให้ตั้งมั่นในธรรม

1. ประวัติของพระเจ้าจักรพรรดิสังขะ

เมื่อมนุษย์มีอายุยืนถึง 80,000 ปี จะมีโรคภัยเพียง 3 ประการ คือ ความอยากอาหาร (อิจฉาในที่นี้หมายถึงความหิว/ความปรารถนาอาหาร) โรคเกียจคร้านอยากจะนอน (อนสนะ) และ ความชรา บ้านเมืองในชมพูทวีปจะเจริญรุ่งเรือง มั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มีบ้านเมืองหนาแน่นดุจป่าไม้อ้อ ผู้คนอยู่กันอย่างคับคั่ง กรุง

พาราณสีจะเปลี่ยนชื่อเป็น “กรุงเกตุมดี” เป็นราชธานีเอก มีประชากรมากและอาหารบริบูรณ์ ทั้งชมพูทวีปจะมีเมืองถึง 84,000 เมือง

ในยุคนั้น นฬการเทพบุตรเสวยสิริสมบัติในเทวดาไป ๆ มา ๆ ในสวรรค์ชั้นกามาวจรทั้ง 6 ชั้น (ประภาส สุระเสน, 2553) จุติจากสวรรค์นั้นแล้ว อุบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่า “พระเจ้าสังขะ” ครองราชสมบัติ ณ กรุงเกตุมดี ทรงเป็นธรรมราชา ครองแผ่นดินโดยธรรม มีมหาสมุทรทั้ง 4 แห่งเป็นขอบเขต มีอาณาเขตปกครองกว้างขวางไพศาล (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551) ทรงสมบูรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ และมีพระโอรสมากกว่า 1,000 พระองค์ ทุกพระองค์กล้าหาญเข้มแข็ง พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาวุธหรือการลงโทษ

พระเจ้าสังขะ คือกษัตริย์ผู้ปกครองเมืองเกตุมดีในยุคพระเมตไตรย (พระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 แห่งภัทรกัป) มีความศรัทธาแรงกล้า ในบั้นปลาย ทรงสละสมบัติและปราสาททองคำเพื่อออกผนวชในสำนักของพระเมตไตรย พระเจ้าสังขะถือเป็นแบบอย่างของกษัตริย์ผู้ทรงธรรม ที่แม้จะอยู่ในตำแหน่งสูงสุดทางโลก แต่ก็เห็นโทษของการครองเรือนและมุ่งสู่ทางธรรมในยุคพระเมตไตรย

2. คุณสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิสังขะ

พระเจ้าสังขะในฐานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในคติพระพุทธศาสนาคือ มหาบุรุษผู้ปกครองโลกที่มีบุญญาธิการสูงส่งที่ดำเนินชีวิตด้วยธรรมะเป็นหลัก เป็นกษัตริย์เหนือกษัตริย์ เป็นธรรมราชาที่ประชาชนยกย่องปกครองทวีปทั้ง 4 โดยไม่ใช้กำลังอาวุธในการปกครอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และเป็นผู้นำที่ขยันขันแข็งในการสร้างบารมีอย่างต่อเนื่อง

1) คุณสมบัติทางกายภาพ

พระเจ้าจักรพรรดิจะต้องมีคุณสมบัติทางกายภาพคือ เป็นบุรุษเท่านั้น และในโลกธาตุหนึ่งจะมีพระเจ้าจักรพรรดิได้เพียงพระองค์เดียว ในเวลาเดียวกันไม่อาจอุบัติพร้อมกันทั้ง 2 พระองค์ได้ (อง.เอกก. (ไทย) 20/278/35)

ผู้ที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือพระพุทธเจ้า ต้องเป็นมหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ ซึ่งมีคติ คือทางเป็นไป ได้เพียง 2 ประการ คือ 1) หากครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองแผ่นดินโดยธรรม มีมหาสมุทรทั้ง 4 แห่งเป็นขอบเขต ทรงสมบูรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ และมีพระราชโอรสจำนวนมากผู้กล้าหาญ สามารถปกครองโดยไม่ต้องใช้อาวุธหรือความรุนแรง และ 2) หากออกบวช จะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สิ้นกิเลสโดยสิ้นเชิง (ที.ปา. (ไทย) 11/199/159)

2) คุณสมบัติทางทรัพยากรการบริหารบ้านเมือง

พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีทรัพยากรและองค์ประกอบสำคัญในการบริหารบ้านเมือง ซึ่งเรียกว่า “รัตนะ 7 ประการ” ได้แก่ 1) จักรแก้ว (สัญลักษณ์แห่งอำนาจอันชอบธรรม เกิดขึ้นเองตามบุญญาธิการ) 2) ช้างแก้ว (เปรียบถึงความพร้อมด้านกำลังและการคมนาคม) 3) ม้าแก้ว (สื่อถึงความรวดเร็ว คล่องตัว และการ

สื่อสารที่มีประสิทธิภาพ) 4) มณีแก้ว (แสดงถึงความมั่งคั่งและความสมบูรณ์แห่งพระคลัง) 5) นางแก้ว (พระชายาผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรม รวมถึงเครือญาติและเครือข่ายที่เกื้อกูล) 6) คหบดีแก้ว (เสนาบดีผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจ การคลัง และการจัดสรรทรัพยากร) และ 7) ปริณายกแก้ว (แม่ทัพหรือผู้บริหารที่สามารถปฏิบัติราชการแทนพระองค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ) (ที.ปา. (ไทย) 11/81/60)

โดยนัยนี้ รัตนะ 7 ประการมิได้หมายถึงวัตถุล้ำค่าเพียงอย่างเดียว หากยังสะท้อนถึงระบบบริหารจัดการที่มั่นคง ทั้งด้านอำนาจ การทหาร เศรษฐกิจ สังคม และบุคลากร ซึ่งทำให้พระเจ้าจักรพรรดิสามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรมและไม่ต้องอาศัยความรุนแรงในการรักษาอำนาจ

3) คุณสมบัติทางธรรม

พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นธรรมราชา พึงทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ในฐานะเป็นหลักธรรมนูญแห่งการปกครอง อย่างสม่ำเสมอ เป็นหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ เพื่อการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ประชาชนภายในรัฐและนอกรัฐ ประกอบไปด้วย 1) การปกครองโดยยึดธรรมเป็นหลัก เคารพและเชิดชูธรรม (ธรรมาธิปไตย) 2) การปกป้องคุ้มครองประชาชนทุกหมู่เหล่าโดยชอบธรรม (ธรรมิการักขา) 3) การไม่ปล่อยให้ความอยุติธรรมเกิดขึ้น (อธรรมการนิเสธนา) 4) การช่วยเหลือผู้ยากไร้ สนับสนุนผู้ประพฤติดี (ธนานุประทาน) และ 5. การหมั่นปรึกษาสมณพราหมณ์ผู้ทรงศีล เพื่อรู้ว่าอะไรเป็นกุศลหรืออกุศล แล้วละความชั่ว ทำความดีให้มั่นคง (ปริปุจฉา) (ที.ปา. (ไทย) 11/84/62-63) โดยที่ 3 ข้อแรก เป็นมิติด้านการปกครอง ข้อที่ 4 เป็นมิติด้านเศรษฐกิจ และข้อที่ 5 เป็นมิติด้านจิตวิญญาณ

สรุปได้ว่า เมื่อมนุษย์มีอายุยืน 80,000 ปี โลกจะมีความอุดมสมบูรณ์สูงสุด โรคภัยมีเพียงเล็กน้อย บ้านเมืองในชมพูทวีปเจริญรุ่งเรือง มีเมืองถึง 84,000 เมือง โดยกรุงพาราณสีจะเปลี่ยนชื่อเป็นกรุงเกตุมดี ในยุคนี้ นฬการเทพบุตรจุติมาเกิดเป็นพระเจ้าสังขะ ครองราชย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ปกครองโดยธรรม มีมหาสมุทรทั้ง 4 แห่งเป็นขอบเขต ทรงสมบูรณ์ด้วยรัตนะ 7 ประการ และมีพระโอรสมากกว่า 1,000 พระองค์ ทรงชนะโดยธรรม ไม่ใช้อาวุธหรือความรุนแรง พระเจ้าสังขะเป็นกษัตริย์ผู้มีศรัทธาแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ครั้นถึงบั้นปลายพระชนมชีพ ทรงสละราชสมบัติและปราสาท ออกผนวชในสำนักพระเมตไตรย เป็นแบบอย่างของผู้ปกครองสูงสุดทางโลกที่มุ่งสู่ความหลุดพ้นทางธรรม

ในด้านคุณสมบัติ พระเจ้าจักรพรรดิต้องเป็นมหาบุรุษผู้มีลักษณะครบถ้วน มีคติ 2 ทาง คือ หากครองเรือนจะได้เป็นจักรพรรดิผู้ทรงธรรม หากออกบวชจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า อีกทั้งต้องมี “รัตนะ 7 ประการ” อันสะท้อนระบบบริหารที่มั่นคงทั้งด้านอำนาจ การทหาร เศรษฐกิจ และบุคลากร

ในด้านธรรม พระเจ้าจักรพรรดิต้องทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ได้แก่ การปกครองโดยธรรม คุ้มครองประชาชน ป้องกันความอยุติธรรม ช่วยเหลือผู้ยากไร้ และปรึกษาสมณพราหมณ์ผู้ทรงศีล เพื่อดำรงความถูกต้องทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และจิตวิญญาณ

โดยภาพรวม เป็นการพรรณนายุคทองแห่งมนุษยชาติ ภายใต้การปกครองโดยธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ ก่อนการอุบัติของพระพุทธเจ้าในกาลนั้น

พระเมตไตรยพุทธเจ้า

เมื่อมนุษย์มีอายุยืนยาวถึง 80,000 ปี พระเมตไตรยจะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงเพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ รู้แจ้งโลกทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ทั้งหลาย แล้วทรงประกาศธรรมให้ผู้อื่นรู้ตาม พระองค์จะทรงแสดงธรรมงดงามครบถ้วนทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พร้อมอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ และจะทรงบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนมากหลายพันรูป การอุบัติของพระเมตไตรยพุทธเจ้าองค์ถัดไปในอนาคตกาล เป็นผู้จะนำธรรมอันสมบูรณ์กลับมาเผยแผ่แก่โลกอีกครั้ง ในยุคที่มนุษยชาติรุ่งเรืองสูงสุด

1. ประวัติของพระเมตไตรยพุทธเจ้า

พระอชิตะ พระโอรสของพระเจ้าอชาตศัตรู ออกบวชและติดตามพระพุทธเจ้าไปกรุงกบิลพัสดุ์ พระมหาปชาบดีโคตมีทรงตั้งพระทัยทอผ้าสาฎกอย่างประณีตด้วยพระองค์เอง เพื่อน้อมถวายพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าตรัสให้ถวายเป็นสังฆทานแก่สงฆ์ เพื่อให้ได้อานิสงส์มาก และเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนาในอนาคต พระนางเสียพระทัย พยายามถวายพระเถระรูปต่าง ๆ ก็ไม่มีใครรับ จนถึงพระอชิตะจึงรับไว้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้บาตรลอยมาปรากฏในมือพระอชิตะ เพื่อให้พระนางเกิดศรัทธา

พระอชิตะนำผ้าไปบูชาพระพุทธเจ้า แล้วตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ในภัทรกัป จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หน้าในกาลที่มนุษย์มีอายุ 80,000 ปี (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2519: 149-359) พระนามว่า พระเมตไตรย (ประภาส สุระเสน, 2553)

เมื่อมนุษย์มีอายุยืน 80,000 ปี พระเมตไตรยจะอุบัติขึ้น ณ กรุงเกตุมดี ในรัชสมัยพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังขะ พระองค์ประสูติในตระกูลพราหมณ์ พระบิดาชื่อสุพรหม เป็นปุโรหิตของพระเจ้าจักรพรรดิพระมารดาชื่อพรหมวดี ทรงมีพระชายาชื่อจันทมุขี และมีพระโอรสนามว่าพรหมวัฒนกุมาร พระองค์ทรงครองชีวิตฆราวาสยาวนาน 8,000 ปี ต่อมาเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต 4คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช จึงทรงเบื่อหน่ายในชีวิตฆราวาส มีพระทัยมุ่งสู่การบรรพชา ทรงออกผนวชและบำเพ็ญเพียรภาวนา ท้ายที่สุดพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใต้ต้นกากะทิง (ประภาส สุระเสน, 2553)

2. การประกาศธรรม

เมื่อพระเมตไตรยตรัสรู้แล้ว และเสวยวิมุตติสุขแล้ว พระองค์จะเสด็จไปยังต้นกากะทิงในวนอุทยาน และทรงแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดประกาศอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรคมีองค์ 8 อันเป็นทางดับทุกข์ ซึ่งเป็นความจริงอันประเสริฐและเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา โดยหลักธรรมสำคัญที่ทรงแสดง มิได้แตกต่างจากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนหรือพระพุทธเจ้าปัจจุบัน คือทรงประกาศอริยสัจ 4 ในวันนั้นจะมีมนุษย์มาชุมนุมกันในรัศมี 100 โยชน์โดยรอบ และมีเทวดามากยิ่งกว่ามนุษย์มาเฝ้าฟังธรรม พระองค์จะทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลก และด้วยพระธรรมเทศนาครั้งแรกนั้น จะทรงยังมนุษย์จำนวนมหาศาล (100,000 โกฏิ) ให้หลุดพ้นจากเครื่องร้อยรัด คือ กิเลส วัฏสงสาร ภพ และมาร (พระนาย (ประภาส สุระเสน), 2552)

3. การปรินิพพาน

ในอนาคตกาล พระเมตไตรย จะมีพระชนมายุ 80,000 ปี ทรงประกาศพระธรรมโปรดสัตว์จำนวนมากผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ให้รู้แจ้งอริยสัจและพ้นจากโอฆสงสาร ครั้นแล้วจึงเสด็จปรินิพพาน เปรียบดังเปลวไฟใหญ่ที่ลุกโชติช่วงแล้วดับลง ภายหลังการปรินิพพาน พระศาสนาของพระองค์จะดำรงอยู่ต่ออีก 80,000 ปี แล้วค่อย ๆ อันตรธาน เมื่อพระศาสนาสิ้นสูญ อกุศลกรรมอันร้ายแรงก็จะกลับมาเกิดขึ้นในโลกอีกครั้ง (ประภาส สุระเสน, 2544)

สรุปได้ว่า เมื่อมนุษย์มีอายุยืนถึง 80,000 ปี พระเมตไตรยจะอุบัติขึ้นในโลก ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ กรุงเกตุมดี ในรัชสมัยพระเจ้าสังขะ พระองค์ประสูติในตระกูลพราหมณ์ พระนามเดิมว่า “พระอชิตะ” ซึ่งในอดีตชาติได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า และได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้ในภัทรกัปนี้ พระองค์ทรงครองชีวิตฆราวาสยาวนาน 8,000 ปี ครั้นทอดพระเนตรเห็นเทวทูต 4 จึงเสด็จออกผนวช บำเพ็ญเพียร และตรัสรู้ใต้ต้นกากะทิง หลังตรัสรู้แล้วทรงแสดงพระธรรม ประกาศอริยสัจ 4 เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ยังสัตว์โลกจำนวนมหาศาลให้บรรลุธรรม และมีภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก พระเมตไตรยจะทรงมีพระชนมายุ 80,000 ปี เมื่อประกาศพระศาสนาโปรดสัตว์ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าจนสมบูรณ์แล้ว จึงเสด็จปรินิพพาน พระศาสนาจะดำรงอยู่อีก 8,000 ปี ก่อนค่อย ๆ อันตรธาน และเมื่อศาสนาสิ้นสูญ อกุศลกรรมอันร้ายแรงจะกลับมาเกิดขึ้นในโลกอีกครั้งหนึ่ง

ความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าจักรพรรดิสังขะและพระเมตไตรยพุทธเจ้า

ยุคที่พระเจ้าสังขะปกครองและพระเมตไตรยสอนธรรมในช่วงเวลาที่มนุษย์มีอายุขัยสูงถึง 80,000 ปีนั้น เป็นยุคที่มนุษย์มีความสุข ไม่มีความทุกข์ยาก และเป็นยุคสุดท้ายของภัทรกัปนี้ ได้ชื่อว่าเป็นยุคแห่งสันติภาพ โดยที่พระเจ้าสังขะ คือพระเจ้าจักรพรรดิที่เกื้อหนุนศาสนาของพระเมตไตรยพุทธเจ้า เปรียบเสมือนผู้สละทรัพย์ทางโลกเพื่อบรรลุธรรมชั้นสูง พระเจ้าจักรพรรดิสังขะและพระเมตไตรยพุทธเจ้า มีความสัมพันธ์กันในฐานะผู้ปกครองสูงสุดทางโลกและผู้ตรัสรู้สูงสุดทางธรรมในยุคเดียวกัน โดยพระเจ้าสังขะจะทรงเป็นกษัตริย์ที่ตั้งมั่นอยู่ในธรรมในเกตุมดีนคร จะครองปราสาทที่สวยงามและอัศจรรย์ ซึ่งเป็นปราสาทเก่าของพระเจ้ามหาปนาทะที่ผุดขึ้นมา แต่ด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ท่านจะสละปราสาทนั้นเป็นทานแก่เหล่าสมณะพราหมณ์ คนเดินทาง และคนยากจน และสละราชสมบัติเพื่อออกบวชเป็นพระภิกษุในสำนักของพระเมตไตรยพุทธเจ้า ท่านบำเพ็ญเพียรจนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

จากเค้าโครงเรื่องในคัมภีร์อนาคตวงศ์ พบว่า มีความเชื่อในทางโพธิญาณว่า ทั้ง 2 ท่านได้สร้างบารมีร่วมกันมาหลายภพหลายชาติ เช่นในชาติหนึ่งที่พระเจ้าสังขะ (ในอดีตชาติ) ได้ยอมสละชีวิตหรือทำทานอันยิ่งใหญ่เพื่อฟังธรรมจากพระโพธิสัตว์ (ซึ่งจะมาเป็นพระเมตไตรย) ความผูกพันนี้จึงส่งให้ท่านมาอุบัติในยุคเดียวกันและเกื้อกูลกันในทางธรรม (ประภาส สุระเสน, 2553)

สรุปได้ว่า ในยุคที่มนุษย์มีอายุ 80,000 ปี อันเป็นยุคสุดท้ายของภัทรกัป จะมีพระเจ้าสังขะครองราชย์โดยธรรม ณ นครเกตุมดี และมีพระเมตไตรย อุบัติขึ้นเป็นพระพุทธเจ้าในกาลเดียวกันพระเจ้าสังขะ

ทรงเป็นผู้ปกครองสูงสุดทางโลก ส่วนพระเมตไตรยทรงเป็นศาสดาสูงสุดทางธรรม ทั้ง 2 พระองค์เกื้อกูลกันโดยพระเจ้าสังขะทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา สละราชสมบัติและปราสาท ออกผนวชในสำนักพระเมตไตรยและบำเพ็ญเพียรจนบรรลุพระอรหันต์ ตามคติในคัมภีร์อนาคตวงศ์ ทั้ง 2 พระองค์เคยสั่งสมบารมีร่วมกันมาในอดีตชาติ จึงได้อุบัติร่วมสมัยและสนับสนุนกันทั้งในทางโลกและทางธรรม เป็นแบบอย่างของความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทางการเมืองกับอำนาจทางจิตวิญญาณที่ตั้งอยู่บนธรรมเป็นหลัก

ยูโทเปียในยุคพระเจ้าจักรพรรดิสังขะและพระเมตไตรยพุทธเจ้า

สภาพการณ์ยูโทเปีย ซึ่งเป็นสังคมอุดมคติ ในยุคพระเจ้าจักรพรรดิสังขะและพระเมตไตรยพุทธเจ้าเป็นยุคที่มนุษย์มีศีลธรรมบริสุทธิ์ ไร้โรคภัยและโศกเศร้า เมืองมีความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ ปกครองโดยธรรม (ธรรมาธิปไตย) ซึ่งศึกษาได้จากจักกวัตติสูตร ในพระไตรปิฎก อนาคตวงศ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์พิเศษนอกพระไตรปิฎก อมตรสธารา อรรถกถาอนาคตวงศ์ ฎีกาอนาคตวงศ์ และฎีกามาลัยสูตร

1. ด้านสุขอนามัย

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ 80,000 ปี จะมีโรคเพียง 3 อย่าง คือ 1) โรคอยากกิน (อิจฉา) 2) โรคเกียจคร้านอยากจะนอน (อนสนะ) และ 3) โรคชรา ชมพูทวีปนี้จะมั่งคั่งและรุ่งเรือง มีบ้านนิคมและราชธานีแบบไก่บินถึง (บ้านใกล้กัน) ชมพูทวีปนี้แออัดยัดเยียดไปด้วยมนุษย์ เมืองพาราณสีจะเป็นราชธานี นามว่า เกตุมดี อันมั่งคั่ง มีประชากรคับคั่ง มีอาหารสมบูรณ์ (ที.ปา. (ไทย) 11/106/77)

2. ด้านครอบครัว

หญิงชายมีอายุ 500 ปี จักแต่งงานกัน (ประภาส สุระเสน, 2553) ชายจะมีภรรยาเพียงคนเดียว หญิงจะมีสามีเพียงคนเดียว ชายจะไม่มีการประพฤตินอกใจภรรยาของตน หญิงจะไม่มีการประพฤตินอกใจสามีของตน สามีภรรยาไม่มีการทะเลาะวิวาทกัน พูดจากันด้วยถ้อยคำไพเราะเสนาะโสต สถาบันครอบครัวจึงมีแต่สันติสุข

3. ด้านทรัพย์สิน

ในประเทศเขตคามนิคมราชธานีใหญ่น้อยต่างมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินโภคสมบัติ แก้ว 7 ประการเกิดบริบูรณ์ ทรัพย์สมบัติจะมีแก่บุคคลทั่วไป ไม่มีความเลื่อมล้ำทางฐานะทรัพย์สิน ได้สิ่งที่ตนเองปรารถนา ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีพร้อมแล้วที่ต้นกัลปพฤกษ์ 4 ต้น (ประภาส สุระเสน, 2553) ทุกคนแต่งตัวไปเที่ยวกันอย่างสนุกสนาน ไม่ต้องกังวลแสวงหาทรัพย์สมบัติ ชายไม่ต้องประกอบอาชีพ เช่น การทำนา การค้าขาย หญิงก็เช่นกันไม่ต้องประกอบอาชีพ เช่น ปั่นด้าย ชายหญิงนุ่งห่มผ้าอันเป็นทิพย์ บริโภคเครื่องทิพย์ มีแต่จะนั่งนอนเล่น ฟังเพลงร้องเพลงตามที่ตนเองชื่นชอบ ทุกคนมีที่พักอาศัยและทรัพย์สมบัติอื่น ๆ เหมือนกัน ไม่มีคนยากจนไร้ทรัพย์ ทั้งไม่มีการทะเลาะวิวาทเรื่องที่บ้าน ที่ไร่ที่นา และทรัพย์สินอื่น ๆ

4. ด้านสังคม

หมู่มนุษย์ตั้งบ้านเรือนติดเนื่องกันไปไก่บินไม่ตก (ที.ปา. (ไทย) 11/106/77) ทั่วคามนิคมทุกประเทศปราศจากเสี้ยนหนามโจรผู้ร้าย จะได้เกิดมีการฉกชิงวิ่งราวกันหามิได้ มนุษย์มีแต่ความสุข ห่างไกลจากกลียุค ปราศจากการรบราฆ่าฟันกัน การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การหลอกลวง ฉ้อตระบัด ฉกชิงวิ่งราวทรัพย์สิน มนุษย์ยุคนี้ขวนขวายประกอบแต่กุศลกรรมกันทั้งสิ้น มนุษย์ทั้งหลายในกาลครั้งนั้น มีความรักใคร่กันฉันท์พี่น้อง จะได้ทะเลาะท้าทายทุ่มเถียงกันด้วยเรื่องที่บ้านที่เรือนเรือกสวนไร่นาหามิได้

มนุษย์ทั้งปวงล้วนแต่มีรูปพรรณสัณฐานอุดมด้วยลักษณะอันงาม พวกผู้ชายมีรูปสวยงามทรงอาภรณ์ ประหนึ่งเทพบุตร พวกผู้หญิงมีรูปสวยงาม ประหนึ่งนางเทพอัปสร (ประภาส สุระเสน, 2553) แลดูกันเป็นที่รักใคร่ชอบใจมีเมตตาจิตต่อกันและกัน แม้แต่สัตว์ชั้นต่ำเช่นกากับนกเค้าก็รักใคร่ซึ่งกันและกัน แมวกับหนูซึ่งเป็นศัตรูกันมาแต่ก่อน ครั้งนั้นก็บังเกิดเมตตาจิตรักกันหาทำลายกันไม่ ราชสีห์ เสือ สัตว์จตุบาททั้งหลายที่ร้ายนั้นก็บังเกิดมีเมตตาจิตต่อกัน จนชั้นงูกับพังพอนก็รักกันและอาศัยอยู่ในที่เดียวกันได้ ครั้งนั้นมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต่างก็มีเมตตาจิตต่อกันและรักใคร่กันทั่วไปทุกประเทศตามนิคมใหญ่น้อยทั้งปวง

5. ด้านสิ่งแวดล้อม

แผ่นดินจะเรียบราบเป็นหน้ากลอง (ประภาส สุระเสน, 2553) ฤดูหนาวก็จะไม่หนาวนัก หนาวแต่พอประมาณ ฤดูร้อนก็จะไม่ร้อนนัก ร้อนพอประมาณ ฝนจะตกเฉพาะฤดูฝน ตกไปเสียทุกที่ ไม่มีพายุร้ายพัดกระหน่ำจนบ้านเรือนพัง แม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง มีน้ำเต็มเปี่ยม น้ำนั้นเย็นใสจืดสนิทบริสุทธิ์สะอาด ฝั่งทั้ง 2 เต็มไปด้วยทรายขาวสะอาด มีต้นไม้ออกดอกออกผลทั่วไปหมด (ประภาส สุระเสน, 2544)

6. ด้านเกษตรกรรมและความมั่นคงทางอาหาร

ในยุคนั้น ในชมพูทวีป มั่งคั่งสมบูรณ์ (ประภาส สุระเสน, 2553) ข้าวสาลีเพียงเมล็ดเดียวเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากบุคคลนำไปเพาะปลูก จะให้ผลผลิตเป็นข้าวสารได้ถึง 2,272 เกวียน 16 หาบ 2 ทะนาน (พระมหาภิรัฐกร อสุมาลี (พันนาวา), 2549) ต้นไม้ทั้งหลายจะงาม ออกดอกออกผลสุกห่ามทุกฤดูกาล (พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), 2535) แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ ธัญญาหารเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ผลผลิตสูง เพียงพอแก่ประชากร ไม่มีภาวะอดอยาก

สรุปได้ว่า สังคมอุดมคติในยุคของพระเจ้าสังขะ และพระเมตไตรย เป็นยุคที่มนุษย์มีศีลธรรมบริสุทธิ์ อายุยืนถึง 80,000 ปี มีโรคเพียงเล็กน้อย บ้านเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ ปกครองโดยธรรม ด้านครอบครัวมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ผัวเดียวเมียเดียว ไม่ทะเลาะวิวาท ด้านเศรษฐกิจไม่มีความเหลื่อมล้ำ ทรัพย์สินสมบูรณ์ทั่วถึง ไม่ต้องแสวงหาเลี้ยงชีพ ด้านสังคมไม่มีโจรผู้ร้าย ไม่มีสงคราม ทุกคนประกอบแต่กุศลกรรม มีเมตตาต่อกัน แม้สัตว์ต่างชนิดก็อยู่ร่วมกันอย่างสงบ และด้านสิ่งแวดล้อมอากาศสมดุล แผ่นดินราบเรียบ น้ำใสสะอาด พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ยิ่ง ข้าวเมล็ดเดียวให้ผลมหาศาล ดังนั้น ยูโทเปียตามคติพระพุทธศาสนา คือสังคมที่ศีลธรรมสมบูรณ์ เมตตาเป็นพื้นฐาน เศรษฐกิจเสมอภาค ธรรมาธิปไตยเป็นหลัก และธรรมชาติอุดมสมดุล

แนวทางปฏิบัติเพื่อให้มนุษย์เข้าถึงยูโทเปีย

แนวคิดเรื่อง “ยูโทเปีย” (Utopia) หรือ “สังคมในอุดมคติ” ในทางพระพุทธศาสนามิได้หมายถึงดินแดนแห่งความเพ้อฝันเท่านั้น หากมีรากฐานอยู่ในคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น จักกวัตติสูตร ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ยุคหลัง ได้แก่ อนาคตวงศ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์พิเศษนอกพระไตรปิฎก ตลอดจนอรรถกถา คือคัมภีร์อมตรสธารา และฎีกาที่เกี่ยวข้อง คือฎีกาอนาคตวงศ์ และฎีกามาลัยสูตร ซึ่งได้เสนอทั้งภาพของสังคมอันสมบูรณ์พร้อม และแนวทางปฏิบัติเพื่อให้มนุษย์เข้าถึงสังคมอุดมคตินั้นอย่างเป็นรูปธรรม ผ่านการสั่งสมคุณธรรมและการประพฤติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เมื่อมนุษย์ประพฤติอกุศลกรรมบถ 10 (ทางแห่งความชั่ว แบ่งเป็น 3 ทาง คือ กาย วาจา ใจ ได้แก่ กายกรรม 3 คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม วจีกรรม 4 คือพูดเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ เพ้อเจ้อ และมโนกรรม 3 คือโลภอยากได้ของผู้อื่น คิดร้าย เห็นผิดจากธรรม) ละทิ้งศีลธรรม ไม่เคารพสมณพราหมณ์ บิดามารดา และผู้ใหญ่ เต็มไปด้วยความอาฆาตพยาบาทและการฆ่าฟัน โลกย่อมเสื่อมลงอย่างรุนแรง เข้าสู่ยุคแห่งความพินาศที่เรียกว่า “มิคสัญญีกัป” อันเป็นช่วงเสื่อมสุดขีดของศีลธรรม

ครั้นเมื่อความเสื่อมถึงที่สุด มนุษย์ที่รอดชีวิตจึงสำนึกผิด หันมาปรึกษากัน เลิกเบียดเบียน และตั้งใจประพฤติกุศลกรรมบถ 10 (ทางแห่งความดี แบ่งเป็น 3 ทาง คือ กาย วาจา ใจ โดยเน้น “เวรมณี” คือเจตนาเว้นจากความชั่ว ได้แก่ กายกรรม 3 คือเว้นจากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤติผิดในกาม วจีกรรม 4 คือ เว้นจากพูดเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ และเพ้อเจ้อ และมโนกรรม 3 คือ ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ไม่คิดร้าย และมีความเห็นชอบ) มากขึ้น ทำให้ศีลธรรมค่อย ๆ ฟื้นกลับมา อายุมนุษย์ยืนยาวขึ้นเรื่อย ๆ จนถึง 80,000 ปี ในยุคนั้น จะมีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า พระเจ้าสังขะ ครองราชย์โดยธรรม และพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระเมตไตรยจะอุบัติขึ้นในโลก เพื่อประกาศธรรมโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ (ที.ปา. (ไทย) 11/90-107/66-79)

ผู้ที่จะได้ไปเกิดในศาสนาของพระเมตไตรย คือผู้สั่งสมกุศลกรรม ได้แก่ ให้ทาน รักษาศีล 5 รักษาอุโบสถศีล เจริญภาวนา (ประภาส สุระเสน, 2553) บวชในพระพุทธศาสนา สร้างวัด เจดีย์ ปลูกต้นไม้ สร้างสะพานและถนนเป็นทาน บำรุงมารดาบิดา ทำการอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล (ประภาส สุระเสน, 2544) ตลอดจนผู้ตั้งใจฟังเทศน์มหาชาติ (เวสสันดรชาดก) ให้จบในวันเดียว พร้อมบูชาด้วยเครื่องสักการะจำนวนมาก ย่อมมีโอกาสได้พบพระองค์ในอนาคต (พระมหาภิรัฐกร อสุมาลี (พันนาวา), 2549) ส่วนผู้ที่จะไม่ได้ไปเกิดในศาสนาพระองค์ ได้แก่ ผู้กระทำอนันตริยกรรม 5 (ฆ่ามารดา บิดา พระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนห้อพระโลหิต และทำสังฆเภท) ผู้เกิดในถิ่นกันดารห่างไกลจากพระศาสนา คนนอกพระพุทธศาสนา ผู้ลักทรัพย์ของสงฆ์ และผู้ลักลอบบริโภคของที่ถวายสงฆ์ (ประภาส สุระเสน, 2544: 87)

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนามองสังคมอุดมคติมิใช่เพียงภาพฝัน แต่เป็นสังคมที่เกิดจากการประพฤติธรรมตามหลักที่ปรากฏในจักกวัตติสูตร และคัมภีร์ฝ่ายอนาคตวงศ์ต่าง ๆ เมื่อมนุษย์ประพฤติอกุศลกรรมบถ 10 โลกจะเสื่อมถึงขั้นมิคสัญญีกัป แต่เมื่อหันกลับมาประพฤติกุศลกรรมบถ 10 ศีลธรรมจะฟื้น อายุมนุษย์ยืนยาวถึง 80,000 ปี และจะเกิดยุคพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า พระเจ้าสังขะ ครองราชย์โดยธรรม พร้อมการอุบัติของพระเมตไตรย เพื่อโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ ผู้จะได้พบพระเมตไตรยคือผู้สั่งสมกุศลและตั้งมั่นในศีลธรรม

เช่น ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา และทำนุบำรุงพระศาสนา ส่วนผู้ทำบาปหนัก โดยเฉพาะอนันตริยกรรม 5 และผู้ทำลายพระศาสนา ย่อมหมดโอกาสนั้น โดยสรุป ยูโทเปียทางพระพุทธศาสนาเกิดจากการฟื้นฟูศีลธรรมส่วนบุคคล ซึ่งส่งผลต่อความเจริญของสังคมโดยรวม

บทสรุป

แนวคิด “ยูโทเปีย” หรือสังคมในอุดมคติในพระพุทธศาสนา ปรากฏชัดในคติเรื่องยุคของ พระเมตไตรยพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิสังขะ ซึ่งจะอุบัติในกาลที่มนุษย์มีอายุยืนถึง 80,000 ปี โลกมีความอุดมสมบูรณ์ ปราศจากสงครามและความเหลื่อมล้ำ ผู้คนมีศีลธรรม เมตตาต่อกัน บ้านเมืองปกครองโดยธรรม (ธรรมาธิปไตย) พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นธรรมราชา ไม่ใช้อาวุธ ส่วนพระเมตไตรยทรงประกาศอริยสัจ 4 โปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ เป็นยุคทองแห่งความสมบูรณ์ทั้งทางวัตถุและจิตวิญญาณ สังคมอุดมคติดังกล่าวครอบคลุมทุกมิติ ทั้งด้านสุขภาพ ครอบครัว เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และเกษตรกรรม ไม่มีโจรผู้ร้ายหรือความรุนแรง ทรัพย์สินบริบูรณ์ทั่วถึง ผู้คนซื่อสัตย์ต่อกัน ผัวเดียวเมียเดียว ไม่เบียดเบียนกัน แม้สัตว์ต่างชนิดยังอยู่ร่วมกันอย่างสงบ ธรรมชาติสมดุล ฝนตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ แสดงถึงความกลมกลืนระหว่างมนุษย์ ธรรมะ และสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาชี้ว่า ยูโทเปียมิใช่สิ่งเกิดขึ้นลอย ๆ แต่เป็นผลจากการสั่งสมกุศลกรรม เมื่อมนุษย์ละอกุศลกรรมบถ 10 และหันมาประพฤติกุศลกรรมบถ 10 ศีลธรรมจะค่อย ๆ ฟื้น อายุขัยยืนยาวขึ้น จนนำไปสู่ยุคพระเมตไตรย ดังนั้น สังคมอุดมคติจึงเริ่มต้นจากการพัฒนาศีลธรรมภายในบุคคล เมื่อมนุษย์ดี สังคมก็ดี และเมื่อสังคมตั้งอยู่บนธรรม ยุคแห่งสันติภาพย่อมบังเกิดขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ประภาส สุระเสน. (2544). *อมตรสธารา อรรถกถาอนาคตวงศ์*. รจนาโดยพระอุปติสสเถระ. กรุงเทพมหานคร: ธีรพงษ์การพิมพ์.

ประภาส สุระเสน. (2553). *พระคัมภีร์อนาคตวงศ์*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระนาย (ประภาส สุระเสน). (2552). *พระศรีอริยเมตไตรย: ฉบับต้นแบบ*. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ 1)*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) และจำรูญ ธรรมดา. (2559). *อภิธานัปปทีปิกา*. รจนาโดยพระมหาโมคคัลานะ. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

พระมหาภิรัฐกร อำสุมาลี (พันนาวา). (2549). *มาลัยยวัตถุทีปนีฎีกา: การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลี). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระยาธรรมปรีชา (แก้ว). (2535). *ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา*. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจ*นานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน).

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (2519). *พระปฐมสมโพธิกถา ตอน เมตไตรยพยากรณ ปริวรรต ปริจเฉทที่ 20*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียงจงเจริญ.

Reiki Meditation Therapy in the Age of AI

Thaweerat Rungsittiwat[1], Suwatsan Ragkhanto[2], Phra Thawin Yaipangkaew[3]

[1-3]Buddhist Psychology, Faculty of Humanities Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author Email: thaweerathanaa@gmail.com

Received 2 November 2024; Revised 30 November 2024; Accepted 16 December 2024

****

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

Reiki Meditation Therapy in the Age of AI

Thaweerat Rungsittiwat, Suwatsan Ragkhanto,
Phra Thawin Yaipangkaew

Abstract

This academic article examines the integration of Reiki meditation therapy with artificial intelligence (AI) technology in the era of digital health. Reiki, a Japanese energy healing practice, and meditation have gained increased attention as holistic healthcare approaches that can be combined with modern technology. This study aims to explore the history of Reiki meditation, its integration with AI in health therapy, and the benefits of using Reiki in the AI era.

The article provides an overview of the concepts, principles, and benefits of Reiki, including Reiki meditation practice. It also discusses the development of energy measurement methods and the application of technology in Reiki. The integration of AI with Reiki is examined, including the use of machine learning, natural language processing, computer vision, and wearable technology to enhance Reiki therapy. The potential benefits of combining Reiki and AI are explored, such as increased access to services, personalized treatment programs for mental health support, and advancements in research and knowledge.

Further research is necessary to emphasize the potential of integrating Reiki, meditation, and AI in holistic healthcare, which can help improve the efficiency and accessibility of treatment. Additional research is needed to determine the most appropriate methods for combining technology with traditional therapies and to assess the long-term impact of this integration. Ultimately, the combination of Reiki and AI may lead to sustainable holistic health development in the digital age.

Keywords: Reiki; Meditation; Therapy; AI

INTRODUCTION

In an era of rapid technological advancement, particularly in artificial intelligence (AI), both physical and mental healthcare are evolving and adapting concurrently. Alternative therapies such as meditation and Reiki (a form of energy healing) are gaining increased attention as holistic health care methods that can be integrated with modern technology.

Reiki is an energy healing practice originating from Japan, with a long history and worldwide acceptance. Meditation, on the other hand, is the practice of training the mind to be aware and present in the moment, which is fundamental to good mental health (Davis & Hayes, 2011). In recent years, numerous studies have highlighted the benefits of meditation and Reiki in reducing stress, alleviating symptoms of illness, and improving overall quality of life for practitioners (McManus, 2017).

Simultaneously, AI is playing an increasingly important role in healthcare and medicine, from disease diagnosis and drug development to analyzing population health trends (Ching et al., 2018). Given AI's potential, there are efforts to apply this technology to enhance holistic health therapies. Studies and experiments on using AI to help screen patients, design therapy programs, and monitor treatment outcomes are drawing attention from both academic circles and practitioners. Although still in its early stages, this integration is likely to be continuously developed and expanded in the future (Kuziemsky et al., 2019).

The objectives of this study are:

1. To examine the history of Reiki meditation practice
2. To study the integration of Reiki meditation in health therapy with AI technology
3. To explore the benefits of using Reiki in the AI era

Furthermore, we will focus on studying the benefits of applying meditation and Reiki practices in promoting health, and the opportunities for AI to enhance and elevate the effectiveness of these practices. This is to present new approaches in integrated healthcare that align with current conditions and prepare for the future.

BASIC KNOWLEDGE OF REIKI

1. History and Concepts

Reiki is a term derived from Japanese, where "Rei" means universe, nature, or the spiritual energy of the universe, and "Ki" means the subtle life force energy (Miles & True,

2003). In essence, Reiki refers to the life force energy from nature that exists in the universe, which plays a role in driving life and developing human potential in all dimensions: physical, mental, spiritual, social, and environmental. Reiki was discovered by Dr. Mikao Usui, a Japanese scholar, in the early 20th century after meditating on Mount Kurama for 21 days. Subsequently, this technique has been disseminated and developed worldwide.

2. Core Concepts of Reiki

1) Transmission of natural energy: Natural energy can affect human life force and can be transmitted from one person to another.

2) Energy flow: Reiki is a form of natural energy flow that connects the internal and external without limitations, not requiring meditation or breath control.

3) Universality: Reiki has no limitations in learning and practice, does not discriminate based on religion, gender, age, or education level, and can be learned throughout life after energy attunement.

4) Safety: Reiki therapy is harmless as it does not involve the use of drugs or the insertion of any instruments into the body.

3. Benefits of Reiki

Reiki is recognized to have various benefits for physical and mental health, including:

- Reducing stress and anxiety
- Promoting deep relaxation
- Alleviating pain
- Increasing energy and vitality
- Promoting better sleep
- Supporting the body's immune system
- Enhancing emotional balance (DiNucci, 2005)
- Stimulating the body's self-healing processes While more scientific research is needed to fully confirm the effectiveness of Reiki, many studies have shown positive results in alleviating various symptoms.

4. Reiki Meditation Practice

1) Energy transmission Reiki practitioners can automatically transmit natural energy to the recipient.

2) Energy channels, Energy is sent through energy channels in the body to induce relaxation and reduce stress.

3) Continuous learning, can be learned and practiced throughout life after energy attunement.

5. Components of Reiki Meditation Practitioners

Reiki practitioners must undergo training and attunement from experienced Reiki masters. Training is typically divided into different levels, generally including 3 main levels:

Level 1 Focuses on self-healing and healing others through direct touch

Level 2 Learning Reiki symbols and distance healing

Level 3 or Master level Learning advanced techniques and methods for teaching Reiki to others.

6. Five Principles of Reiki Practitioners

The principles and guidelines for using Reiki healing energy by Dr. Mikao Usui focus on effectiveness and outcomes for Reiki practitioners at the mental-spiritual level, especially interaction with all living beings by reducing prejudice, resentment, anger, sadness, and greed. They promote mindful awareness of arising needs and increase the ability to eliminate prejudices that create turbidity in life (Usui & Petter, 1999). The five principles of Reiki will help achieve complete inner awakening, reduce stress stimulation from the parasympathetic nervous system (Hanson, 2009), resulting in a happy and balanced life.

1) Just for today, I will not be angry

2) Just for today, I will not worry

3) Just for today, I will be grateful

4) Just for today, I will work diligently

5) Just for today, I will be kind to every living thing These principles are not only guidelines for Reiki practice but also a life philosophy that promotes spiritual growth and overall well-being. Reiki practice is therefore not just a therapy technique but a way of life that focuses on self-development, healing, and creating balance in life.

DEVELOPMENT OF ENERGY MEASUREMENT AND USE OF TECHNOLOGY

Currently, there are ongoing efforts to develop methods for measuring and displaying energy related to Reiki therapy, with the application of modern technology.

1. Kirlian photography This technique, discovered by Semyon Kirlian in 1939, uses high-voltage electricity to create aura images around objects or bodies. Although still controversial in scientific circles, it has attracted interest in energy healing studies. Korotkov et al. (2010) used this technique to analyze the effects of yoga and meditation practice.

2. Aura applications Smartphone applications have been developed claiming to detect and display a person's aura using image processing technology and AI, such as AURLA and Aura Reader apps. However, there are no scientific studies confirming the accuracy of these applications.

3. Heart Rate Variability (HRV) devices: Measuring heart rate variability is used to assess the effects of Reiki therapy on the autonomic nervous system. Research by Díaz - Rodríguez et al. (2011) used HRV to study the effects of Reiki on stress in nurses.

4. Electroencephalogram (EEG): EEG machines are used to study the effects of Reiki on brain activity, especially in relaxation states and changes in brain waves during therapy. Witte and Dundes (2001) used EEG to measure the effects of Reiki on brain waves of therapy recipients.

While these technologies are still in the development stage and require further study to confirm their accuracy and reliability, they demonstrate the trend of integrating modern technology with traditional therapies like Reiki. Research and development in this area continue, aiming to create a deeper understanding of Reiki's mechanisms and to develop more concrete measurement methods. This will help support the acceptance of Reiki in modern medicine and promote the effective use of Reiki in holistic healthcare.

International Research on Reiki Meditation

Thrane and Cohen (2014) conducted a systematic literature review, analyzing 7 studies that examined the effects of Reiki on pain and anxiety. The results showed that Reiki was effective in reducing pain and anxiety, especially in cancer patients. However, the researchers indicated that further studies are needed to confirm these results.

Bowden et al. (2011) studied the effects of Reiki on physiological indicators of stress by experimenting with 45 healthy volunteers. The study found that Reiki significantly reduced blood pressure, heart rate, and blood cortisol levels compared to the control group, demonstrating the effectiveness of Reiki in reducing physiological stress.

Richeson et al. (2010) studied the effects of Reiki on community-dwelling older adults by experimenting with 20 elderly individuals who received Reiki therapy once a week for 8 weeks. The study found that Reiki significantly reduced pain, depression, and anxiety, indicating the benefits of Reiki in elderly healthcare.

Research in Thailand on Reiki Meditation

Udomluck et al. (2017) studied the effects of Reiki on anxiety and stress in breast cancer patients receiving chemotherapy. The experiment involved 60 patients divided into experimental and control groups of 30 each. The results showed that the group receiving Reiki had significantly lower levels of anxiety and stress compared to the control group, demonstrating the effectiveness of Reiki in assisting cancer patients undergoing treatment.

Buacharoen et al. (2019) studied the effects of Reiki on pain in patients with knee osteoarthritis. The experiment involved 50 patients divided into experimental and control groups of 25 each. The study found that the group receiving Reiki had significantly lower pain levels compared to the control group. Additionally, patients in the experimental group showed improved sleep quality.

Research on Integrating Reiki and Meditation with AI

A research article by Bhardwaj and Jadhav (2020) presents the concept of integrating Reiki and meditation with AI to promote mental health. It highlights the potential of AI to enhance therapy efficiency by analyzing data to customize treatment, screen symptoms, recommend practice methods, and create virtual environments for meditation. The researchers have developed a prototype system and conducted preliminary tests. This research demonstrates the possibility of combining traditional wisdom with technology in healthcare. A fully developed AI system could revolutionize mental healthcare, increasing accessibility, quality, and efficiency in the future.

The use of Reiki treatment globally has gained increased interest and acceptance in the medical community, both in terms of practice and scientific research, according to the survey reports of research and academic articles related to Reiki both domestically and internationally as mentioned above.

INTEGRATION OF REIKI MEDITATION IN HEALTH THERAPY WITH AI TECHNOLOGY

The combination of traditional therapies like Reiki with artificial intelligence (AI) technology is opening new dimensions in alternative health and medicine. In this section, we will explore how AI can enhance and elevate Reiki practice, as well as the application of AI in various aspects related to Reiki.

AI in Medicine; Use of AI in Disease Diagnosis and Treatment

Before delving into the integration with Reiki, we should understand the role of AI in medicine in general;

1. Disease diagnosis AI can analyze medical data such as radiographic images, laboratory results, and patient history to assist in accurate and rapid disease diagnosis.

2. Treatment planning AI can process large amounts of data to suggest the most appropriate treatment plan for each patient.

3. Treatment monitoring AI systems can continuously monitor and analyze patient treatment progress.

Integration of AI with Reiki

Reiki healers/practitioners are individuals trained in the use of Reiki healing energy, with adjusted energy transmission channels. It is a form of care that is harmless to those who use Reiki healing energy. Nurses can be one type of practitioner. Healing cannot be separated from patient care in terms of the relationship between body, mind, and spirit, including medication, surgery, or integrated care to improve patient health.

A study of nurses experienced in using Reiki healing energy in caring for cancer patients receiving chemotherapy along with normal nursing care, by placing hands on various positions of the patient's body from head to toe for 3-5 minutes each position, found that patients had reduced pain levels (Thongprasert et al., 2021). This is consistent with the study by Catlin and Ford (2011) in promoting comfort.

The integration of AI with Reiki may include the following approaches;

1. Patient data analysis AI can analyze patient health data to identify points that should receive Reiki therapy.

2. Therapy outcome tracking AI can monitor and analyze physiological changes in patients during and after Reiki therapy.

3. Training program development: AI may assist in developing Reiki training programs tailored to individual learners.

Related Technologies

In integrating AI with Reiki, the main technologies involved include:

1. Machine Learning (ML) Machine Learning is a technique that allows computer systems to learn and improve performance automatically from experience without being explicitly programmed. In Reiki therapy, ML can be used to analyze user data such as meditation history, stress levels, and physical responses to detect patterns that may affect health. It can then improve recommendations for meditation or therapy to be more suitable for each individual user (Schölkopf & Smola, 2002).

2. Natural Language Processing (NLP) Natural Language Processing is a technology that allows computers to understand, interpret, and generate human language. This is highly useful in communication between users and AI systems. In the context of Reiki therapy, NLP can be used to create virtual assistants that can recommend meditation techniques or therapies, as well as answer user questions about practices and various inquiries, making access to therapy information convenient and comprehensive (Jurafsky & Martin, 2021).

3. Computer Vision: Computer Vision is a technology that allows computers to understand and process image data. This can be applied in analyzing postures or movements in Reiki practice. AI can detect hand positions or body movements of users to check the correctness of meditation or Reiki therapy practice, including recommending ways to correct and improve postures (Szeliski, 2010).

4. Wearable Technology: Wearable devices that can measure biological data such as heart rate, respiratory rate, and body movements can be connected to AI systems to evaluate meditation or therapy results in real-time. Integrating data from wearable devices with AI analysis will allow users to improve their Reiki practice and meditation to suit their current physical and mental conditions.

AI Applications for Reiki

The development of AI applications to support Reiki training and therapy outcome tracking shows interesting trends:

1. Virtual Reiki training apps Using AR (Augmented Reality) technology and AI enables virtual Reiki training to display correct hand positions and provide real-time therapy guidance (Goodfellow et al., 2016). Practitioners can see simulated images that guide energy positions

and various points on the body, helping users practice more accurately without always needing a trainer present.

2. Progress tracking systems: Using Machine Learning (ML) to analyze data from Reiki practice can assess user progress and response to therapy (Alpaydin, 2020). The system can detect trends and changes occurring over time, providing suggestions to improve therapy methods suitable for each user's physical and mental condition.

3. Virtual Reiki communities: Connecting Reiki practitioners worldwide using Natural Language Processing (NLP) allows efficient exchange of experiences, knowledge, and therapy methods between them (Daugherty & Wilson, 2018). AI can help create social networks that support collaborative learning, leading to self-development of Reiki practitioners and expanding the Reiki therapy community globally.

4. Energy assessment apps: Using Computer Vision and ML to analyze aura photographs or other image data can provide insights into

5. Energy assessment apps: Using Computer Vision and ML to analyze aura photographs or other image data can provide insights into the user's energy state. By analyzing changes in color, shape, and intensity of the aura, which may indicate health status and energy balance, this assessment can be used as supplementary information to improve the efficiency of therapy.

Analysis of Data from Reiki Sessions Using AI

AI can assist in analyzing data from Reiki sessions to improve therapy methods as follows;

1. Trend analysis: Machine Learning can detect patterns and trends in large amounts of patient data to identify factors that affect the efficiency of Reiki therapy (Goodfellow et al., 2016). For example, types of stress that respond best to therapy, or the most appropriate times for therapy. This allows for the design of more effective treatment plans.

2. Personalization: Using AI to analyze individual data such as health history, stress levels, and response to therapy allows for the suggestion of the most appropriate therapy methods for that particular patient (Alpaydin, 2020). AI will learn and improve its analysis to provide recommendations that match the specific needs of each user.

3. Outcome prediction: Machine Learning models can predict possible outcomes of therapy, helping Reiki practitioners plan treatments more effectively (Daugherty & Wilson, 2018). For example, predicting the likelihood of recovery or improvement in a patient's mental state.

4. Long-term follow-up: AI analysis of long-term therapy results can help in monitoring and analyzing the impacts of therapy, allowing for continuous development of therapy methods and helping to identify patterns of recovery or recurrence of symptoms to make future therapies more effective.

The integration of Reiki and AI is not intended to replace traditional methods, but to enhance and elevate the efficiency of therapy by combining the strengths of both disciplines. However, development in this area is still in its early stages, and further research is needed to confirm the effectiveness and safety of this integration.

BENEFITS OF USING REIKI IN THE AI ERA

The combination of Reiki and AI technology has brought numerous benefits to holistic healthcare. In this section, we will explore the main benefits of using Reiki in the AI era.

Access to Services

1. Convenience of access: Online platforms and mobile applications using AI allow people to access Reiki training and services from anywhere at any time, whether at home, at work, or while traveling. Users can choose schedules and therapy methods that suit them, making Reiki practice and therapy convenient and continuous.

2. Expanding user base: AI technology helps Reiki therapy reach groups of people who may be unfamiliar with or inconvenienced by traditional services, such as those living in remote areas or those with physical limitations. The use of online platforms makes it easy for interested individuals to learn and practice Reiki (Moritz & Berninger, 2018).

3. Reducing language and cultural barriers: Automatic translation systems and AI that understand cultural contexts help Reiki spread more easily worldwide. AI can adapt communication to suit local languages and cultures of users, helping to reduce barriers in Reiki training and therapy for users from various regions (Van der Greef & McBurney, 2020).

Customization of Treatment Programs

1. Personalization: Using AI to analyze health data and behavior of each individual can present the most appropriate Reiki therapy program, whether in terms of practice duration or types of techniques used. This ensures that patients receive therapy that best matches their needs and physical condition (Kabat-Zinn, 2013).

2. Progress tracking: AI systems can continuously monitor and analyze therapy results, allowing for immediate adjustment of treatment programs when necessary. Real -time monitoring also helps Reiki practitioners identify areas that need improvement or changes to make therapy outcomes more effective.

3. Integration with other treatments: AI can help analyze how Reiki can work most effectively with other treatment methods such as conventional medicine, acupuncture, or yoga. Using this analytical data will help doctors and therapists design integrated treatment plans suitable for each patient (Van der Greef & McBurney, 2020).

Mental Support

1. Automated counseling AI-powered chatbots can provide emotional support and initial advice to Reiki service users 24/7, allowing users to receive immediate help in cases of anxiety or stress, and helping to manage mental issues preliminarily.

2. Emotion analysis AI can analyze users' tone of voice, facial expressions, and messages to assess emotional states such as stress, anxiety, or calmness. This helps therapists provide appropriate support that addresses users' needs in each situation (Moritz & Berninger, 2018).

3. Creating virtual communities: AI can help match and connect Reiki users with similar experiences or goals to create social support systems, allowing users to exchange experiences and support each other in self-development.

Development of Research and Knowledge

1. Big data analysis: AI can process vast amounts of data, such as patient information, Reiki practice history, and therapy results, to examine trends and relationships that may not be observable through traditional analysis methods. This will aid in the development of new theories and techniques in therapy (Kabat-Zinn, 2013).

2. Generation of new hypotheses: AI systems can propose new hypotheses about the mechanisms of Reiki, which may lead to additional research to increase understanding of therapy methods and expand knowledge in this field (Van der Greef & McBurney, 2020).

3. Knowledge dissemination: AI can assist in creating and disseminating easily understandable content about Reiki that is appropriate for different audience groups, helping interested individuals access quality and up-to-date information about Reiki practice and therapy easily.

CONCLUSION

The integration of Reiki, meditation, and artificial intelligence (AI) technology in holistic healthcare opens new opportunities for elevating therapy and health promotion. Reiki is a healing discipline that focuses on using natural energy to create balance in the body and mind. When combined with AI, it allows for accurate health data analysis, personalization of therapy programs, and continuous monitoring of therapy outcomes.

Although development still faces challenges, additional research and advanced technology have reinforced confidence in the effectiveness of holistic therapy using Reiki and AI. Research by Bhardwaj and Jadhav demonstrates the potential of AI to increase therapy efficiency and analyze data to appropriately improve therapy, clearly supporting this concept. The use of AI in integrating Reiki will make access to health services more convenient and comprehensive, leading to sustainable holistic health development in the digital age. Future focus should be on research to find appropriate methods for combining technology with traditional therapies for maximum benefit to patients and the medical field.

REFERENCES

Alpaydin, E. (2020). *Introduction to machine learning* (4th ed.). MIT Press.

Bjerring, J. C., & Busch, J. (2021). Artificial intelligence and patient-centered decisionmaking. *Philosophy & Technology*, 34(2), 349-371.

Bowden, D., Goddard, L., & Gruzelier, J. (2011). A randomized controlled single-blind trial of the effects of Reiki and positive imagery on well-being and salivary cortisol. *Brain Research Bulletin*, 85(1-2), 66-72.

Catlin, A., & Ford, R. L. (2011). Investigation of standard care versus sham Reiki placebo versus actual Reiki therapy to enhance comfort and well-being in a chemotherapy infusion center. *Oncology Nursing Forum*, 38(3), E212-E220.

Ching, T., Himmelstein, D. S., Beaulieu-Jones, B. K., Kalinin, A. A., Do, B. T., Way, G. P., &Greene, C. S. (2018). Opportunities and obstacles for deep learning in biology and medicine. *Journal of the Royal Society Interface*, 15(141), 20170387.

Daugherty, P. R., & Wilson, H. J. (2018). *Human + machine: Reimagining work in the age of AI*. Harvard Business Review Press.

Davis, D. M., & Hayes, J. A. (2011). What are the benefits of mindfulness? A practice review of psychotherapy-related research. *Psychotherapy,* 48(2), 198-208.

DiNucci, E. M. (2005). Energy healing: A complementary treatment for orthopedic and other conditions. *Orthopedic Nursing*, 24(4), 259-269.

Díaz-Rodríguez, L., Arroyo-Morales, M., Fernández-de-las-Peñas, C., García-Lafuente, F., García-Royo, C., & Tomás-Rojas, I. (2011). Immediate effects of Reiki on heart rate variability, cortisol levels, and body temperature in health care professionals with burnout. *Biological Research for Nursing*, 13(4), 376-382.

Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep learning.* MIT Press.

Hanson, R. (2009). *Buddha's brain: The practical neuroscience of happiness, love, and wisdom*. New Harbinger Publications.

Jiang, F., Jiang, Y., Zhi, H., Dong, Y., Li, H., Ma, S., Wang, Y., Dong, Q., Shen, H., & Wang, Y. (2017). Artificial intelligence in healthcare: Past, present and future. *Stroke and Vascular Neurology*, 2(4), 230-243.

Kabat-Zinn, J. (2013). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. Bantam Books.

Korotkov, K., Matravers, P., Orlov, D. V., & Williams, B. O. (2010). Application of electro photon capture (EPC) analysis based on gas discharge visualization (GDV) technique in medicine: A systematic review. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 16(1), 13-25.

Kuziemsky, C., Maeder, A. J., John, O., Gogia, S. B., Basu, A., Meher, S., & Ito, M. (2019). Role of artificial intelligence within the telehealth domain. *Yearbook of Medical Informatics*, 28(1), 35-40.

McManus, D. E. (2017). Reiki is better than placebo and has broad potential as a complementary health therapy. *Journal of Evidence-Based Complementary & Alternative Medicine,* 22(4), 1051-1057.

Miles, P., & True, G. (2003). Reiki: Review of a biofield therapy, history, theory, practice, and research. *Alternative Therapies in Health and Medicine*, 9(2), 62-72.

Moritz, S., & Berninger, D. (2018). Artificial intelligence in healthcare: Past, present, and future. *Digital Medicine*, 1(1), 1-9.

Rand, W. L. (2011). *Reiki: The healing touch: First- and second-degree manual*. Vision Publications.

Richeson, N. E., Spross, J. A., Lutz, K., & Peng, C. (2010). Effects of Reiki on anxiety, depression, pain, and physiological factors in community-dwelling older adults. *Research in Gerontological Nursing*, 3(3), 187-199.

Schölkopf, B., & Smola, A. J. (2002). *Learning with kernels: Support vector machines, regularization, optimization, and beyond*. MIT Press.

Szeliski, R. (2010). *Computer vision: Algorithms and applications*. Springer.

Thongprasert, N., Suwannapoom, T., & Charoensukmongkol, P. (2021). The effect of Reikitherapy on pain management in cancer patients: A systematic review and metaanalysis. *Complementary Therapies in Medicine*, 60, 102746.

Thrane, S., & Cohen, S. M. (2014). Effect of Reiki therapy on pain and anxiety in adults: An in-depth literature review of randomized trials with effect size calculations. *Pain Management Nursing,* 15(4), 897-908.

Topol, E. J. (2019). High-performance medicine: The convergence of human and artificial intelligence. *Nature Medicine*, 25(1), 44-56.

Usui, M., & Petter, F. A. (1999). *The original Reiki handbook of Dr. Mikao Usui.* Lotus Light Publications.

Van der Greef, J., & McBurney, R. N. (2020). Integrating Ayurveda, yoga, and meditation with Western medicine: Towards personalized healthcare. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 26(2), 135-142.

Witte, D., & Dundes, L. (2001). Harnessing life energy or wishful thinking? Reiki, placebo, Reiki meditation, and music. *Alternative & Complementary Therapies*, 7(5), 304-309.

Udomluck, S., Kongin, W., & Chaiwiboonthum, S. (2017). Effects of Reiki on anxiety and stress in breast cancer patients undergoing chemotherapy. *Nursing Journal of the Ministry of Public Health*, 29(2), 91-103.

Buacharoen, T., Udomluck, S., & Kongin, W. (2019). Effects of Reiki on pain and sleep quality in patients with knee osteoarthritis. *Journal of Public Health*, 28(3), 454-466.

.

สมณสารูป: อาภรณ์แห่งความสงบของพุทธบุตร

Samanasarupa: The Serene Demeanor of Buddhabuttra

พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ (ปาสวน)[1]

Phramaha Setthawut Vajirañāṇo (Pasuan)[1]

สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1]

Tipiṭaka Studies Institute, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1]

Corresponding Author, e-mail: Setthawut.pas@mcu.ac.th

Received 7 September 2024; Revised 9 November 2024; Accepted 15 December 2024

****

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

สมณสารูป: อาภรณ์แห่งความสงบของพุทธบุตร

พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ (ปาสวน)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ความหมาย องค์ประกอบ และความสำคัญของสมณสารูป หรือความสงบงามแห่งจริยวัตรของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาในมิติที่ลึกซึ้งและรอบด้าน โดยชี้ให้เห็นว่าสมณสารูปมิใช่เพียงภาพลักษณ์ภายนอก หรือการปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างผิวเผินเพื่อการยอมรับทางสังคม แต่เป็นผลลัพธ์เชิงประจักษ์จากการขัดเกลาจิตใจด้วยศีล สมาธิ และปัญญา (ไตรสิกขา) บทความนี้ได้สำรวจรากฐานทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่ยุคพุทธกาลที่สมณสารูปทำหน้าที่เป็นเครื่องมือประกาศอุดมการณ์ทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ท่ามกลางลัทธิที่สุดโต่ง พร้อมทั้งเจาะลึกองค์ประกอบหลักด้านกายประยุกต์ วจีประยุกต์ และอากัปกิริยา ผ่านกรอบของเสขิยวัตร ตลอดจนวิเคราะห์ความท้าทายอย่างยิ่งยวดในการรักษาสมณสารูปในยุคดิจิทัล ที่สื่อสังคมออนไลน์และเศรษฐกิจแบบดึงดูดความสนใจ เข้ามามีบทบาทสำคัญ ท้ายที่สุด บทความได้เน้นย้ำถึงอานิสงส์ของสมณสารูปที่มีต่อตัวพระภิกษุเองในแง่ประสาทวิทยาศาสตร์และการรู้แจ้ง ต่อสังคมในฐานะปรากฏการณ์ที่ขัดจังหวะกระแสบริโภคนิยม และต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในฐานะนวัตกรรมทางจิตวิญญาณ ที่ช่วยเยียวยาสังคมทุนนิยมที่สับสนวุ่นวายได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: สมณสารูป; จริยวัตร; ภาพลักษณ์; ไตรสิกขา; เสขิยวัตร

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

Samanasarupa: The Serene Demeanor of Buddhabuttra

Phrakhrusamuh Noppadon Suthon, Manop Nakkanrian

Abstract

This academic article aims to comprehensively examine and analyze the meaning, core elements, and significance of Samanasarupa, the serene demeanor of Buddhabuttra. It argues that Samanasarupa is not merely a superficial image or a rigid adherence to disciplinary rules for social validation, but an empirical, inside-out manifestation of a mind profoundly refined by morality, concentration, and wisdom (Sila, Samadhi, Panna). The article explores its historical roots in the Buddha's era, where it served as a radical declaration of the Middle Way amidst extreme asceticism and hedonism. It delves into its core elements—physical application, verbal application, and unified mindfulness—through the framework of Sekhiyavatta. Furthermore, the article critically analyzes the contemporary challenges of maintaining this demeanor in the digital age, dominated by social media and the attention economy. Ultimately, the article highlights the profound, multi-dimensional benefits of Samanasarupa: neurologically and spiritually for the monks themselves, sociologically as a disruptive peace against consumerism, and existentially for the stability of Buddhism. It frames Samanasarupa as a timeless spiritual innovation capable of healing a chaotic, hyper-capitalist world.

Keywords: Samanasarupa; Monastic Conduct; Image; The Threefold Training; Sekhiya Rules

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงคำว่า **สมณสารูป** ซึ่งประกอบด้วยคำว่า สมณะ ที่มีรากศัพท์มาจากคำว่า สม (สงบ) ในความหมายทางพุทธศาสนาคือ สมิตปาปตฺตา สมโณ หมายถึง ผู้มีบาปอกุศลอันสงบระงับแล้ว และคำว่า สารูป ที่หมายถึง ความเหมาะสม สมควรแก่ฐานะและสภาวะอันบริสุทธิ์ คนทั่วไปมักคุ้นชินกับภาพลักษณ์ทางสายตาแต่เพียงผิวเผิน เช่น ภาพของพระภิกษุสงฆ์ที่ห่มจีวรสีฝาดอย่างเรียบร้อย เดินทอดสายตาด้วยความสงบกิริยางดงามน่าเลื่อมใส ไม่ลุกลี้ลุกลน แต่ในมิติที่ลึกลงไป สมณสารูปมีความหมายที่ละเอียดอ่อน ซับซ้อน และลึกซึ้งเกินกว่าเพียงแค่ภาพลักษณ์ เปลือกนอก หรือจริยวัตรที่ปรากฏให้เห็นประเดี๋ยวประด๋าว (พระธรรมกิตติวงศ์, 2553) สมณสารูปเปรียบเสมือนสะพานเชื่อมระหว่างโลกุตตรธรรม (สภาวะเหนือโลกอันเป็นนามธรรม) และโลกิยธรรม (สภาวะทางโลกที่เป็นรูปธรรม) เป็นการนำสภาวะแห่งนิพพานที่มนุษย์ทั่วไปยากจะจินตนาการถึง มาจัดแสดงผ่านรูปกายและลมหายใจที่มนุษย์ปุถุชนสามารถสัมผัส มองเห็น และทำความเข้าใจได้ด้วยผัสสะธรรมดา หากเราย้อนกลับไปพิจารณาในบริบทของสังคมอินเดียโบราณยุคพุทธกาล ซึ่งเป็นยุคที่เต็มไปด้วยการตื่นตัวทางปรัชญา ลัทธิความเชื่อ และการแสวงหาโมกขธรรมกว่า 62 ประการ แนวคิดเรื่องนักบวชหรือสมณะในยุคนั้นมีความหลากหลายและสุดโต่งไปในหลายทิศทางอย่างรุนแรง ลัทธิส่วนใหญ่เชื่อในการทรมานตนเองให้ลำบากอย่างสาหัส (อัตตกิลมถานุโยค) ด้วยเชื่อว่าความเจ็บปวดทางกายจะนำไปสู่การหลุดพ้นทางวิญญาณ เช่น การนอนบนเตียงหนาม การย่างตนเองบนกองไฟห้ากอง (ปัญจตปะ) การอดอาหารจนร่างกายผ่ายผอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก การถอนผมและหนวดด้วยมือเปล่า หรือการปล่อยปละละเลยร่างกายจนทรุดโทรมสกปรกหมักหมม หรือบางลัทธิถึงขั้นเปลือยกาย (เช่น นิครนถ์) เพื่อแสดงความละทิ้งโลกและปฏิเสธบรรทัดฐานทางสังคมอย่างสิ้นเชิง ในขณะที่ขั้วตรงข้าม พราหมณ์ชั้นสูงบางกลุ่มกลับสวมใส่เครื่องประดับหรูหรา ประกอบพิธีกรรมบูชายัญอย่างวิจิตรตระการตา และเพลิดเพลินในกามารมณ์ (กามสุขัลลิกานุโยค) โดยอ้างสิทธิขาดจากการเป็นสื่อกลางของเทพเจ้า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่าความสุดโต่งทั้งสองขั้วเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นทางตัน ที่ไม่อาจนำไปสู่ความดับทุกข์ได้อย่างแท้จริง พระองค์จึงทรงประกาศและค้นพบมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง สมณสารูปในพระพุทธศาสนาจึงถือกำเนิดขึ้นในฐานะ สัญลักษณ์เชิงรูปธรรมของทางสายกลางที่แสดงออกผ่านเครื่องนุ่งห่มที่เรียบร้อย สะอาดสะอ้าน แต่ปราศจากการประดับประดา ไม่หรูหราจนเกินพอดี แต่ก็ไม่ซอมซ่อจนน่ารังเกียจ เป็นความพอดีที่เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติธรรมรักษาสุขภาวะของร่างกายเพื่อใช้เป็นพาหนะในการแสวงหาปัญญา และไม่สร้างภาระความเดือดร้อนให้แก่สังคม การรักษาสมณสารูปจึงเป็นการประกาศจุดยืนทางปรัชญาของพุทธศาสนาที่เน้นความสมดุล ความมีเหตุมีผลและการเคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ท่ามกลางความเชื่อที่งมงายและความบ้าคลั่งของยุคสมัยนั้น

ในยุคสมัยปัจจุบันที่สังคมทุนนิยมและสื่อสมัยใหม่ ให้คุณค่าอย่างยิ่งยวดกับการสร้างพื้นที่ทางภาพลักษณ์ โลกได้ก้าวเข้าสู่สภาวะที่นักปรัชญาเรียกว่า อภิความเป็นจริงซึ่งเปลือกนอกหรือการทำประชาสัมพันธ์มักถูกให้ความสำคัญเหนือกว่าแก่นแท้ ผู้คนแข่งขันกันสร้างเปลือกที่ดูดีในการดึงดูดความสนใจเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและสังคม ผู้คนจำนวนมากยอมสวม หน้ากาก เพื่อแสดงออกในสิ่งที่ตนไม่ได้เป็น

นำไปสู่สภาวะความแปลกแยกจากตนเองอันก่อให้เกิดเป็นความเหนื่อยล้าทางจิตใจอย่างมหาศาลจากการต้องคอยประคับประคองภาพพจน์จอมปลอมเหล่านั้น สมณสารูปกลับยืนอยู่บนขั้วตรงข้ามทางปรัชญาอย่างสิ้นเชิง เพราะความงดงามทางกายภาพของพุทธบุตรที่แท้จริงนั้น ไม่ได้เกิดจากการจัดฉากเพื่อเป้าหมายทางการตลาด ไม่ได้เกิดจากการบังคับฝืนเกร็งตามกฎระเบียบอย่างแกนๆ และไม่ใช่การปรุงแต่งเสแสร้งให้ดูดีประหนึ่งการแสดงละครที่อาศัยเพียงทักษะการแสดงบนเวทีชั่วคราว ซึ่งย่อมสร้างความกดดันและไม่อาจปกปิดสภาวะความว้าวุ่นของตัวตนที่แท้จริงได้เมื่อต้องเผชิญกับวิกฤตหรือสิ่งเร้าที่ไม่คาดฝัน หากแต่สมณสารูปคือ ผลลัพธ์จากภายในที่สะท้อนผ่านกระบวนการขัดเกลากิเลสอย่างหนักหน่วง เป็นความสงบที่หยั่งรากลึกจากการฝึกฝนจิตใจมาอย่างยาวนานและต่อเนื่องตามหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ความงามนี้จึงเป็นความงามที่ไร้ความพยายาม เพราะเป็นไปตามธรรมชาติของจิตที่บริสุทธิ์แล้ว

ในกระบวนการขัดเกลานี้ ศีลทำหน้าที่เป็นเหมือนเกราะและตะแกรงร่อนที่คอยคุ้มกันความหยาบคายทางกายและวาจา สกัดกั้นไม่ให้แรงขับเคลื่อนดิบเถื่อนแสดงตัวออกมา สมาธิทำหน้าที่เป็นดั่งเบ้าหลอมที่คอยหล่อหลอมและรวมศูนย์จิตให้ตั้งมั่น ไม่ซัดส่ายไปตามกระแสโลกธรรม และปัญญาทำหน้าที่เป็นดั่งแสงสว่างและคมดาบที่คอยชำระล้างความเห็นผิด ตัดความยึดมั่นถือมั่นอันเป็นรากเหง้าของความทุกข์ ในทางพระพุทธศาสนา จิตใจและร่างกายไม่ได้แยกขาดจากกัน แต่ทำงานประสานกันอย่างแนบสนิทและเป็นเหตุเป็นผลต่อกันในฐานะ นาม และ รูป โดยมีจิตใจเปรียบเสมือนผู้บัญชาการสูงสุด เมื่อจิตใจได้รับการชำระล้างด้วยสมาธิและปัญญาจนปราศจากความเร่าร้อนฟุ้งซ่าน ปราศจากความทะยานอยากดิ้นรนที่คอยบีบคั้น (ตัณหา) ความขัดเคืองขุ่นมัวที่ทำให้ก้าวร้าว (ปฏิฆะ) และความหลงผิดยึดติดที่ทำให้มืดบอด (โมหะ) ร่างกายและวาจาซึ่งเป็นเสมือนกลไกที่รับคำสั่ง ก็ย่อมจะแสดงออกถึงความร่มเย็น สงบราบเรียบ และอ่อนโยนตามไปด้วยอย่างเป็นธรรมชาติ เสมือนสระน้ำที่ใสสะอาดและปราศจากคลื่นลมรบกวน ย่อมสามารถสะท้อนภาพผืนฟ้า หมู่เมฆ และแสงตะวันได้อย่างชัดเจน งดงาม และไร้ความบิดเบี้ยว สมณสารูปจึงเป็นเครื่องรับประกันเชิงประจักษ์ว่าสมณะผู้นั้นได้ผ่านกระบวนการเจียระไนและกลั่นกรองพฤติกรรมดิบของปุถุชน ที่มักถูกขับเคลื่อนด้วยสัญชาตญาณของการเอาตัวรอด การตอบโต้เพื่อปกป้องอัตตา และการสนองตอบต่อสิ่งเร้าอย่างทันทีทันใด ให้กลายเป็นพฤติกรรมอันประเสริฐที่ถูกกำกับด้วยสติและปัญญาอย่างสมบูรณ์แล้ว

ด้วยเหตุนี้ การแสดงออกทางกายและวาจาของพระภิกษุจึงไม่ใช่เรื่องของมารยาททางสังคมทั่วไปที่ทำเพื่อการยอมรับในหมู่ชน หรือเพื่อรักษาสถานภาพทางสังคม แต่เป็นมาตรวัดคุณธรรมภายในที่สำคัญยิ่ง ความสำคัญของการรักษาสมณสารูปจึงไม่ได้เป็นไปเพื่อการสร้างค่านิยมทางมวลชน การเรียกร้องความสนใจหรือการแสวงหาลาภสักการะและคำสรรเสริญเยินยอเฉกเช่นวิถีทางโลกที่มักเน้นการสร้างภาพลักษณ์เพื่อผลประโยชน์และอำนาจ แต่เป็นไปเพื่อจุดประสงค์หลักสองประการที่เกื้อกูลกันอย่างแยกไม่ออก

ประการแรก เพื่อเป็นมรรคาแห่งการเผยแผ่ธรรมอย่างทรงอานุภาพ ด้วยการรักษาและปลูกศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่ได้พบเห็นให้เกิดความเลื่อมใส (ปสาทะ) มนุษย์เรานั้นมักรับรู้และเปิดรับสิ่งใหม่ๆ ผ่านผัสสะทางสายตาเป็นด่านแรก จริยวัตรที่งดงามและเปี่ยมไปด้วยความสงบมีความสามารถพิเศษในการดึงดูดผู้ที่ยังไม่ศรัทธาให้เกิดความสนใจใคร่รู้ และช่วยเหนี่ยวรั้งผู้ที่ศรัทธาอยู่แล้วให้มีความมั่นคงในพระรัตนตรัยยิ่งขึ้น

การได้เห็นสมณะผู้สงบจึงถือเป็นหนึ่งในทัสสนานุตตริยะ หรือการเห็นอันยอดเยี่ยม เพราะมันไม่ใช่เพียงการมองเห็นวัตถุหรือบุคคลทั่วไป แต่เป็นการมองเห็นสภาวะธรรม ที่ปรากฏเป็นรูปธรรม อันนำไปสู่ความตั้งมั่นและเป็นจุดเริ่มต้นของความเจริญทางจิตวิญญาณของผู้พบเห็น

ประวัติศาสตร์พุทธศาสนามีตัวอย่างอันทรงพลังที่พิสูจน์ถึงอานุภาพของสมณสารูป ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือเมื่อ อุปติสสะปริพาชก (ผู้ซึ่งต่อมาคือพระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา) ผู้เป็นปราชญ์และกำลังจาริกแสวงหาโมกขธรรม ผ่านสำนักเจ้าลัทธิต่างๆ มามากมายด้วยความผิดหวัง แต่กลับได้เกิดดวงตาเห็นธรรมและมีความเลื่อมใสอย่างแรงกล้า เพียงแค่ได้ลอบสังเกตกิริยาอันสงบสำรวม การก้าวเดินที่พอดีไม่ช้าไม่เร็ว การถอยกลับที่งดงาม การอุ้มบาตรที่มั่นคง และการทอดสายตาเพียงชั่วแอกของพระอัสสชิขณะบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ท่ามกลางมหานครที่ผู้คนวุ่นวายจอแจ พลุกพล่านไปด้วยกิจกรรมทางโลก พ่อค้าแม่ขายที่ส่งเสียงเซ็งแซ่และเต็มไปด้วยผู้คนที่เร่งรีบไขว่คว้าหาผลประโยชน์ ความสงบอันลุ่มลึกของพระอัสสชิกลับโดดเด่นทะลุความวุ่นวาย เสมือนมีม่านพลังแห่งความเย็นยะเยือกที่แผ่ขยายออกมา จนสะกดใจอุปติสสะให้เกิดความคิดระลึกขึ้นได้ว่า หากพระอรหันต์มีจริงในโลก ภิกษุรูปนี้ย่อมเป็นหนึ่งในนั้น อีกหนึ่งเหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งคือเมื่อ พระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์ผู้ทรงอำนาจแห่งแคว้นมคธ เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยกองทหารจำนวนมากในยามวิกาล ณ สวนอัมพวันของหมอชีวกโกมารภัจจ์ เมื่อพระองค์เข้าใกล้ที่ประทับ กลับทรงหวาดผวาและระแวงว่าหมอชีวกจะลวงพระองค์มาลอบปลงพระชนม์ เพราะท่ามกลางพระภิกษุสงฆ์ที่รวมตัวกันอยู่ถึง 1,250 รูปนั้น กลับไม่มีเสียงพูดคุย เสียงกระแอม หรือแม้แต่เสียงจามทะลุออกมาเลยแม้แต่น้อย ความเงียบสงัดและสมณสารูปอันเป็นเอกภาพของหมู่สงฆ์หมู่ใหญ่ ได้สร้างความสะพรึงกลัวปนเลื่อมใสให้กับกษัตริย์ผู้ชินชากับความวุ่นวายและเสียงสรรเสริญในราชสำนัก สมณสารูปในบริบทเหล่านี้จึงเปรียบเสมือนธรรมเทศนาที่ไม่ต้องเปล่งเสียงเป็นภาษากายชั้นสูงที่ก้าวข้ามกำแพงของภาษาและอักขระ สื่อสารสภาวะแห่งความหลุดพ้นและสันติสุขภายในได้อย่างทรงอานุภาพยิ่งกว่าการพรรณนาด้วยโวหารอันวิจิตรใดๆ

ประการที่สอง ซึ่งเป็นเป้าหมายระดับปัจเจกที่สำคัญที่สุด คือเพื่อเป็นเครื่องมือในการฝึกฝนตนเอง ของตัวพระภิกษุเอง การคอยระแวดระวังรักษากิริยามารยาทให้งดงามและถูกต้องตามธรรมเนียมพระธรรมวินัยอยู่เสมอ เป็นการบังคับให้ต้องดึงจิตที่มักจะซัดส่ายไปในอดีต (ความอาลัยอาวรณ์) และอนาคต (ความวิตกกังวลคาดหวัง) ให้กลับมาตั้งมั่นอยู่กับปัจจุบันขณะ ต้องมีสติ ตั้งมั่นและรู้ตัวทั่วพร้อม (สัมปชัญญะ) ในทุกๆ อิริยาบถย่อย ตามหลักอิริยาบถบรรพ และสัมปชัญญบรรพ ในสติปัฏฐาน 4 ไม่ว่าจะเป็นการก้าวเดิน การถอยกลับ การคู้แขน การเหยียดขา การหันซ้ายแลขวา การก้มเงย การครองจีวร หรือแม้กระทั่งการเคี้ยวและการกลืนอาหาร การตระหนักรู้ในสิ่งเหล่านี้เปรียบเสมือนการสร้างหอคอยระวังภัยให้กับจิตใจ ทุกการเคลื่อนไหวล้วนต้องถูกกำกับด้วยสติอย่างแนบแน่น ไม่ปล่อยให้ร่างกายขยับไปตามความเคยชิน ท่าทีที่มักง่าย หรือแรงขับทางสัญชาตญาณแห่งความตัณหา การกระทำเช่นนี้ยังเป็นการต่อสู้ในสมรภูมิแห่งจิตระดับจุลภาค ตัดวงจรปฏิจจสมุปบาทตั้งแต่ต้นทาง เมื่อเกิดการผัสสะทางอายตนะ ไม่ให้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการกระทบ (เวทนา) ก่อตัวลุกลามกลายเป็นความอยาก (ตัณหา) และความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) เมื่อรู้ทันเวทนาขณะเคี้ยวอาหาร ความลุ่มหลงในรสชาติย่อมดับลง ทุกการขยับเขยื้อนของพุทธบุตรจึงถูกยกระดับจากการ

เคลื่อนไหวทางกายภาพธรรมดา ให้กลายเป็นมรรควิธีแห่งการปฏิบัติธรรม ช่วยสกัดกั้นความประมาท (ปมาทะ) และเป็นประตูปิดกั้นไม่ให้อกุศลธรรมหรือกิเลสอย่างหยาบแทรกซึมเข้ามาในจิตใจผ่านทางอายตนะทั้ง 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ซึ่งกระบวนการป้องกันรักษาสภาวะภายในนี้เรียกว่า อินทรียสังวรศีล (พระราชวรมุนี, 2541)

สรุปได้ว่า สมณสารูปมิใช่เพียงการแต่งกายหรือการสร้างภาพลักษณ์เพื่อผลประโยชน์ทางสังคม แต่เป็น รูปธรรมของมัชฌิมาปฏิปทา ที่ท้าทายค่านิยมสุดโต่งในอดีต และท้าทายค่านิยมการสร้างเปลือกจอมปลอมในยุคปัจจุบัน สมณสารูปสะท้อนความสงบจากภายในมีเป้าหมายสำคัญสองประการ คือ 1) เพื่อเป็นธรรมเทศนาอันเงียบงันที่สร้างความเลื่อมใสและสั่นสะเทือนผู้พบเห็น (ดังกรณีพระอัสสชิและพระเจ้าอชาตศัตรู) และ 2) เพื่อเป็นเครื่องมือในการฝึกฝนสติ ตัดวงจรปฏิจจสมุปบาท และขัดเกลากิเลสของตัวพระภิกษุเองผ่านการรู้เท่าทันในทุกอิริยาบถ

องค์ประกอบของสมณสารูป

สมณสารูปที่สมบูรณ์แบบนั้น ประกอบขึ้นจากความสอดคล้องของการแสดงออกในหลายมิติ ซึ่งถูกกำหนดไว้อย่างแยบคายและละเอียดอ่อนยิ่งในพระธรรมวินัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมวดเสขิยวัตร (ธรรมเนียมที่พึงศึกษา 75 สิกขาบท) ซึ่งถือเป็นรากฐานและแม่แบบของมารยาทชาวพุทธที่ครอบคลุมทุกมิติของการใช้ชีวิต (วิ.มหา. (ไทย) 2/576/649) เสขิยวัตรนี้จัดแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ย่อยอย่างเป็นระบบ สะท้อนให้เห็นว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ในชีวิตประจำวันเพียงใด เพราะสิ่งเล็กน้อยเหล่านี้คือจุดเริ่มต้นของการบ่มเพาะสติ กฎระเบียบเหล่านี้ไม่ได้มีไว้เพื่อบีบบังคับให้สูญเสียอิสรภาพ หรือเพื่อผลิตซ้ำอำนาจนิยมในสถาบันสงฆ์ แต่เป็นเสมือนหลักสูตรแห่งการขัดเกลาชั้นเลิศ เป็นเบ้าหลอมหรือแบบพิมพ์ที่ช่วยประคองรูปทรงของจิตใจที่ยังไม่สมบูรณ์ให้เข้ารูปเข้ารอย เพื่อฝึกสติปัญญาให้แหลมคม โดยแบ่งองค์ประกอบสำคัญอันเป็นหัวใจหลักออกเป็น 3 ประการ ดังนี้

1. กายประยุกต์ (ความสำรวมทางกายและนัยยะแห่งผ้ากาสาวพัสตร์)

การควบคุมและจัดระเบียบกิริยาทางกายในทุกอิริยาบถย่อยและใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นการเดิน การยืน การนั่ง หรือแม้แต่การวางมือและเท้า ทุกความเคลื่อนไหวต้องดำเนินไปอย่างสำรวม มั่นคง นุ่มนวล ไม่ลุกลี้ลุกลนหรือกระด้างกระเดื่อง การนั่งต้องมีลักษณะตั้งกายตรง (อุชุ กายํ ปณิธาย) ไม่นั่งพิงพนักแบบทิ้งตัวไม่เอนเอียง หรือนั่งกอดเข่าเจ่าจุกอันแสดงถึงความหดหู่และเกียจคร้าน

สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งในหมวดกายประยุกต์คือ นัยยะเชิงสัญญะของการนุ่งห่ม การนุ่งห่มจีวรต้องเป็นปริมณฑล (เรียบร้อยมิดชิด ไม่หลุดลุ่ย ไม่ปล่อยชายผ้ารุ่ยร่าย) จีวรที่ย้อมด้วยน้ำฝาด (สีที่สกัดจากแก่นไม้ รากไม้ หรือเปลือกไม้) นั้นแฝงนัยยะทางจิตวิทยาที่ลึกซึ้ง ในอดีตยุคต้นพุทธกาล ผ้าเหล่านี้คือ ผ้าบังสุกุล หรือผ้าเปื้อนฝุ่นที่ชาวบ้านทิ้งแล้วตามกองขยะ ป่าช้า หรือผ้าที่ใช้ห่อศพ สีฝาดหรือสีน้ำตาลอมเหลืองหม่น เป็นสีที่กลืนไปกับธรรมชาติ เป็นการสะกดข่มสีสันอันฉูดฉาดแห่งกามารมณ์ที่มักกระตุ้นเร้าความตื่นเต้นและราคะในทางโลก การที่พุทธบุตรนำผ้าที่ไร้ค่าในสายตาชาวโลกมาซักย้อมและห่มคลุมร่างกายด้วยสีแห่งความสงบนี้

จึงเป็นการประกาศการสละทิ้งซึ่งอัตลักษณ์ทางโลกที่เคยถูกแบ่งแยกด้วยชนชั้น วรรณะ ทรัพย์สิน หรือฐานะทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ หรือศูทร เมื่อห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ทุกรูปย่อมหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกันภายใต้ร่มเงาแห่งพระธรรมวินัย จีวรจึงเปรียบเสมือนธงชัยของพระอรหันต์ และกลายเป็นสัญลักษณ์ของการลดละมานะทิฏฐิ (ความถือตัว) อย่างเป็นรูปธรรมที่สุด

ในส่วนของการจาริกไปในที่สาธารณะ สมณะต้องเดินทอดสายตาลงต่ำพอประมาณ (มองไกลประมาณ ๑ ช่วงแอก หรือประมาณ ๒ เมตร) การกำหนดวิสัยทัศน์เช่นนี้ไม่ใช่การก้มหน้าด้วยความขลาดเขลา แต่เป็นการสกัดกั้นสิ่งเร้าทางสายตาทั้งปวง ไม่เดินแกว่งแขน ไม่มองซ้ายแลขวาอย่างไร้จุดหมายเพื่อตอบสนองต่อความอยากรู้อยากเห็น รวมไปถึงมารยาทในการขบฉัน (โภชนปฏิสังยุต) ที่กำหนดไว้อย่างละเอียดลออถึง ๓๐ สิกขาบท เช่น ต้องรับบิณฑบาตด้วยความเคารพ ไม่ขุดข้าวให้แหว่งเป็นหลุมลึก ไม่มองบาตรของผู้อื่นด้วยความเพ่งเล็งหรือเปรียบเทียบ ไม่ปั้นคำข้าวให้ใหญ่เกินไป ไม่ทำเสียงดังจั๊บๆ ในขณะเคี้ยวอาหาร ไม่เคี้ยวอาหารจนแก้มตุ่ย รวมไปถึงไม่สลัดมือให้เมล็ดข้าวร่วงหล่น

การฝึกฝนกิริยาทางกายและการบริโภคอย่างเคร่งครัดนี้ ในบริบทสังคมปัจจุบันที่เต็มไปด้วยลัทธิบริโภคนิยม การคลั่งไคล้การกินโชว์หรือการเสพติดรสชาติ ถือเป็นการจัดระเบียบโครงสร้างภายนอกเพื่อขัดขืนต่อสัญชาตญาณดิบ เป็นกลไกอันแยบคายในการตัดรากถอนโคนความตระหนี่และความตะกละ (โลภะ) ที่แฝงมากับสัญชาตญาณการเอาชีวิตรอด เปลี่ยนการกินเพื่อเสพสุขทางรสชาติ (กามตัณหา) เป็นการกินพิจารณาด้วยปัญญา (ปฏิสังขา โยนิโส) เพื่อหล่อเลี้ยงธาตุขันธ์ให้ดำรงอยู่เพื่อประพฤติพรหมจรรย์เท่านั้น การกินของสมณะจึงเป็นการกลืนกินอย่างมีสติและรู้คุณค่าของสรรพสิ่ง (พระพรหมคุณาภรณ์, 2546)

๒. วจีประยุกต์ (ความสำรวมทางวาจาและอานุภาพแห่งความเงียบ)

ศิลปะการใช้ถ้อยคำ น้ำเสียง และการบริหารความเงียบ พระภิกษุพึงกล่าววาจาที่สุภาพ อ่อนโยน ประกอบด้วยเมตตา และเหมาะสมแก่บุคคลและกาลเทศะ สอดคล้องกับหลักสัมมาวาจา ในมรรคมีองค์แปด ซึ่งประกอบด้วยการงดเว้นจากคำเท็จ คำหยาบ คำส่อเสียด และคำเพ้อเจ้อ สมณะต้องงดเว้นเด็ดขาดจากการพูดตลกโปกฮาจนเสียสมณสารูป การส่งเสียงดังตวาด หรือการพูดพล่อยๆ ขาดสติ นอกจากนี้ยังต้องละเว้นจากติรัจฉานกถา หรือการพูดคุยเรื่องราวทางโลกที่ขวางกั้นหนทางสู่นิพพานและกระตุ้นกิเลส เช่น การวิจารณ์การเมืองอย่างเผ็ดร้อน การนินทาว่าร้ายบุคคลอื่น การถกเถียงเรื่องเครื่องประดับ ตำนานปรัมปรา หรือการสนทนาถึงความเพลิดเพลินในกามคุณต่างๆ

หลักการสำคัญของวจีประยุกต์ที่โดดเด่นที่สุดในพุทธศาสนาคือ เมื่อเผชิญกับคำด่าทอหรือการยั่วยุ สมณะจะไม่ตอบโต้ด้วยความรุนแรงหรือวาจาที่เผ็ดร้อน ดังพุทธประวัติในคราวที่พราหมณ์อักโกสกภารทวาชะเข้ามาด่าทอพระพุทธองค์ด้วยคำหยาบคาย พระองค์ตรัสถามกลับว่า หากแขกมาเยือนแล้วเจ้าบ้านนำอาหารมาต้อนรับ แต่แขกไม่รับ อาหารนั้นจะเป็นของใคร พราหมณ์ตอบว่าเป็นของเจ้าบ้าน พระองค์จึงตรัสว่า คำด่าทอของท่านก็เช่นกัน เราไม่ขอรับไว้ นี่คือจุดสูงสุดของความสำรวมทางวาจาที่ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์โต้ตอบ

ยิ่งไปกว่านั้น ในยามที่ไม่มีกิจอันควรต้องสนทนา สมณะพึงพอใจที่จะดำรงอยู่ในอริยดุษณีภาพ (ความเงียบอันประเสริฐ หรือ Noble Silence) ท่ามกลางยุคสมัยที่โลกเต็มไปด้วยเสียงอึกทึก ทั้งจากผู้คนและสื่อสารมวลชน ความเงียบในทางพุทธศาสนาจึงไม่ใช่ความเงียบที่ว่างเปล่า ความเงียบเพราะความขลาดเขลา หรือความเงียบที่เกิดจากความกดดันทางอารมณ์และสงครามเย็น ระหว่างบุคคล แต่เป็นความเงียบที่เปี่ยมล้นไปด้วยสติ เป็นพื้นที่ว่างอันศักดิ์สิทธิ์ที่เปิดโอกาสให้เกิดการรับฟังอย่างลึกซึ้ง ทั้งการรับฟังความเคลื่อนไหวภายในจิตใจของตนเองเพื่อชำระล้างกิเลส (วิปัสสนา) และการรับฟังความทุกข์ของเพื่อนมนุษย์ด้วยความเมตตาปรานี การรู้จักนิ่งงันอย่างมีสติเป็นการสงวนพลังงานทางจิต ไม่ปล่อยให้พลังงานชีวิตไหลรั่วซึมไปกับการวิพากษ์วิจารณ์โลกภายนอก วาจาของสมณะเมื่อเปล่งออกมาจากความเงียบอันลุ่มลึกนี้ จึงควรเป็นไปเพื่อการยกระดับจิตใจ เป็นวาจาที่สร้างสรรค์ ปลอบประโลม ชี้แนะธรรมะ หรือให้สติปัญญาแก่ผู้ฟัง เป็นดั่งวาจาสิทธิ์ที่กลั่นกรองมาจากใจที่ใสสะอาด มีแต่เมตตาธรรมเป็นที่ตั้ง (พระพรหมคุณาภรณ์, 2551)

๓. อากัปกิริยา (ความสง่างามแห่งสติที่เป็นเอกภาพ)

ภาพรวมของการแสดงออกทั้งหมดที่ประสานกายและวาจาเข้าด้วยกัน ซึ่งสะท้อนถึงความมีสติที่หล่อเลี้ยงอยู่ตลอดเวลา เป็นความสง่างามที่ปราศจากความเย่อหยิ่งหรือการยกตนข่มท่าน เป็นความนิ่งที่ไม่ได้เกิดจากความเกียจคร้าน ซึมทื่อ หรือการถูกบังคับบัญชาตามกฎระเบียบประดุจหุ่นยนต์ แต่เกิดจากความตื่นรู้ของจิตใจที่มีจริยธรรมกำกับอยู่ภายในอย่างมีชีวิตชีวา

ในทางจิตวิทยา (เช่น ทฤษฎีของ Carl Rogers) บุคลิกภาพที่สมบูรณ์คือความสอดคล้องระหว่างตัวตนที่แท้จริงและสิ่งที่แสดงออก สิ่งสำคัญของอากัปกิริยาในสมณะคือต้องเป็นความต่อเนื่องสม่ำเสมอของพฤติกรรมที่ไม่ว่าท่านจะอยู่ต่อหน้าสาธารณชนผู้เลื่อมใส หรืออยู่เพียงลำพังในกุฏิที่ลี้ลับ ไม่มีแสงไฟและไม่มีใครมองเห็น อากัปกิริยาก็ยังคงเป็นหนึ่งเดียว ไม่มีการสวมบทบาทหรือการถอดหน้ากากตามบริบททางสังคม อากัปกิริยาที่มีความสอดคล้องจากภายในสู่ภายนอกเช่นนี้จะแผ่ซ่านคลื่นแห่งความร่มเย็นออกมา ทำให้ผู้ที่เข้าใกล้ไม่รู้สึกอึดอัด หวาดกลัว หรือถูกคุกคาม แต่กลับรู้สึกอบอุ่น ปลอดภัย และเกิดความเลื่อมใสศรัทธาอย่างลึกซึ้ง การดำรงอยู่ของพุทธบุตรที่มีสมณสารูปงดงาม จึงกลายเป็นภาษาสากลที่สามารถสื่อสารเข้าถึงส่วนลึกของจิตใจเพื่อนมนุษย์ได้โดยไม่ต้องอาศัยการตีความทางภาษา เป็นประจักษ์พยานที่มีชีวิตซึ่งยืนยันว่า ความสงบสุขอันเกิดจากการขูดเกลากิเลสนั้น มีอยู่จริงและสามารถสัมผัสได้จริงในโลกใบนี้ (วศิน อินทสระ, 2541)

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของสมณสารูปตั้งอยู่บนรากฐานของเสขิยวัตร ซึ่งบูรณาการทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ 1) กายประยุกต์ ความสำรวมกาย การควบคุมวิสัยทัศน์ และนัยยะของการละอัตตาผ่านจีวรสีบังสุกุล รวมถึงการปฏิวัติพฤติกรรมการบริโภค 2) วจีประยุกต์ การสื่อสารด้วยเมตตา สัมมาวาจา และศิลปะการดำรงอริยดุษณีภาพ ท่ามกลางโลกที่อึกทึก และ 3) อากัปกิริยา ความประสานเป็นหนึ่งเดียวของกายและใจอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ไม่เสแสร้ง เพื่อจัดระเบียบโครงสร้างภายนอกให้เหนี่ยวนำไปสู่ความสว่างไสวภายใน

สมณสารูปในโลกยุคดิจิทัล

ในปัจจุบัน โลกได้ก้าวเข้าสู่ยุคดิจิทัลอย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งทุกคนเชื่อมต่อกันได้ตลอดเวลาผ่านปลายนิ้ว โซเชียลมีเดียไม่ว่าจะเป็นเฟซบุ๊ก อินสตาแกรม เอ็กซ์ (X) หรือติ๊กต็อก ได้กลายเป็นพื้นที่สาธารณะใหม่ที่ท้าทายการรักษาสมณสารูปของพระภิกษุสงฆ์อย่างยิ่งยวด การโพสต์รูปภาพ การแชร์ข้อความ หรือการแสดงความคิดเห็นในโลกออนไลน์ ล้วนถูกจับตามอง ตรวจสอบ และวิพากษ์วิจารณ์จากสังคมอย่างรวดเร็ว กว้างขวาง และรุนแรง (พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และคณะ, 2561) สิ่งที่น่ากังวลที่สุดคือ ภาพลวงตาแห่งความเป็นส่วนตัวที่หน้าจอสมาร์ตโฟนสร้างขึ้น ทำให้พระภิกษุบางรูปหลงลืมไปว่า ทุกรอยเท้าดิจิทัลที่ทิ้งไว้ ไม่ว่าจะเป็นการกดไลก์ การแชร์ หรือการคอมเมนต์ในกลุ่มปิด ล้วนเป็นสิ่งที่ถูกบันทึกไว้ถาวร สามารถถูกแคปหน้าจอและส่งต่อได้อย่างไร้ขีดจำกัด การแสดงออกทางหน้าจอจึงมีผลกระทบเทียบเท่า หรืออาจรุนแรงยิ่งกว่าการแสดงออกในพื้นที่สาธารณะในโลกแห่งความเป็นจริงเสียอีก

ความท้าทายที่โดดเด่นที่สุดประการหนึ่งคือ ปรากฏการณ์ของพระสงฆ์อินฟลูเอนเซอร์ เมื่อหน้าจอสมาร์ตโฟนได้ทลายกำแพงวัดและสร้างความใกล้ชิด ระหว่างพระสงฆ์กับญาติโยมให้เพิ่มมากขึ้นอย่างก้าวกระโดด ในหลายกรณี พระสงฆ์พยายามปรับตัวเพื่อเป็นผู้สร้างคอนเทนต์หวังใช้เทคโนโลยีเพื่อเผยแผ่ธรรมะให้เข้าถึงคนรุ่นใหม่ แต่กระนั้น ความไร้พรมแดนนี้ก็มักจะทำให้ ความสำรวม และระยะห่างอันงดงาม อันเป็นแก่นแท้ของสมณสารูปพังทลายลงตามไปด้วย พฤติกรรมที่พบเห็นได้บ่อยและชวนให้ตั้งคำถาม เช่น การไลฟ์สดด้วยท่าทีหยอกล้อกับผู้ชมราวกับเป็นเพื่อนเล่น การเซลฟี่ในสถานที่ที่ไม่เหมาะสม (เช่น ร้านกาแฟหรูหรา สถานที่ท่องเที่ยว หรือคอนเสิร์ต) การโพสต์ระบายอารมณ์ตัดพ้อต่อว่าโชคชะตา การกระโดดเข้าร่วมกระแสเต้นหรือทำชาเลนจ์ในติ๊กต็อก การใช้ภาษาวัยรุ่นตามกระแสที่ขาดความสุภาพ หรือการแสดงอารมณ์ขันที่ตลกโปกฮามากเกินพอดีเพียงเพื่อแลกกับยอดไลก์ยอดแชร์

สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดเส้นแบ่งที่พร่ามัวระหว่างคำว่า ความเป็นกันเองเพื่อการเข้าถึงง่ายกับความเสียสมณสารูป ความต้องการมีตัวตน การเสพติดเสียงชื่นชมแบบด่วนจี๋ และการได้รับการยอมรับผ่านจำนวนผู้ติดตามค่อยๆ กลืนกินความเป็นสมณะ และกลายเป็นกับดักทางอัตตา (Ego Trap) ที่พองโตขึ้น ขัดแย้งอย่างสิ้นเชิงกับหลักการลดละตัวตนและการสละทิ้งโลกธรรมในทางพุทธศาสนา (พระมหาบุญไทย ปุญญมโน, 2562) ยิ่งไปกว่านั้น เราต้องทำความเข้าใจโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของสื่อสังคมออนไลน์ อัลกอริทึมของแพลตฟอร์มเหล่านี้มักถูกออกแบบมาเพื่อดึงดูดความสนใจผ่านการกระตุ้นอารมณ์ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจแบบดึงดูดความสนใจ โดยเนื้อหาที่มักจะถูกกระจายและเข้าถึงคนได้มากที่สุด มักเป็นเนื้อหาที่กระตุ้นอารมณ์โกรธ เกลียดชัง ขบขันสุดโต่ง หรือประหลาดใจ การที่พระภิกษุเสพสื่อเหล่านี้โดยขาดความรู้เท่าทัน อาจนำไปสู่การตกเป็นเหยื่อของสภาวะ FOMO (Fear Of Missing Out) หรือความกลัวการตกกระแส นำไปสู่การแสดงปฏิกิริยาตอบโต้ที่รวดเร็วเกินกว่าสติจะตามทัน เกิดเป็นการร่วมวงวิพากษ์วิจารณ์ การโต้เถียง หรือการแสดงทัศนคติทางการเมืองหรือสังคมที่เอนเอียงไปตามกระแสในห้องเสียงสะท้อน ซึ่งพฤติกรรมด่วนตัดสินและตอบโต้ทันทีนี้ ทำลายสภาวะอุเบกขา (ความวางเฉยและดุลยพินิจอันยุติธรรม) อันเป็นพรหมวิหารธรรมสำคัญของสมณะ สภาพแวดล้อมที่ออกแบบมาเพื่อกระตุ้นให้เกิดการตอบสนองอย่างฉับพลัน มักจะดึงให้ผู้ใช้งาน

หลุดจากการมีสติ ขาดความยั้งคิด ซึ่งสวนทางอย่างสิ้นเชิงกับหลักการเจริญสติปัฏฐาน 4 ที่ต้องรู้เท่าทันและหน่วงเหนี่ยวอารมณ์ไว้ก่อนจะขยับกายหรือวาจา ดังนั้น หากไม่ระมัดระวัง โลกออนไลน์ย่อมกลายเป็นดาบสองคมที่บั่นทอนความศรัทธาลงได้อย่างรวดเร็วและรุนแรง ภาพลักษณ์ที่ผิดเพี้ยนเพียงภาพเดียว วิดีโอสั้นๆ เพียงไม่กี่วินาที หรือข้อความที่ขาดสติเพียงประโยคเดียว อาจกลายเป็นไวรัลที่ทำลายความน่าเชื่อถือ ศีล และสมาธิที่สั่งสมมาทั้งชีวิตของพระสงฆ์รูปนั้น และส่งผลกระทบเชิงลบกระเพื่อมเป็นวงกว้างต่อสถาบันสงฆ์ในภาพรวม

การรักษาสมณสารูปในโลกเสมือนจริง จึงเรียกร้องให้พระภิกษุต้องตื่นรู้และพัฒนากรอบคิดแบบดิจิทัลเสขิยวัตรหรือ ดิจิทัลสติ กล่าวคือ การขยายขอบเขตของศีล อินทรียสังวร และสติ ให้ครอบคลุมการใช้งานในพื้นที่ไซเบอร์ พระภิกษุอาจต้องพิจารณาการทำอดอาหารทางดิจิทัลตามความเหมาะสม ต้องมีสติรู้ทันก่อนที่จะปลดล็อกหน้าจอ ก่อนที่จะกดไลก์ ก่อนที่จะพิมพ์ และก่อนที่จะกดปุ่มแชร์ ต้องตั้งคำถามและประเมินทุกครั้งว่าสาร ท่าที และเจตนาที่สื่อออกไปนั้น สะท้อนถึงความเมตตา ปัญญา และความสงบระงับสมกับวิถีแห่งพุทธบุตร หรือเป็นเพียงการขับเคลื่อนด้วยตัณหาความอยากมีตัวตน โลกออนไลน์จึงควรเป็นเพียงพื้นที่สำหรับเผยแผ่ออร่าเสมือนจริงที่มุ่งเน้นการให้ธรรมะเป็นทาน ด้วยความสงบและสติปัญญา มากกว่าการสร้างตัวตน แสวงหาความนิยมทางโลก หรือการโต้เถียงเพื่อเอาชนะ พระภิกษุต้องตระหนักอยู่เสมอว่า จอโทรศัพท์ในมือท่าน คือหน้าต่างโปร่งใสที่เปิดให้ชาวโลกหลายล้านคนมองเห็น จ้องจับผิด และประเมินสถานะแห่งความเป็นสมณะของท่านตลอด ๒๔ ชั่วโมง (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2564)

สรุปได้ว่า พื้นที่โซเชียลมีเดียก่อให้เกิดความท้าทายระดับวิกฤตในการรักษาสมณสารูป ทั้งจากการระบาดของปรากฏการณ์พระสงฆ์อินฟลูเอนเซอร์ ที่หลงติดในกับดักอัตตาและยอดไลก์ ตลอดจนกลไกสถาปัตยกรรมของแพลตฟอร์มและอัลกอริทึมที่จงใจกระตุ้นความโกรธ พระภิกษุในยุคนี้จึงจำเป็นต้องติดอาวุธที่เรียกว่า ดิจิทัลสติหรือดิจิทัลเสขิยวัตร อย่างเคร่งครัด เพื่อรู้เท่าทันก่อนการสื่อสารทุกครั้ง ป้องกันการทำลายสมณสารูปและการสูญเสียอุเบกขาธรรมในโลกออนไลน์

อานิสงส์ของการรักษาบุคลิกภาพสงฆ์ในมิติที่ลึกซึ้ง

การดำรงไว้ซึ่งสมณสารูปที่งดงามนั้น มิใช่เพียงการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ตายตัว หรือเป็นเพียงการรักษามารยาททางสังคมเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยผิวเผินเท่านั้น แต่ในทางพุทธศาสนา ถือว่ากิริยาอาการที่แสดงออกอย่างมีสตินั้น ก่อให้เกิดอานิสงส์อันยิ่งใหญ่และลึกซึ้งใน ๓ มิติที่ร้อยรัดและเกื้อหนุนซึ่งกันและกันอย่างเป็นพลวัตเสมือนระลอกคลื่นที่เริ่มต้นจากจุดศูนย์กลางคือตัวผู้ปฏิบัติ แล้วแผ่ขยายอิทธิพลแห่งความสันติออกไปสู่สังคมรอบข้าง และโอบอุ้มการคงอยู่ของพระศาสนาในท้ายที่สุด ได้แก่

1. ต่อตัวพระสงฆ์เอง

สมณสารูปคือ เบรกทางจิตวิญญาณของชีวิต เป็นเครื่องมือกำกับสติชั้นดีที่คอยชะลอความหุนหันพลันแล่นของสัญชาตญาณดิบแบบสัตว์ป่า เมื่อสมณะต้องคอยระมัดระวังไม่ให้กิริยาหยาบกระด้าง จิตใจก็ย่อม

ถูกบังคับให้ต้องกลับมาดำรงอยู่กับปัจจุบันขณะอยู่เสมอ การขัดเกลากิเลสและความหลงตัวตนจึงเกิดขึ้นในทุกย่างก้าว กระบวนการนี้ในทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเรียกว่า การทำสมาธิแบบเคลื่อนไหวหรือสัมปชัญญบรรพ เมื่อพระภิกษุมีสติกำกับในทุกอิริยาบถ ไม่ว่าจะเป็นการก้าวเท้า การคู้แขน หรือการทอดสายตา การเคลื่อนไหวทางกายจะช้าลง ประณีตขึ้น และเชื่อมโยงกับการตระหนักรู้ในกายานุปัสสนาอย่างเป็นธรรมชาติ

ในมุมมองของประสาทวิทยาศาสตร์ การวิจัยพบว่าการเจริญสติผ่านการควบคุมการเคลื่อนไหวร่างกายอย่างช้าๆ และรู้ตัวเช่นนี้ ส่งผลดีอย่างยิ่งยวดต่อความยืดหยุ่นและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบประสาท ช่วยให้การทำงานของระบบประสาทส่วนกลางและระบบประสาทพาราซิมพาเทติก ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้ร่างกายผ่อนคลาย อัตราการเต้นของหัวใจสงบลง คลื่นสมองเข้าสู่สภาวะที่พร้อมสำหรับการทำสมาธิขั้นสูง ยิ่งไปกว่านั้นการมีสติในการเคลื่อนไหวยังช่วยเพิ่มความหนาของเปลือกสมองส่วนหน้าที่ใช้ในการตัดสินใจและควบคุมตนเอง และในขณะเดียวกันก็ช่วยลดขนาดและการตอบสนองของสมองส่วนอามิกดะลา ซึ่งเป็นศูนย์กลางควบคุมความหวาดกลัวและความโกรธ

นอกจากนี้ การมีสมณสารูปที่คงที่ ไม่ต้องคอยสวมบทบาทหรือหน้ากากหลายใบเพื่อเอาใจคนในสังคม ยังช่วยลดภาระทางปริชานของสมองได้อย่างมหาศาล ทำให้พระภิกษุมีพลังงานทางจิตเหลือเฟือสำหรับการเจริญวิปัสสนาญาณ การรักษาสมณสารูปที่สมบูรณ์จึงเป็นการลดแรงเสียดทานระหว่างจิตกับสิ่งเร้าภายนอก ปิดกั้นไม่ให้อาสวกิเลสรั่วไหลเข้ามาทำลายความตั้งมั่นผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย (อินทรียสังวรศีล) ปกป้องจิตจากอาสวะในปัจจุบัน สมณสารูปจึงมิใช่ภาระอันหนักอึ้งทางวินัย แต่วิถีแห่งการชำระล้างจิตวิญญาณให้บริสุทธิ์ในทุกลมหายใจ เป็นบาทฐานไปสู่ อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา อย่างแท้จริง (พระพรหมคุณาภรณ์, 2546)

2. ต่อสังคม

ดังคำกล่าวในมงคลสูตรที่ว่า การเห็นสมณะเป็นมงคลอย่างยิ่ง (สมณานญฺจ ทสฺสนำ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมำ) เพียงแค่ญาติโยมได้เห็นพระภิกษุที่สงบสำรวม ก็สามารถสร้างปสาทะ (ความเลื่อมใสศรัทธาและความรื่นเริงในใจ) ให้เกิดขึ้นได้ทันที แม้จะยังไม่ได้ฟังธรรมสักบทเดียวก็ตาม ในทางสังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคม พฤติกรรมและอารมณ์ของมนุษย์มักลื่นไหลและได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมรอบข้าง ผ่านกลไกการทำงานของเซลล์ประสาทกระจกเงา เมื่อเราเห็นผู้ที่เคร่งเครียด เรามักจะเครียดตาม แต่เมื่อเราเห็นผู้ที่สงบเย็นอย่างแท้จริง สมองของเราก็มักจะปรับคลื่นความถี่ให้เข้าสู่ความสงบตามไปด้วย

ลองจินตนาการถึงภาพความวุ่นวายในเมืองหลวงแห่งยุคทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ ที่ผู้คนเดินขวักไขว่แข่งขันกับเวลา ถูกประเมินค่าด้วยความรวดเร็วและทรัพย์สิน และจมดิ่งอยู่กับความวิตกกังวลในหน้าจอสมาร์ตโฟน เมื่อคนในสังคมที่กำลังเร่งรีบอย่างบ้าคลั่ง ได้มาพบเห็นพระภิกษุรูปหนึ่งที่กำลังเดินบิณฑบาตอย่างสงบสำรวม ด้วยเท้าเปล่า ห่มผ้าสีฝาดที่ไร้ราคา และมีเพียงบาตรใบเดียวสำหรับเก็บอาหารเพื่อยังชีพ ไม่สะทกสะท้านต่อความวุ่นวายและเสียงแตรรถรอบข้าง ภาพอันขัดแย้งกับกระแสโลกอย่างสุดขั้วนั้นจะทำหน้าที่เข้าไปขัดจังหวะกระแสแห่งความเครียดและการคิดวนเวียนในจิตใจของผู้พบเห็น ทำให้พวกเขาเกิดความรู้สึกเบาสบาย และสัมผัสได้ถึงความร่มเย็นโดยอัตโนมัติ

ในมิตินี้ สมณสารูปคือ แถลงการณ์อันทรงพลังต้านกระแสบริโภคนิยมเป็นการกบฏทางอุดมการณ์ที่แสดงให้โลกเห็นว่า มนุษย์สามารถบรรลุความสุขอันสูงสุดและมีศักดิ์ศรีได้โดยพึ่งพาครอบครองวัตถุน้อยที่สุด สมณสารูปจึงทำหน้าที่เป็นสมอเรือแห่งสติให้กับสังคม เป็นเสมือนร่มไม้ใหญ่ที่แผ่กิ่งก้านให้ผู้ที่สัญจรไปมาได้พักพิง เป็นประจักษ์พยานทางสายตาที่คอยเตือนสติชาวโลกให้ตระหนักว่า ท่ามกลางการดิ้นรนแข่งขันเพื่อความอยู่รอดทางวัตถุภายใต้วาทกรรม 'เวลาคือเงินทอง' ยังมีวิถีชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งที่มองว่า 'เวลาคือโอกาสแห่งการตื่นรู้' ซึ่งเน้นความสงบ สันติ และความพอเพียงทางจิตวิญญาณ (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2554)

3. ต่อพระศาสนา

พระสงฆ์คือตัวแทนของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนทายาท ผู้แบกรับภาระแห่งการสืบทอดสายธารแห่งธรรม การรักษาภาพลักษณ์ที่งดงามและน่าเลื่อมใส จึงเกิดเป็นสังฆานุสสติ หรือการระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ (ที.ปา. (ไทย) 11/327/328) พระพุทธศาสนาประกอบด้วยหลักสำคัญ 3 ประการ คือ ปริยัติ (การศึกษาทฤษฎี) ปฏิบัติ (การลงมือทำ) และปฏิเวธ (การบรรลุผล) หากปราศจากความศรัทธาในเบื้องต้นที่เกิดจากการได้เห็นพระสงฆ์ที่สำรวมและน่าเคารพ ฆราวาสก็ยากที่จะเปิดใจก้าวเข้าไปศึกษาปริยัติ ให้ลึกซึ้งขึ้น สมณสารูปของพระภิกษุจึงเป็นสะพานเชื่อมที่ทำให้พระธรรมอันลึกซึ้งในพระไตรปิฎก กลายเป็นปฏิบัติ และปฏิเวธ ที่จับต้องได้ในชีวิตจริง เป็นการแปลนามธรรมแห่งธรรมะให้กลายเป็นรูปธรรมที่มนุษย์ทุกชาติทุกภาษาเสพรับและประจักษ์แจ้งได้โดยไม่ต้องผ่านการแปลความหมาย

แม้ในอนาคตกาล คัมภีร์ทางศาสนาอาจสูญหาย ถูกตีความบิดเบือนไปตามยุคสมัย หรืออาจถูกประมวลผลและทดแทนความรู้ด้วยเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ถาวรวัตถุ วิหาร โบสถ์ และศาสนสถานอันโอ่อ่าอาจผุพังพังทลายไปตามสภาวะอนิจจัง แต่ตราบใดที่ยังมีองค์กระแสของพระภิกษุผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ (สุปฏิปนฺโน) ดำรงไว้ซึ่งสมณสารูปที่งดงาม สืบทอดรอยเท้าแห่งสติจากรุ่นสู่รุ่น พระพุทธศาสนาก็จะยังคงตั้งมั่นและมีชีวิตชีวาอยู่เสมอ พระภิกษุผู้เปี่ยมด้วยความสำรวมจึงเปรียบเสมือนเจดีย์ที่มีชีวิตหรือพระไตรปิฎกเคลื่อนที่ การรักษาสมณสารูปจึงเป็นการปกป้องและสืบทอด พระศาสนาที่ทรงพลังและยั่งยืนที่สุด เพราะเป็นการพิสูจน์ให้โลกเห็นว่า คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นอกาลิโก คือไม่จำกัดกาล ทนทานต่อการพิสูจน์ทุกยุคสมัย และสามารถนำมาปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ได้จริงบนโลกใบนี้ เป็นการประกาศสัจธรรมผ่านการกระทำทางสรีระกายที่ทรงอานุภาพและน่าเชื่อถือยิ่งกว่าการบรรยายด้วยโวหารใดๆ นับหมื่นคำ

สรุปได้ว่า อานิสงส์ของสมณสารูปแผ่ขยายลึกซึ้งใน 3 มิติ คือ 1) ต่อสมณะเอง เป็นการเจริญวิปัสสนาในชีวิตประจำวันที่ช่วยพัฒนาโครงสร้างสมองลดความเครียด และปกป้องจิตจากกิเลส 2) ต่อสังคม เป็นปรากฏการณ์แทรกแซงและเป็นสมอเรือแห่งสติที่กระตุกเตือนผู้คนให้หลุดจากพายุแห่งกระแสบริโภคนิยม และ 3) ต่อศาสนา เป็นเจดีย์ที่มีชีวิตซึ่งคอยปลุกศรัทธาและสืบทอดสายธารแห่งพระสัทธรรมให้มั่นคงเหนือกาลเวลาแม้ปราศจากตำรา

บทสรุป

ท้ายที่สุดแล้ว สมณสารูปที่แท้จริง ไม่ได้เกิดจากการแสร้งทำ การจัดฉากภาพลักษณ์ที่ผ่านการวางแผนมาอย่างดีทางสังคมวิทยา หรือการเกร็งจนดูผิดธรรมชาติประดุจการแสดงละครบนเวทีที่รอวันปิดม่านและเผยให้เห็นตัวตนที่ฟุ้งซ่านแท้จริงหลังฉาก แต่สมณสารูปที่สมบูรณ์แบบนั้นเป็นความสง่างามที่หลั่งไหลมาจากภายในอย่างไม่ขาดสาย เป็นสภาวะเอกภาพของกายและจิตที่เกิดจากการมีสติ รู้เท่าทันกายและใจในทุกขณะจิต เป็นผลลัพธ์โดยตรงจากการกำราบกิเลสอย่างราบคาบ เมื่อใจสงบและมีปัญญาตื่นรู้ ไม่ถูกม่านหมอกของอวิชชาปกคลุม หรือความเร่าร้อนของตัณหาฉุดกระชาก กายและวาจาก็ย่อมสงบตามอย่างเป็นธรรมชาติ เสมือนต้นไม้ที่หยั่งรากลึกในดินที่อุดมสมบูรณ์ ย่อมแผ่กิ่งก้านและออกดอกผลที่งดงามโดยไม่ต้องมีผู้ใดไปบีบบังคับหรือดึงรั้ง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกายและจิตนี้เองที่ทำให้ความสงบของพุทธบุตรมีความมั่นคงดุจขุนเขาที่ไม่หวั่นไหวไปตามแรงพายุลมของโลกธรรมแปด อันได้แก่ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข และทุกข์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2559)

พระพุทธศาสนาเปรียบพระสงฆ์ว่าเป็นเนื้อนาบุญของโลก (อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส) เป็นดินแดนบริสุทธิ์ที่พร้อมให้ผู้คนได้มาหว่านเมล็ดพันธุ์แห่งความดีงามและเก็บเกี่ยวอานิสงส์เพื่อยกระดับจิตวิญญาณ และสมณสารูป ก็เปรียบเสมือนรั้วอันแข็งแกร่งและงดงาม ที่คอยปกป้องเนื้อนาบุญนั้นไว้ รั้วนี้ไม่ได้สร้างขึ้นเพื่อกีดกันผู้คนออกไป หรือเพื่อสร้างชนชั้นนักบวชที่แตะต้องไม่ได้ แต่สร้างไว้เพื่อรักษาความศักดิ์สิทธิ์และอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่แห่งจิตวิญญาณ หากปราศจากรั้วแห่งสมณสารูป สัตว์ร้ายคือกิเลส ความตระหนี่ ความหยาบคาย และกระแสโลกธรรมที่เชี่ยวกราก ย่อมบุกรุกเข้ามาเหยียบย่ำทำลายความบริสุทธิ์ของเนื้อนาบุญนี้ได้อย่างง่ายดาย ทำให้ศรัทธาของมหาชนเหือดแห้งหายไป เพื่อให้ทุ่งนาแห่งนี้ยังคงอุดมสมบูรณ์ เป็นที่พึ่งพาได้เสมอ จึงต้องอาศัยสมณสารูปคอยกันไม่ให้กิเลสทั้งจากภายใน (ความกำหนัดยินดีในกาม) และภายนอก (คำสรรเสริญนินทาและแรงเสียดทานทางสังคม) เข้ามาย่ำยีทำลาย

ความงามของพุทธบุตรจึงเปรียบดั่งดอกบัวที่เกิดจากโคลนตม อันได้แก่โลกที่เต็มไปด้วยความวุ่นวาย ความโลภ กิเลส และกามคุณ แต่ดอกบัวนั้นกลับสามารถชูช่อบานสะพรั่งเหนือน้ำ หยัดยืนขึ้นรับแสงตะวันโดยไม่ถูกแปดเปื้อนด้วยสิ่งสกปรกใดๆ ที่มันถือกำเนิดมา เป็นความงามที่สงบเสงี่ยม ไม่ได้ส่งเสียงร้องตะโกนเรียกร้องให้ใครมาเชยชม ไม่ต้องพึ่งพาการทำโฆษณาชวนเชื่อบนหน้าสื่อโซเชียลใดๆ แต่ด้วยกลิ่นหอมแห่งศีลและสมาธิที่ขจรขจายทวนลม กลับสามารถดึงดูดภมรผู้แสวงหาความสว่างและสัจธรรมให้เข้ามาหาด้วยความเต็มใจและพร้อมที่จะน้อมรับคำสอนอย่างศิโรราบ

ในยุคปัจจุบันและอนาคตอันใกล้ ที่โลกเต็มไปด้วยสภาวะความผันผวนและความไม่แน่นอน (VUCA World) ความสับสนวุ่นวายของข้อมูลข่าวสารในยุคหลังความจริง ความก้าวร้าวทางอารมณ์ที่ถูกขยายผลผ่านความเร็วของสื่อสังคมออนไลน์ วิกฤตศรัทธาในสถาบันต่างๆ ตลอดจนวิกฤตความหมายของชีวิตและความเหนื่อยล้าทางจิตใจของปัจเจกบุคคลที่ต้องวิ่งตามกระแสทุนนิยมอย่างไร้จุดหมาย สมณสารูปจึงมิใช่สิ่งล้าสมัยที่รอวันถูกทำให้สูญสลาย ไม่ใช่เพียงระเบียบวินัยโบราณที่ตกยุค หรือเป็นเพียงกฎระเบียบครึ่ำครึที่คอย

กดทับอิสรภาพ หากแต่สมณสารูปคือ นวัตกรรมทางจิตวิญญาณอันล้ำค่าที่สังคมโลกกำลังโหยหาและต้องการใช้เป็นโอสถเยียวยาอย่างถึงที่สุด

ในขณะที่โลกมุ่งเน้นสร้างนวัตกรรมทางเทคโนโลยีสารพัดรูปแบบ ที่ล้วนดึงสมาธิและจิตใจของผู้คนให้ออกห่างจากตัวเอง นำพาความสนใจไปยึดติดหลงใหลกับหน้าจอและสิ่งเร้าภายนอก นวัตกรรมทางจิตวิญญาณที่มีมาแต่โบราณกาลที่เรียกว่า สมณสารูป นี้ กลับทำหน้าที่สวนทางด้วยการดึงผู้คนให้กลับมาตั้งมั่นตระหนักรู้ และหันกลับมาสำรวจถ้ำแห่งความจริงในโลกภายในของตนเอง สมณสารูปคือการทวนกระแสโลก (ปฏิโสโต) ที่ทรงพลัง กล้าหาญ และท้าทายที่สุด เป็นการประกาศอิสรภาพอย่างสมบูรณ์จากการเป็นทาสของวัตถุ อำนาจ และอารมณ์ สมณสารูปคือแสงสว่างประภาคารที่ส่องนำทางมวลมนุษยชาติให้ออกจากความมืดบอดแห่งอวิชชา เป็นเสาหลักศิลาที่ตอกย้ำยืนยันว่า สันติสุขและความว่างอันแท้จริงนั้นมีอยู่จริงและสามารถสัมผัสได้ในปัจจุบันขณะ และสมณสารูปนี้เอง ที่เป็นอาภรณ์แห่งความสงบ ที่ไม่เพียงแต่ห่มคลุมสรีระและระงับกิเลสของพุทธบุตรเท่านั้น แต่ยังแผ่ขยายคลื่นความถี่แห่งพลังงานอันบริสุทธิ์ ไปห่มคลุมโลกใบนี้ให้ร่มเย็น ดับความเร่าร้อน เป็นที่พึ่งพาและที่พักพิงทางจิตวิญญาณของชาวโลกสืบไปอย่างแท้จริงและยั่งยืนตราบกัลปาวสาน

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9, ราชบัณฑิต). (2553). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษา พุทธศาสน์ ชุด คำวัด* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2546). *ธรรมนูญชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สระแก้ว.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 16). กรุงเทพฯ: เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์.

พระมหาบุญไทย ปุญฺญมโน. (2562). การสื่อสารทางสังคมออนไลน์ของพระสงฆ์กับผลกระทบต่อความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*, 10(2), 45-58.

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร (อบอุ่น), และคณะ. (2561). *บทบาทของพระสงฆ์ในการสื่อสารธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์ (รายงานการวิจัย).* สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2554). *พุทธสันติวิธี: การบูรณาการเพื่อแก้ความขัดแย้ง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2541). ***พุทธศาสนากับสังคมไทย***. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

วศิน อินทสระ. (2541). ***พุทธจริยศาสตร์***. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). ***พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*** (พิมพ์ครั้งที่ 46). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2564). แนวทางการประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรในการใช้สื่อสังคมออนไลน์ (Social Media). *มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ 10/2564.*

มโนทัศน์ราชาแห่งมหาชน: กษัตริย์ผู้เป็นสมมติแห่งรัฐพุทธ จากหลักจักรวรรดิวัตรสู่หลักชยวาทสาสน์

Concept of the King of the People: The Monarch as a Conventional Sovereign in a Buddhist State From the Principles of Cakkavatti Duties to the Jaya-Vada Doctrine

บานชื่อ นักการเรียน[1]

Banchuen Nakkanrian[1]

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1]

Mahamakut Buddhist University, Sirindhorn Rajavidyalaya Campus, Thailand[1]

Corresponding Author, e-mail: mnakkarreiyn@gmail.com

Received 2 September 2024; Revised 5 November 2024; Accepted 1 December 2024

****

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

มโนทัศน์ราชาแห่งมหาชน: กษัตริย์ผู้เป็นสมมติแห่งรัฐพุทธ จากหลักจักรวรรดิวัตรสู่หลักชยวาทสาสน์เจ้า

บาชื่น นักการเรียน

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษามโนทัศน์ราชาแห่งมหาชนในฐานะกษัตริย์ผู้เป็นสมมติแห่งรัฐพุทธ โดยวิเคราะห์จาก อัคคัญญสูตร จักกวัตติสูตร อรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ไตรภูมิพระร่วง และ อภิธานัปปทีปิกา ผลการศึกษาชี้ว่า รัฐ มิได้เกิดจากเทวสิทธิ์ แต่เกิดจากความจำเป็นของสังคมมนุษย์ เมื่อเกิดทรัพย์สินและเขตแดนจึงมีความขัดแย้ง มนุษย์จึงทำสัญญาประชาคม เลือกมหาสมมตขึ้นรักษากติกา โดยอำนาจตั้งอยู่บนฉันทามติและธรรม การวิเคราะห์ศัพท์ผู้ปกครองในอภิธานัปปทีปิกาเผยให้เห็นลำดับความคิดแบบอนุกรมวิธาน ตั้งแต่พระราชา กษัตริย์ จนถึงพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ละคำสะท้อนมิติต่างกัน เช่น ความเป็นเจ้าของแผ่นดิน การคุ้มครอง ราษฎร โครงสร้างอำนาจ และสถานะความเป็นที่พึ่ง พัฒนาการของผู้ปกครองจึงเคลื่อนจากผู้ได้รับเลือกสู่ผู้เป็นใหญ่โดยธรรมและสูงสุดคือจักรพรรดิผู้ครองโลกด้วยธรรม

ด้านอุดมคติการปกครอง จักกวัตติสูตรเสนอหลักจักรวรรดิวัตรเป็นแม่แบบธรรมาธิปไตย เน้นการคุ้มครองประชาชนและลดความเหลื่อมล้ำ ขณะที่ไตรภูมิพระร่วงของพญาลิไทย แสดงหลักชัยวาทสาสน์ซึ่งประยุกต์ธรรมสู่การบริหารจริง ทั้งด้านภาษี การศาล และการสงเคราะห์ราษฎร สะท้อนการแปลงอุดมคติทางธรรมให้เป็นนโยบายรัฐอย่างเป็นรูปธรรม

คำสำคัญ: ราชา; รัฐ; หลักจักรวรรดิวัตร; หลักชัยวาทสาสน์; นโยบายรัฐ

วารสาร
บาลีเถรวาทปริทรรศน์
Pāli–Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

Concept of the King of the People: The Monarch as a Conventional Sovereign in a Buddhist State From the Principles of Cakkavatti Duties to the Jaya-Vada Doctrine

Banchuen Nakkanrian

Abstract

This article examines the concept of King of the Masses as a symbolic monarch of a Buddhist state, analyzing it from the Aggañña Sutta, Cakkavatti Sutta, the Sumangala Vilasini commentary, the Traiphum Phra Ruang, and the Abhidhanappadipika.

The study indicates that the state did not arise from divine right, but from the necessities of human society. The emergence of property and territories led to conflict, prompting humans to enter into a social contract, electing a Mahasammata (a high-ranking official) to uphold the rules, with power based on consensus and righteousness.

Analysis of the term ruler in the Abhidhanappadipika reveals a taxonomic hierarchy, from king to monarch to emperor. Each term reflects different dimensions, such as land ownership, protection of the people, power structure, and the status of being a refuge. The evolution of rulers thus moves from the elected to the righteous ruler and ultimately to the emperor who rules the world righteously.

In terms of governing ideology, the Cakkavatti Sutta proposes the principle of imperial conduct as a model of Dharmacracy, emphasizing the protection of the people and the reduction of inequality, while the Traiphum Phra Ruang of Phaya Lithai contrasts this with other aspects. This illustrates the principles of royal decrees that apply Buddhist teachings to practical administration in areas such as taxation, the judiciary and public welfare. It reflects the concrete transformation of religious ideals into state policy.

Keywords: King;. State; Imperial principles; Principles of royal decrees; State policy

บทนำ

มนุษย์จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคมและพึ่งพาอาศัยกัน ไม่สามารถแยกตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ เนื่องจากมนุษย์มีธรรมชาติที่ต้องการปัจจัยสี่ ความปลอดภัย และการยอมรับ การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ทำให้เกิดความแตกต่างและความขัดแย้ง จึงต้องกำหนดกฎกติกาและผู้ปกครองตามหลักฉันทานุมัติ เพื่อจัดระเบียบสังคม ป้องกันความวุ่นวาย และสร้างความสงบสุข

ในคติพระพุทธศาสนา รัฐไม่ได้เกิดจากเทวสิทธิ์ แต่เกิดจากมนุษย์มีกิเลสมากขึ้น แย่งชิงทรัพยากรกัน จนเกิดความวุ่นวาย เพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนและการเบียดเบียนกัน และเพื่อให้สังคมไม่ได้อยู่กันด้วยความกลัว แต่อยู่กันด้วยความเคารพในกติกา มนุษย์จึงประชุมกันแล้วเลือกบุคคลหนึ่งขึ้นมาทำหน้าที่ทางการปกครอง โดยมอบส่วนแบ่งผลผลิตให้เป็นค่าตอบแทน

ศัพท์เกี่ยวกับผู้ปกครอง เช่น มหาสมมต กษัตริย์ ราชา พระเจ้าจักรพรรดิ มีนัยบ่งถึงคุณลักษณะ องค์ประกอบ บทบาท ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ การใช้สอยทรัพยากร ฯลฯ ตลอดจนถึงพัฒนาการของหลักการทางการปกครองจากแม่แบบแห่งความดีงามที่วางกรอบกว้าง ๆ ให้โลกสงบสุข มาสู่แผนยุทธศาสตร์ชาติที่นำหลักธรรมมาแปรรูปเป็นนโยบายการบริหารที่จับต้องได้จริง เป็นประเด็นที่ควรแก่การศึกษาตีความเป็นอย่างยิ่ง

การวิเคราะห์ศัพท์เกี่ยวกับผู้ปกครองในอภิธานัปปทีปิกา

ศัพท์เกี่ยวกับผู้ปกครองตามอภิธานัปปทีปิกา เป็นอนุกรมวิธานทางรัฐศาสตร์บาลี มี 4 ศัพท์หลัก คือพระราชา กษัตริย์ พระเจ้าจักรพรรดิ และพระราชาอื่นนอกจากพระเจ้าจักรพรรดิ มีไวพจน์ (คำพ้องความหมาย) รวม 21 ศัพท์ สะท้อนถึงการเป็นกษัตริย์ตามคติโบราณเริ่มจากสายเลือดนักรบ มั่นคงด้วยการถือครองแผ่นดิน และสมบูรณ์ด้วยพิธีมุรธาภิเษก โดยมีบทบาทเป็นทั้งเจ้าของ ผู้นำ และที่พึ่งของราษฎร ซึ่งลำดับชั้นสูงสุดคือ พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ปกครองโลกด้วยสันติธรรม

1. ศัพท์เกี่ยวกับ “พระราชา”

ศัพท์เกี่ยวกับ “พระราชา” มี 13 ศัพท์ ตามคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ได้แก่ 1) ราชะ 2) ภูปติ 3) ภูปาละ 4) ปัตถิวะ 5) นราธิป 6) ภูนา 7) ชคติปาละ 8) ทิสัมปติ 9) ชนาธิป 10) รัฏฐาธิป 11) นรเทวะ 12) ภูมิปะ และ 13) ภูภุชะ (พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) และจำรูญ ธรรมดา, 2559) สามารถจำแนกตามมิติและความหมายเชิงลึกได้ดังนี้

1) มิติแห่งนิยามและคุณลักษณะพื้นฐาน (ราชะ)

ราชะ เป็นศัพท์ประธาน มี 2 นัยคือ ผู้ทำให้พสกนิกรยินดีด้วยธรรม (รญฺช) และ ผู้รุ่งเรืองด้วยบุญบารมี (ราช) ทรงเป็นศูนย์กลางอำนาจในฐานะสมมติเทพ ขัตติยะ และผู้มีมหาศาลทรัพย์

2) มิติแห่งแผ่นดินและอาณาเขต (ภูปติ ภูปาละ / ภูมิปะ ปัตถิวะ ภูภุชะ) เน้นความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับพื้นปฐพีในเชิงกรรมสิทธิ์และการปกครอง *ภูปติ* เจ้าแห่งแผ่นดิน เน้นความเป็นเจ้าของ

สิทธิ์ขาดในที่ดิน *ภูปาละ / ภูมิปะ* ผู้รักษาแผ่นดิน เน้นหน้าที่ในการอภิบาลและปกป้องพื้นที่ *ปัตถิวะ* ผู้ครองแผ่นดิน เน้นขอบเขตอำนาจและความหนักแน่นดุจแผ่นดินที่รองรับทุกข์สุขประชาชน *ภูภุชะ* ผู้เสวยแผ่นดิน เน้นผลประโยชน์ การใช้สอยทรัพยากรและการจัดการราชสมบัติ

3) มิติแห่งประชาชนและสังคม (นราธิป ชนาธิป นรเทวะ) เน้นบทบาทความเป็นผู้นำและการปกครองหมู่คณะ *นราธิป* ผู้เป็นใหญ่เหนือคน เน้นในฐานะจอมทัพหรือผู้นำมวลมนุษย์ *ชนาธิป* ผู้เป็นใหญ่เหนือหมู่ชน เน้นความเป็นประมุขของรัฐ ผู้ดูแลภาพรวมของสังคม *นรเทวะ* เทวดาในร่างมนุษย์ เน้นฐานะสมมติเทพ ผู้ทรงเทวธรรม (หิริโอตตัปปะ)

4) มิติแห่งโครงสร้างรัฐและอำนาจสากล (รัฏฐาธิป ชคติปาละ ทิสัมปติ) เน้นระบบระเบียบและการแผ่ขยายอำนาจ *รัฏฐาธิป* ผู้ปกครองรัฐ เน้นโครงสร้างรัฐศาสตร์ การใช้อำนาจอธิปไตยผ่านกฎหมายและระเบียบ *ชคติปาละ* ผู้รักษาโลก เน้นความเป็นสากล ดูแลสวัสดิภาพของสรรพสิ่งทั้งโลก *ทิสัมปติ* ผู้เป็นใหญ่ในทิศ เน้นการแผ่บารมีไปทั่วสารทิศ เป็นที่พึ่งให้กับคนจากทุกทิศทาง

5) มิติแห่งบารมีและที่พึ่ง (ภูนาถะ) ภูนาถะ ที่พึ่งแห่งแผ่นดิน เน้นเมตตาธรรม การเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรและการแบกรับภาระเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ผู้มาพึ่งพิง

2. ศัพท์เกี่ยวกับกษัตริย์

ศัพท์เกี่ยวกับกษัตริย์ ตามอภิธานัปปทีปิกา มี 5 ศัพท์ ได้แก่ 1) ราชัญญะ 2) ขัตติยะ 3) ขัตตะ 4) มุทธาภิสิตตะ และ 5) พาหุชะ (พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) และจำรูญ ธรรมดา, 2559) แสดงถึงการเป็น “กษัตริย์” ที่สมบูรณ์ในสมัยโบราณต้องประกอบด้วยองค์ประกอบเหล่านี้

1) มิติด้านสายเลือดและวรรณะ (ราชัญญะ & พาหุชะ) *ราชัญญะ* เน้นที่เหล่ากอหรือผู้สืบทอดทางสายเลือด เป็นการระบุตัวตนว่าเป็นผู้ควรแก่บัลลังก์ *พาหุชะ* เน้นที่อุดมการณ์กำเนิดตามคติความเชื่อว่าเป็นผู้มีพละกำลัง (แขน) เพื่อปกป้องโลกตามหน้าที่ของวรรณะ

2) มิติด้านสิทธิ์ในทรัพยากร (ขัตติยะ) เป็นรากฐานสำคัญที่สุดในเชิงเศรษฐกิจและการปกครอง คือการเป็นเจ้าของที่ดิน (เขตตะ) ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งอำนาจที่แท้จริงในยุคกสิกรรม

3) มิติด้านความชอบธรรมและพิธีกรรม (มุทธาภิสิตตะ) เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ยกระดับจากคนในตระกูลกษัตริย์ให้กลายเป็นพระราชาโดยสมบูรณ์ ผ่านพิธีรดน้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นสัญลักษณ์ว่าได้รับการยอมรับจากเหล่าทวยเทพและพสกนิกรแล้ว

4) มิติด้านการบริหารจัดการ (ขัตตะ) สะท้อนภาพการทำงานในราชสำนักว่า กษัตริย์ไม่ได้ทำงานเพียงลำพัง แต่มีผู้ช่วยหรือที่ปรึกษาที่ไว้ใจได้ (พราหมณ์/อำมาตย์) คอยจัดการราชกิจและถวายคำปรึกษา

3. ศัพท์เกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิ

ศัพท์เกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิ ตามคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา มี 2 ศัพท์ ได้แก่ 1) สัพพภุมมะ และ 2) จักกวัตตี (พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) และจำรูญ ธรรมดา, 2559) ซึ่งถือเป็นจุดสูงสุดของอำนาจทางโลกในพุทธจักรวาลวิทยา สามารถจำแนกตามมิติและความหมายเชิงลึกได้ดังนี้

1) มิติแห่งอาณาเขตอันไร้ขอบเขต (สัพพภุมมะ) คือผู้เป็นใหญ่ในพื้นแผ่นดินทั้งปวง เป็นคำที่บ่งบอกถึงความเป็นเจ้าโลก ในเชิงภูมิศาสตร์และอำนาจการปกครองที่ไม่มีผู้ใดคัดค้านได้ มีนัยสำคัญเน้นไปที่แสนยานุภาพและ อาณาจักรที่แผ่ขยายไปทั่วโลกแบบไม่มีข้อยกเว้น ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแคว้นใดแคว้นหนึ่งเหมือนพระราชาทั่วไป

2) มิติแห่งธรรมะและรัตนะวิเศษ (จักกวัตตี) คือ ผู้ยังจักรให้หมุนไปหรือผู้แผ่อำนาจด้วยจักรแก้ว เป็นศัพท์ที่แสดงถึงอุดมคติสูงสุดของกษัตริย์ในทางพระพุทธศาสนา มีลักษณะเฉพาะคือ (1) ปกครองด้วยธรรม ไม่ใช้อาวุธในการรบ (อทณฺเฑน อสตฺเถน) แต่ใช้ศีลธรรมในการสยบกษัตริย์ทั่วโลก (2) บารมีแห่งแก้ว 7 ประการ มีของคู่บารมีที่ส่งเสริมอำนาจในทุกด้าน เช่น จักรแก้ว (การแผ่อำนาจ), ช้างแก้ว/ม้าแก้ว (กำลังพล), ขุนคลัง/ขุนพล (การบริหารและป้องกัน) และ มณีแก้ว/นางแก้ว (ความสว่างไสวและความร่มเย็น) และ (3) ขอบเขตทัศน์ ปกครองครอบคลุมทั้ง 4 ทวีปตามคติไตรภูมิ

4. ศัพท์เกี่ยวกับพระราชาอื่นจากพระเจ้าจักรพรรดิ

ศัพท์เกี่ยวกับพระราชาอื่นจากพระเจ้าจักรพรรดิ มี 1 ศัพท์ ได้แก่ มัณฑลิสสระ (พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) และจำรูญ ธรรมดา, 2559) เป็นมิติแห่งอำนาจระดับภูมิภาค มัณฑลิสสระ คือ ผู้เป็นใหญ่ในมณฑลหรือเจ้าเมืองผู้ครองแคว้น เป็นการระบุถึงกษัตริย์ที่มีอำนาจในวงจำกัด แตกต่างจากพระเจ้าจักรพรรดิใน 3 ประเด็นหลัก คือ 1) ขอบเขตจำกัด ปกครองเพียงส่วนหนึ่งหรือมณฑล เฉพาะพื้นที่ ไม่ได้ครอบคลุมไปทั่วทุกทวีป 2) ฐานะทางเมือง มักมีสถานะเป็นกษัตริย์ท้องถิ่น หรือกษัตริย์ภายใต้อาณัติ ที่อาจยอมรับอำนาจเหนือกว่าของพระเจ้าจักรพรรดิ (จักกวัตตี) และ 3) อำนาจเฉพาะส่วน: เน้นการบริหารจัดการดินแดนและทรัพยากรในเขตแคว้นของตนเองเป็นหลัก

สรุปได้ว่า การเป็นผู้ปกครองที่สมบูรณ์ตามคติโบราณเริ่มต้นจากมิติด้านสายเลือดและสถานะ โดยมีราชัญญะและพาหุชะ เป็นตัวแทนแห่งวงศ์ตระกูลและวรรณะนักรบที่มีภาระหน้าที่ปกป้องโลกตามกำเนิด ซึ่งฐานะนี้จะมั่นคงได้ด้วยมิติด้านกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร อย่างขัตติยะ ที่สื่อถึงความเป็นเจ้าของที่นาอันเป็นรากฐานแห่งอำนาจ และจะก้าวสู่ความเป็นพระราชาโดยชอบธรรมได้ก็ต่อเมื่อผ่านมุทธาภิสิตตะ หรือพิธีมุรธาภิเษกอันศักดิ์สิทธิ์ โดยมีขัตตะหรือที่ปรึกษาคู่ใจคอยช่วยบริหารราชกิจ ในฐานะพระราชา ศัพท์ทั้ง 13 คำสะท้อนบทบาทที่หลากหลาย ทั้งการเป็นราชะ ผู้รุ่งเรืองและครองใจคนด้วยธรรม การเป็นเจ้าของและผู้ปกป้องแผ่นดินผ่านศัพท์กลุ่ม ภูปติ ภูปาละ ภูมิปะ ปัตถิวะ และ ภูภุชะ รวมถึงการเป็นผู้นำทางสังคมและโครงสร้างรัฐอย่างนราธิป ชนาธิป นรเทวะ และ รัฏฐาธิป โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการเป็นภูนาถะ หรือที่พึ่งพิงอันร่มเย็นของพสกนิกร และเป็นชคติปาละ ทิสัมปติ ผู้แผ่บารมีคุ้มครองไปทั่วทุกทิศ ท้ายที่สุด ลำดับชั้นแห่ง

อำนาจ ถูกแบ่งตามขอบเขตการปกครอง ตั้งแต่ระดับภูมิภาคอย่าง มัณฑลิสสระ ที่เป็นเจ้าเมืองครองมณฑลเฉพาะส่วน ไปจนถึงจุดสูงสุดของอำนาจทางโลกคือ พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งปรากฏในนามสัพพภุมมะ ผู้ทรงแสนยานุภาพเหนือแผ่นดินทั้งปวง และ จักกวัตตี ธรรมราชาผู้แผ่อำนาจด้วยจักรแก้วและรัตนะวิเศษเพื่อปกครองโลกทั้ง 4 ทวีปด้วยสันติธรรมอย่างแท้จริง

แนวคิดเรื่องรัฐและผู้ปกครองในคติพระพุทธศาสนา

รัฐและผู้ปกครองเปรียบเสมือนร่างกายกับส่วนสมองที่แยกขาดจากกันไม่ได้ รัฐคือโครงสร้างร่างกาย (ประชากรและดินแดน) ผู้ปกครอง คือหัวใจหรือสมอง (ผู้ใช้อำนาจอธิปไตย) มีหน้าที่วางทิศทาง บังคับใช้กฎหมาย และสร้างความมั่นคง การปกครองที่มีเสถียรภาพต้องยึดหลักนิติรัฐ เป็นที่ยอมรับของประชาชน และปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทสังคม

ในคติพระพุทธศาสนา รัฐและผู้ปกครองไม่ได้เกิดจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์ (เทวสิทธิ์) แต่เกิดจากความจำเป็นของมนุษย์ โดยที่รัฐจึงเกิดจากข้อตกลงและผู้ปกครองคือผู้รับใช้ส่วนรวมที่ได้รับค่าตอบแทนเป็นส่วนแบ่งของผลผลิต (ภาษี)

1. รัฐ: ผลผลิตแห่งความชั่วร้าย

เดิมที มนุษย์มีชีวิตที่เป็นสุข และมีความเสมอภาค แต่เมื่อมีการแบ่งทรัพย์และเขตแดนแล้ว เกิดคนโลภ สังคมมนุษย์เริ่มเสื่อมลง บาปธรรมต่าง ๆ เช่น การลักทรัพย์ การกล่าวโทษ การพูดเท็จ และการใช้ความรุนแรง ได้เกิดขึ้น มนุษย์จึงประชุมกันเพื่อหาทางแก้ปัญหาและตกลง สมมติ แต่งตั้งบุคคลผู้หนึ่งที่มีคุณสมบัติโดดเด่น งดงาม น่าเลื่อมใส และน่าเกรงขาม ให้ทำหน้าที่ว่ากล่าว ติเตียน และลงโทษผู้กระทำผิดโดยชอบธรรม พร้อมทั้งตอบแทนด้วยส่วนแบ่งผลผลิต (ข้าวสาลี) (ที.ปา. (ไทย) 11/120-131/89-97) สะท้อนว่ามนุษย์ต้องเริ่มทำเกษตรกรรมและแบ่งเขตแดนเพื่อกำหนดสิทธิในทรัพย์สิน จุดนี้คือการกำเนิดของกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานที่นำไปสู่ความเหลื่อมล้ำและการเบียดเบียนกันในสังคม รัฐและสถาบันกษัตริย์ไม่ได้มาจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์ แต่มีที่มาจากสัญญาประชาคมและความชอบธรรมของผู้ปกครองขึ้นอยู่กับการปกครองโดยธรรมเท่านั้น

2. พัฒนาการทางแนวคิดเกี่ยวกับผู้ปกครอง

ในคติพระพุทธศาสนา มหาสมมต กษัตริย์ และราชา เกิดจากความจำเป็นทางสังคม เพื่อแก้ไขความขัดแย้ง มิได้เกิดจากเทพเจ้าหรือชาติกำเนิด โดยที่มหาสมมติ คือจุดเริ่มต้นของระบบส่วนกษัตริย์และราชา คือ ตัวตน/หน้าที่และ จักรพรรดิ คือ ขั้นสุดของอุดมคติ

1) มหาสมมตจุดกำเนิดแห่งความชอบธรรม

ในอัคคัญญสูตร อธิบายว่า ในยุคที่มนุษย์เริ่มมีความชั่วร้ายต่าง ๆ สังคมจึงตกลงกันเลือกคนที่ดีที่สุดขึ้นมา (มหาสมมติ) (มหาชนสมฺมโต) เพื่อทำหน้าที่ปกครองและตัดสินคดีความ (ที.ปา. (ไทย)

11/131/96-97) เป็นการวางรากฐานว่า อำนาจปกครองไม่ได้มาจากสรวงสวรรค์โดยตรง แต่มาจากฉันทามติของผู้คนเพื่อความสงบสุข

มหาสมมตในกาลต่อมา คือพระเจ้ามหาสมมติราช ถูกมองว่าเป็น “ชื่อบุคคลในตำนานที่มีตัวตนจริง และเป็นต้นวงศ์ของพระพุทธเจ้า” ซึ่งได้รับเลือกจากมหาชนให้เป็นกษัตริย์องค์แรกเพื่อปกครองดูแลความสงบสุข จากนั้นสืบราชสันตติวงศ์ต่อมาหลายชั่วอายุคน เช่น พระเจ้าโรชะ พระเจ้าวโรชะ พระเจ้ากัลยาณะ พระเจ้ามันธาตุ (จักรพรรดิผู้มีบุญญาธิการมาก) จนถึง พระเจ้ามฆาเทวะ และกษัตริย์อีก 84,000 พระองค์ เมื่อผ่านไปหลายยุค จนถึงสมัย พระเจ้าโอกกากราชซึ่งเป็นบรรพบุรุษสายตรงที่สำคัญ (ขุ.สุ. (บาลี) 2/170-173) การสืบเชื้อสายจากพระเจ้ามหาสมมติราช เป็นการแสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติในตระกูลกษัตริย์ที่สูงสุดและเก่าแก่ที่สุด (อภิชาตบุตร) ตามความเชื่อในสมัยนั้น

2) กษัตริย์และราชา หน้าที่และอำนาจ

หลังจากได้รับเลือกเป็นมหาสมมติแล้ว จึงเกิดศัพท์เรียกตามหน้าที่ตามมา คือกษัตริย์ แปลว่า ผู้เป็นใหญ่แห่งเกษตร (เจ้าของที่ดิน) เพราะหน้าที่หลักคือดูแลจัดสรรปันส่วนที่ดินและทรัพยากร (เขตฺตานํ อธิปติ) แต่บางที มีการมุ่งไปที่ผู้ป้องกันภัย หรือชาตินักรบ ซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงในยุนนั้น (ราชบัณฑิตยสถาน , 2556) นอกจากนั้น ยังมีการตีความให้ครบทุกยุค ก็เป็นไปได้คือ กษัตริย์ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านาย ชนชั้นปกครอง หรือนักรบ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551) และราชา แปลว่า ผู้ทำให้ผู้อื่นยินดี (ด้วยธรรม) (ธมฺเมน ปเรสํ รญฺเชติ) (ที.ปา. (ไทย) 11/131/96-97) เป็นคำที่เน้นไปที่ความพึงพอใจของราษฎรที่มีต่อผู้ปกครอง

3) พระเจ้าจักรพรรดิ อุดมคติสูงสุด

คำว่า “จักรพรรดิ” ถือเป็นพัฒนาการขั้นสูงสุดของแนวคิดเรื่องราชา โดยมีลักษณะเฉพาะคือ ผู้หมุนกงล้อ (จักร) ไปทั่วทิศโดยไม่มีใครต้านทานได้ หากราชาคือเจ้าปกครองแว่นแคว้นหนึ่ง จักรพรรดิคือผู้ปกครองโลก (หรือจักรวาล) ทั้งปวง ในทางพระพุทธศาสนา พระเจ้าจักรพรรดิคือทางเลือกคู่ขนานกับพระพุทธเจ้า (หากไม่ออกบวช จะได้เป็นจักรพรรดิ) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า นี่คือจุดสูงสุดของฝ่ายทางโลกที่พัฒนาการมาจากแนวคิดมหาสมมตินั่นเอง

3. การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมหาสมมต กษัตริย์ และราชาในอัคคัญญสูตร

แนวคิดเกี่ยวกับ “มหาสมมต” “กษัตริย์” และ ราชา ในฐานะผู้ปกครองในอัคคัญญสูตรเกิดขึ้นด้วยเหตุผล 4 ประการ คือ

1) เกิดจากการแบ่งงานในสังคม เมื่อสังคมขยายตัว จึงมีการแยกบทบาทหน้าที่ และมีผู้ทำหน้าที่ปกครองโดยเฉพาะ

2) ยึดหลักคุณค่าความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน ความดีความชั่ววัดจากสุจริต 3 และทุจริต 3 ไม่ใช่อาชีพหรือชาติกำเนิด

3) ปกครองตามพันธสัญญาและความชอบธรรม ทำหน้าที่ตัดสินลงโทษโดยยึดธรรม ไม่ใช้อำนาจตามอำเภอใจ จึงเป็นธรรมราชาตั้งแต่ต้น

4) ได้รับการคัดเลือกจากประชาชน โดยพิจารณาคุณสมบัติที่เหมาะสม ทั้งด้านบุคลิกภาพและความน่าเคารพ ซึ่งส่งผลต่อการยอมรับทางสังคม

ทั้ง 3 ศัพท์ คือ “มหาสมมต” “กษัตริย์” และ “ราชา” สะท้อนว่า อำนาจรัฐในอัคคัญญสูตรเกิดจากพัฒนาการทางเศรษฐกิจของสังคมเกษตรกรรม เมื่อมีทรัพย์สินและเขตแดน จึงต้องมีผู้รักษากติกา อำนาจจึงมีรากฐานจากความยินยอมของประชาชนและหลักธรรมมากกว่าสายเลือดหรือเทวสิทธิ์

สรุปได้ว่า รัฐและผู้ปกครองเปรียบเสมือนร่างกายกับสมอง แยกจากกันไม่ได้ รัฐคือโครงสร้างสังคม ส่วนผู้ปกครองคือผู้ใช้อำนาจอธิปไตยเพื่อกำหนดทิศทางและรักษาความสงบ โดยความชอบธรรม ต้องตั้งอยู่บนธรรมและการยอมรับของประชาชน ตามอัคคัญญสูตร รัฐมิได้เกิดจากเทวสิทธิ์ แต่เกิดจากข้อตกลงของมนุษย์ เมื่อสังคมเสื่อมจากความโลภและการละเมิดสิทธิ มนุษย์จึงพร้อมใจกันเลือกบุคคลหนึ่งขึ้นเป็นมหาสมมต เพื่อว่ากล่าวและลงโทษผู้กระทำผิด โดยตอบแทนด้วยส่วนแบ่งผลผลิต อำนาจจึงมีที่มาจากฉันทามติและผู้ปกครองเป็นผู้รับใช้ส่วนรวม

พัฒนาการของแนวคิดผู้ปกครองเริ่มจากมหาสมมต (ผู้ได้รับเลือกโดยมหาชน) สู่กษัตริย์/ราชา (ผู้เป็นใหญ่แห่งแผ่นดินและทำให้ราษฎรยินดีด้วยธรรม) และสูงสุดคือ พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ครองโลกโดยธรรม สะท้อนการขยายอำนาจจากชุมชนสู่จักรวรรดิ พร้อมย้ำว่าธรรมคือหลักสูงสุดของความชอบธรรมทางการเมือง “มหาสมมต” “กษัตริย์” และ ราชา ในฐานะผู้ปกครองในอัคคัญญสูตรเกิดจากการแบ่งงานในสังคม ยึดหลักความเสมอภาคทางศีลธรรม ปกครองตามธรรมและพันธสัญญา และได้รับการคัดเลือกจากประชาชน

จักรวรรดิวัตร: หลักธรรมนูญแห่งการปกครอง

จักรวรรดิวัตรเป็นหลักธรรมนูญแห่งการปกครอง ที่มุ่งให้ผู้ปกครองใช้อำนาจอย่างถูกต้องตามธรรม เพื่อสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนทั้งภายในและภายนอกรัฐ ถือเป็นพระจริยวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญอย่างสม่ำเสมอ และเป็นภารกิจของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่โดยแท้ ในจักกวัตติสูตร แสดงจักรวรรดิวัตรไว้ 5 ประการเป็นหลักใหญ่ (ที.ปา. (ไทย) 11/84/62-63) ส่วนอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ได้แจกแจงรายละเอียดออกเป็น 12 ประการ ดังนี้ (ที.ปา.อ. (บาลี) 3/35)

1. ธรรมาธิปไตย ยึดธรรมเป็นใหญ่ เคารพและเทิดทูนธรรม ใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหารและตัดสินพระราชกรณียกิจ

2. ธรรมิการักขา ปกป้องคุ้มครองอย่างเป็นธรรม ครอบคลุมบุคคลทุกกลุ่ม ได้แก่ 1) คนในพระองค์และครอบครัว (อันโตชน) 2) กองทัพ (พลกาย) 3) กษัตริย์เมืองขึ้นและฝ่ายปกครอง (ขัตติยะ) 4) ราชบริพารและข้าราชการพลเรือน (อนุยนต์) 5) พราหมณ์ คฤหบดี พ่อค้า เกษตรกร นักวิชาการ (พราหมณคฤหบดี) 6)

ประชาชนทั่วราชอาณาเขต (เนคมชานบท) 7) สมณพราหมณ์ผู้ทรงศีล (สมณพราหมณ์) 8) สัตว์ที่ควรอนุรักษ์ (มิคปักษี) แสดงถึงการดูแลทั้งโครงสร้างอำนาจ เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา และสิ่งแวดล้อมอย่างทั่วถึง

3. อธรรมการนิเสธนา ป้องกันและระงับความอยุติธรรม มิให้การกระทำอันเป็นอกุศลหรือสร้างความเดือดร้อนเกิดขึ้นในแผ่นดิน

4. ธนานุประทาน เฉลี่ยและเกื้อกูลทรัพย์แก่ผู้ยากไร้ ลดความเหลื่อมล้ำ เพื่อไม่ให้มีคนตกทุกข์ได้ยากในบ้านเมือง

5. ปริปุจฉา หมั่นปรึกษาผู้ทรงศีลและปัญญา เพื่อพิจารณาว่าสิ่งใดถูกหรือผิด ควรหรือไม่ควร แล้วปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรม

“จักรวรรดิวัตร” ทั้ง 5 ประการ ให้เหลือเป็น 3 กลุ่มใหญ่ สะท้อนภาพการปกครองในอุดมคติที่ผสาน “ธรรม–อำนาจ–สวัสดิการ” ไว้อย่างสมดุล ได้ดังนี้

1. กลุ่มหลักอำนาจบนฐานธรรม (มิติด้านหลักการปกครอง)

ธรรมาธิปไตย ยึดธรรมเป็นใหญ่ ใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหารและตัดสินใจ และปริปุจฉา ปรึกษาผู้ทรงศีลและปัญญา เพื่อให้การตัดสินใจถูกต้องตามธรรม กลุ่มนี้สะท้อน “ความชอบธรรมของอำนาจ” คือ อำนาจต้องอยู่ใต้ธรรม และเปิดรับปัญญา

2. กลุ่มการคุ้มครองและจัดระเบียบสังคม (มิติด้านโครงสร้างรัฐ)

ธรรมิการักขา คุ้มครองอย่างเป็นธรรม ครอบคลุมทุกกลุ่มคน ตั้งแต่ครอบครัว กองทัพ ฝ่ายปกครอง ราษฎร นักวิชาการ พระสงฆ์ ตลอดถึงสัตว์และสิ่งแวดล้อม และอธรรมการนิเสธนา ป้องกันและระงับความอยุติธรรม ไม่ให้ความชั่วร้ายเกิดขึ้นในบ้านเมือง กลุ่มนี้เน้นการรักษาความสงบเรียบร้อยและความยุติธรรมของรัฐทั้งด้านอำนาจ สังคม และศีลธรรม

3. กลุ่มการกระจายความผาสุกทางเศรษฐกิจ (มิติด้านสวัสดิการ)

ธนานุประทาน เฉลี่ยและเกื้อกูลทรัพย์แก่ผู้ยากไร้ ลดความเหลื่อมล้ำ กลุ่มนี้เน้นความมั่นคงทางเศรษฐกิจและความเสมอภาคทางสังคม

สรุปได้ว่า “จักรวรรดิวัตร” ในจักกวัตติสูตร เป็นหลักธรรมนูญของพระเจ้าจักรพรรดิ มุ่งให้ใช้อำนาจตามธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน โดยสรุป 5 ประการสามารถจัดเป็น 3 กลุ่มใหญ่ได้ดังนี้ 1) อำนาจบนฐานธรรม ธรรมาธิปไตยและปริปุจฉา ยึดธรรมเป็นใหญ่ และปรึกษาผู้ทรงปัญญา เพื่อให้อำนาจมีความชอบธรรม 2) การคุ้มครองและความยุติธรรม ธรรมิการักขาและอธรรมการนิเสธนา ดูแลประชาชนทุกกลุ่ม รักษาความสงบ และระงับความอยุติธรรม และ 3) สวัสดิการและเศรษฐกิจ ธนานุประทาน กระจายทรัพย์ ลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความมั่นคงทางสังคมทั้งสามมิติสะท้อนอุดมคติการปกครองที่ผสานธรรม อำนาจ สวัสดิการอย่างสมดุล

หลักชัยวาทสาสน์อุดมการณ์ทางการปกครองภาคปฏิบัติ

พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นผู้มีบุญญาธิการสูง ทรงธรรม และมีบทบาทเสมือนผู้แทนพระพุทธเจ้าในยุคที่ไม่มีพระพุทธเจ้า เสด็จไปแห่งใดย่อมได้รับการยอมรับโดยสงบ มิใช่ด้วยการรบพุ่ง และทรงสั่งสอนทั้งทางโลกและทางธรรมแก่กษัตริย์ทั้งหลาย จึงเป็นต้นแบบธรรมราชา พญาลิไทยทรงยกย่องพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ (พญาลิไทย, 2535) และได้รับอิทธิพลด้านพระราโชบายหลายประการ เช่น การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การสร้างสาธารณประโยชน์ และการจารึกคำสั่งสอนแก่ประชาชน คือ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2519)

“หลักชัยวาทสาสน์” ไม่ใช่เพียงชื่อวรรณกรรมหรือตำราโบราณ แต่เป็น “อุดมการณ์ทางการปกครองภาคปฏิบัติ” ที่วางรากฐานทางความคิดว่าด้วยอำนาจที่มาพร้อมกับการสงเคราะห์ประชาชน เป็นหลักการปกครองที่พระมหาธรรมราชาที่ 1 หรือพญาลิไทย กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ได้ทรงเรียบเรียงและเสนอแนวคิดดังกล่าวไว้ในวรรณกรรมสำคัญเรื่อง “ไตรภูมิพระร่วง” หรือ “เตภูมิกถา” ซึ่งเป็นงานอธิบายคติจักรวาลวิทยาและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พระเจ้าจักรพรรดิทรงสั่งสอน “หลักชัยวาทสาสน์” นั้น แก่กษัตริย์ทั้งหลาย แบ่งออกเป็น 2 ส่วนสำคัญ คือ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2519)

1. หลักธรรมประจำพระองค์ (มิติด้านอารมณ์ของผู้นำ)

พระเจ้าจักรพรรดิทรงสั่งสอนกษัตริย์ทั้งหลายให้ตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม หรือ “ราชธรรม 10” อย่างเคร่งครัด มิให้ขาดตกบกพร่อง โดยมีพระดำรัสกำชับให้ผู้เป็นท้าวพระยาทั้งหลายประพฤติปฏิบัติตามธรรมทั้ง 10 ประการนี้เป็นหลักในการครองตนและปกครองบ้านเมือง (พญาลิไทย, 2535) บทบาทของจักรวรรดิวัตรในจักกวัตติสูตร ถูกลดความสำคัญลง แม้พระเจ้าจักรพรรดิจะทรงสั่งสอนกษัตริย์ที่พิชิตได้ ก็เน้นให้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมเป็นหลัก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553) สะท้อนการแปลงอุดมคติทางธรรมให้เป็นนโยบายรัฐอย่างเป็นรูปธรรม

ทศพิธราชธรรม 10 ประการ ได้แก่ ทาน ศีล บริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความเที่ยงธรรม (ขุ.ชา. (ไทย) 28/675/87) เป็นหลักกล่อมเกลาจิตใจผู้นำ ให้สามารถควบคุมอารมณ์ ตัดสินใจอย่างถูกต้องปราศจากอคติ และมุ่งประโยชน์ส่วนรวม เป็นพื้นฐานสำคัญด้านคุณภาพจิตและวุฒิภาวะทางอารมณ์ของผู้ปกครอง

2. หลักการปกครองและความยุติธรรมทางการเมือง

เป็นหลักการสำคัญที่ว่าด้วยแนวทางการปกครอง ขนบธรรมเนียมทางการเมือง และความยุติธรรม ซึ่งพระเจ้าจักรพรรดิทรงสั่งสอนแก่พระราชาทั้งหลาย มี 10 ประการ ดังนี้ (พญาลิไทย, 2535)

1) ผู้ปกครองพึงมีความรักและเมตตาต่อประชาชนทุกหมู่เหล่าอย่างเสมอภาค ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่ว่าบุคคลนั้นจะมีฐานะหรือสถานภาพใด ดังที่กล่าวไว้ว่า ควรรักลูกเจ้า ขุนนาง ทหาร ตลอดจนไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายโดยเท่าเทียมกัน และปฏิบัติต่อทุกคนด้วยความเป็นธรรมเสมอกัน

2) ผู้ปกครองพึงยึดมั่นในธรรม มีหิริโอตตัปปะ และตัดสินคดีความด้วยความเที่ยงธรรม ต้องสำนึกในคุณพระรัตนตรัย รับฟังคำแนะนำของนักปราชญ์ ทำตามสิ่งที่ชอบธรรม และละเว้นสิ่งที่ไม่ชอบธรรม โดยเฉพาะต้องรักษาศีล 5 อย่างเคร่งครัด และสั่งสอนประชาชนให้ประพฤติปฏิบัติตาม เพราะการละเมิดศีลย่อมนำทุกข์โทษทั้งในปัจจุบันและภายหน้า

3) ผู้ปกครองไม่ควรขูดรีดหรือเอาเปรียบประชาชน การจัดเก็บภาษีควรเป็นธรรม เช่น หากราษฎรทำนาได้ผลผลิต 10 ส่วน ควรเก็บเป็นของหลวงเพียง 1 ส่วน อีก 9 ส่วนให้เป็นของผู้ทำนา และหากผู้ใดไม่ได้ผลผลิต ก็ไม่ควรเรียกเก็บจากผู้นั้นเลย

4) ผู้ปกครองควรดูแลไพร่และทหารให้มีอาหารและปัจจัยเพียงพอ ไม่ปล่อยให้อดอยาก และมอบหมายงานแต่พอเหมาะ ไม่หนักหนาเกินกำลัง ส่วนผู้สูงอายุไม่ควรถูกเกณฑ์แรงงาน ควรปล่อยให้อยู่ตามสมควรแก่สภาพของตน

5) ผู้ปกครองควรจัดเก็บภาษีและสินส่วยตามอัตราเดิมที่เป็นธรรมสืบมา ไม่ควรเพิ่มภาระแก่ราษฎรเกินสมควร เพราะการขึ้นภาษีโดยไม่ชอบย่อมเป็นแบบอย่างที่ไม่ดีแก่ผู้ปกครองในภายหน้า และก่อให้เกิดโทษทางศีลธรรมแก่ตนเอง

6) ผู้ปกครองควรสนับสนุนพ่อค้าและราษฎรที่ขาดทุนทรัพย์ โดยให้กู้ยืมเงินจากพระคลังเพื่อเป็นทุนประกอบอาชีพ เมื่อถึงเวลาก็ให้คืนเพียงเท่าทุนเดิม ไม่ควรเรียกเก็บดอกเบี้ยหรือภาษีเพิ่มเติม เพื่อเกื้อกูลการดำรงชีพและส่งเสริมเศรษฐกิจของบ้านเมืองอย่างเป็นธรรม

7) ผู้ปกครองควรดูแลข้าราชการและครอบครัวของเขาให้มีความเป็นอยู่ที่มั่นคง จัดสรรทรัพย์หรือเบี้ยเลี้ยงอย่างเหมาะสมเพื่อเป็นกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ โดยไม่ควรตระหนี่หรือเสียดายทรัพย์ เพราะการดูแลอย่างเหมาะสมย่อมทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ

8) ผู้ปกครองควรสำรวมกิริยาวาจา เจรจาและแสดงออกอย่างพอประมาณ ไม่ประมาทหรือหลงตนเอง ยึดมั่นในความชอบธรรมเป็นหลัก เมื่อต้องพิจารณาคดีความควรไต่สวนอย่างรอบคอบตั้งแต่ต้นจนจบ ไม่ลำเอียงหรือใช้อารมณ์ และตัดสินด้วยความซื่อตรงและยุติธรรม ทั้งนี้เพราะผู้ปกครองมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้พิพากษา ซึ่งอาจกำหนดโทษได้ตั้งแต่การปรับ ริบทรัพย์ จนถึงโทษสูงสุดตามกฎหมาย

9) ผู้ปกครองควรอุปถัมภ์และดูแลสมณพราหมณ์ นักปราชญ์ และราชบัณฑิตผู้ทรงความรู้ ให้ความเคารพยกย่อง และหมั่นปรึกษาผู้รู้ในเรื่องธรรมและหลักความประพฤติอันประเสริฐ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการปกครองบ้านเมืองอย่างถูกต้องและชอบธรรม

10) ผู้ปกครองควรตอบแทนและมอบบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ที่ทำความดีหรือสร้างคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง โดยพิจารณาตามความเหมาะสม มากหรือน้อยตามคุณค่าและผลงานของผู้นั้น เพื่อเป็นกำลังใจและส่งเสริมการกระทำความดีต่อไป

สรุปได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นธรรมราชาผู้มีบุญญาธิการสูง ทรงใช้อำนาจโดยธรรม มิใช่กำลัง และเป็นต้นแบบอุดมการณ์การปกครองที่มุ่งประโยชน์สุขของประชาชน พญาลิไทยหรือ พระมหาธรรมราชาที่ 1 ทรงยกย่องพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้นแบบ และทรงเสนอ “หลักชัยวาทสาสน์” เป็นอุดมการณ์

ทางการปกครองภาคปฏิบัติ ไว้ในไตรภูมิพระร่วง แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ 1) ทศพิธราชธรรม สำหรับกล่อมเกลาจิตใจผู้นำ ให้ควบคุมอารมณ์และตัดสินใจอย่างเป็นธรรม และ 2) หลักการสำคัญ 10 ประการ ซึ่งเป็นการบูรณาการงานปกครองทุกด้าน ทั้งการบริหารราชการ การศาล ภาษี เศรษฐกิจ ศาสนา และการจัดการคน โดยมีผู้ปกครองเป็นศูนย์กลางในการกำกับดูแล เพื่อให้บ้านเมืองสงบเรียบร้อย ได้แก่ รักประชาชนเสมอหน้า ยึดธรรมและศีล 5 เก็บภาษีอย่างเป็นธรรม ไม่ขูดรีด ดูแลไพร่ทหารและข้าราชการ สนับสนุนเศรษฐกิจ พิพากษาคดีด้วยความยุติธรรม อุปถัมภ์นักปราชญ์ และสมณพราหมณ์ และให้รางวัลผู้ทำความดี โดยสรุป เป็นอดุมการณ์ทางการปกครอง ที่ผสานคุณธรรมภายในผู้นำกับความยุติธรรมทางการเมือง เพื่อประโยชน์สุขของสังคมส่วนรวม

การเปรียบเทียบระหว่างจักรวรรดิวัตรและหลักชัยวาทสาสน์

การเปรียบเทียบระหว่าง “จักรวรรดิวัตร” จากพระไตรปิฎกและอรรถกถา และ “หลักชัยวาทสาสน์” จากไตรภูมิพระร่วง สะท้อนให้เห็นถึงวิวัฒนาการของแนวคิดการปกครองในอุดมคติของไทย ที่ผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการบริหารรัฐกิจได้

1. จุดร่วมที่สำคัญ ทั้ง 2 หลักการมีหัวใจเดียวกันคือ ความชอบธรรมที่เกิดจากธรรม โดยมองว่าอำนาจไม่ได้มีไว้เพื่อกดขี่ แต่มีไว้เพื่อสงเคราะห์ประชาชน โดยมีเป้าหมายสุดท้ายคือความสงบสุขของบ้านเมือง

2. จุดต่างที่น่าสนใจ จักรวรรดิวัตร มีความเป็นสากลและกว้างขวางกว่า โดยเน้นไปที่การรักษาสมดุลของระบบนิเวศและสังคมในภาพรวม (รวมถึงสัตว์และป่า) มุ่งเน้นการขจัดรากเหง้าของอาชญากรรมคือความยากจน หลักชัยวาทสาสน์ มีความเป็นรัฐศาสตร์เชิงปฏิบัติมากกว่า มีการระบุชัดเจนเรื่องการจัดเก็บภาษีที่ไม่ขูดรีดและการกระบวนการยุติธรรม (การศาล) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการบริหารรัฐในเชิงโครงสร้างราชการ ในเชิงมิติการบริหาร จักรวรรดิวัตร เปรียบเสมือนธรรมนูญแห่งวิสัยทัศน์หรือหลักการสูงสุดที่เป็นแม่แบบแห่งความดีงามที่วางกรอบกว้าง ๆ ให้โลกสงบสุข ส่วนหลักชัยวาทสาสน์ เปรียบเสมือนแผนยุทธศาสตร์ชาติที่นำหลักธรรมมาแปรรูปเป็นนโยบายการบริหารที่จับต้องได้จริง

สรุปได้ว่า การเปรียบเทียบจักรวรรดิวัตรในจักกวัตติสูตร กับ “หลักชัยวาทสาสน์” ใน ไตรภูมิพระร่วง สะท้อนพัฒนาการแนวคิดการปกครองไทยที่ผสานพุทธธรรมกับรัฐศาสตร์อย่างเป็นระบบ จุดร่วม คือ ทั้ง 2 ยึด “ธรรม” เป็นฐานความชอบธรรมของอำนาจ มองว่าผู้ปกครองมีหน้าที่สงเคราะห์ประชาชนเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง และจุดต่าง คือ จักรวรรดิวัตรมีลักษณะเป็นหลักการสากลเชิงอุดมคติ เน้นความสมดุลของสังคมและการขจัดความยากจน ส่วนหลักชัยวาทสาสน์มีลักษณะเชิงปฏิบัติ เน้นการบริหารจริง เช่น ภาษีและกระบวนการยุติธรรม กล่าวได้ว่า จักรวรรดิวัตรคือธรรมนูญแห่งวิสัยทัศน์ ขณะที่หลักชัยวาทสาสน์คือแผนยุทธศาสตร์ที่แปลงธรรมสู่การปกครองรูปธรรม

บทสรุป

แนวคิดเรื่อง “รัฐ” และ “ผู้ปกครอง” ในอัคคัญญสูตร อธิบายว่ารัฐมิได้เกิดจากเทวสิทธิ์ หากเกิดจากความจำเป็นของมนุษย์เมื่อสังคมเกษตรกรรมพัฒนา มีทรัพย์สินและเขตแดน จึงเกิดความขัดแย้ง มนุษย์จึงทำ “สัญญาประชาคม” เลือกบุคคลหนึ่งขึ้นเป็น “มหาสมมต” เพื่อรักษากติกาและความสงบ โดยมอบส่วนแบ่งผลผลิตเป็นค่าตอบแทน อำนาจจึงมีรากฐานจากฉันทามติและธรรม การวิเคราะห์ศัพท์ผู้ปกครองในอภิธานัปปทีปิกา แสดงโครงสร้างความคิดแบบอนุกรมวิธานทางรัฐศาสตร์บาลี แบ่งลำดับตั้งแต่พระราชา กษัตริย์ จนถึงพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ละศัพท์สะท้อนมิติแตกต่างกัน เช่น ความเป็นเจ้าของแผ่นดิน การคุ้มครองประชาชน โครงสร้างรัฐ อำนาจสากล และบทบาทในฐานะที่พึ่งของราษฎร

พัฒนาการของผู้ปกครองเริ่มจาก “มหาสมมต” (ผู้ได้รับเลือก) สู่ “กษัตริย์/ราชา” (ผู้เป็นใหญ่แห่งแผ่นดินและทำให้ราษฎรยินดีด้วยธรรม) และสูงสุดคือ “จักรพรรดิ” ผู้ปกครองโดยธรรมครอบคลุมจักรวาล อุดมคตินี้สะท้อนการขยายอำนาจจากระดับชุมชนสู่จักรวรรดิ โดยมี “ธรรม” เป็นหลักความชอบธรรมสูงสุด

หลัก “จักรวรรดิวัตร” ที่ปรากฏในจักกวัตติสูตร เป็นแม่แบบการปกครองเชิงอุดมคติ เน้นธรรมาธิปไตย การคุ้มครองประชาชนทุกกลุ่ม การระงับอธรรม และการกระจายทรัพย์เพื่อลดความเหลื่อมล้ำ เปรียบได้กับธรรมนูญแห่งวิสัยทัศน์ที่วางกรอบกว้างเพื่อความสงบสุขของโลก

ส่วน “หลักชัยวาทสาสน์” ในไตรภูมิพระร่วงของพญาลิไทย เป็นการประยุกต์ธรรมสู่ภาคปฏิบัติ เน้นทศพิธราชธรรมและหลักบริหารบ้านเมือง เช่น ภาษีที่เป็นธรรม การศาลที่ยุติธรรม และการสงเคราะห์ประชาชน จึงเปรียบได้กับแผนยุทธศาสตร์ที่แปลงอุดมคติทางธรรมให้เป็นนโยบายรัฐอย่างเป็นรูปธรรม

เอกสารอ้างอิง

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2519). *ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ.* กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ 1).* (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). *พัฒนาสังคมไทยด้วยความรู้เข้าใจไตรภูมิฯ.* (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม.

พญาลิไทย. (2535). *ไตรภูมิพระร่วง.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) และจำรูญ ธรรมดา. (2559). *อภิธานัปปทีปิกา.* รจนาโดยพระมหาโมคคัลลานะ. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532). *อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2534). *อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน).